

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΑΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΜΟΥΣΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΥΤΙΣΜΟ

Επιβλέπων καθηγητής: Χριστοδουλίδης Παύλος

Όνομα φοιτητή : Μελισσάς Μπαλτζής Στράτος (14193)

Ιωάννινα Σεπτέμβριος 2021

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή Ιωάννινα, Τετάρτη 3 Νοεμβρίου 2021

Επιτροπή Αξιολόγησης:

Πάυλος Χριστοδουλίδης
MSc Ψυχολόγος
Διδ. Ιατρικής, Εξ. Συνεργάτης Τμ. Λογοθεραπείας

Δρ. Βικτωρία Ζακοπούλου
Ψυχολόγος
Αναπλ. Καθηγήτρια Τμ. Λογοθεραπείας

Εμμανουήλ Ανυφαντής
Λογοθεραπευτής
Υποψ. Διδ. Ιατρικής, Ακαδημαϊκός Υπότροφος

Προϊστάμενος Τμήματος
Δρ. Ναυσικά Ζιάβρα
ΩΡΛ, Καθηγήτρια Τμ. Λογοθεραπείας

Ο/Η Προϊστάμενος/η του Τμήματος

Υπογραφή

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ 'ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής, ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για την συγγραφή της περιλαμβάνονται στην βιβλιογραφία.

Μελισσάς Μπαλτζής Ευστράτιος

Υπογραφή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΑΥΤΙΣΜΟΣ.....	7
1.1 Τι είναι ο Αυτισμός.....	7
1.2 Η ηλικία και τα πρώτα σημάδια	8
1.3 Η κλινική εικόνα.....	9
1.4 Αίτια αυτισμού	14
1.5 Διάγνωση.....	16
1.6 Θεραπεία και παράγοντες που συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του αυτισμού	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ	21
2.1 Τα συναισθήματα της οικογένειας.....	21
2.2 Συμβουλευτική γονέων.....	22
2.3 Συνδυαστική προσπάθεια οικογένειας, λογοπεδικού και εκπαιδευτικού πλαισίου με στόχο μια αποτελεσματική θεραπεία.....	24
2.4 Εξειδικευμένες υπηρεσίες και υποστηρικτικά μέσα για σύσταση στα παιδιά με αυτισμό και τις οικογένειες τους.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΜΟΥΣΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ.....	30
3.1 Ιδιότητες της μουσικής και μουσικής αγωγής	30
3.2 Μουσική και παιδί με αυτισμό	33
3.3 Ορισμός μουσικοθεραπείας	35
3.4 Ιστορική αναδρομή από τα αρχαία χρόνια έως και σήμερα	37
3.5 Διαχωρισμός μουσικοθεραπείας και μουσικής εκπαίδευσης.....	42
3.6 Πρακτικά επίπεδα μουσικοθεραπείας.....	44
3.7 Η μουσικοθεραπεία ως διαγνωστικό και θεραπευτικό όργανο στην διαταραχή του αυτισμού	45
3.8 Στόχοι και υλικό στη θεραπευτική παρέμβαση του αυτισμού.....	50
3.9 Δόμηση περιβάλλοντος σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο	53
3.10 Χρήση μουσικού αυτοσχεδιασμού	55
3.11 Ο ρόλος του μουσικοθεραπευτή και η σχέση με το παιδί στο φάσμα του αυτισμού.....	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	59
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	59

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία έχει ως θέμα τον αυτισμό , όσον αφορά την γενική και κλινική εικόνα , τους τρόπους αντιμετώπισης και τα αίτια της διαταραχής. Αργότερα αναλύεται η ψυχοσυναισθηματική κατάσταση , οι κινήσεις και η υποστήριξη που παρέχει ή δέχεται η οικογένεια του ατόμου που βρίσκεται στο φάσμα. Βασικό κομμάτι της εργασίας αποτελεί η μουσικοθεραπεία ως ένα αποτελεσματικό μέσο επικοινωνίας , ενίσχυσης των δεξιοτήτων του παιδιού με αυτισμό και αντιμετώπισης των κλινικών συμπτωμάτων μέσω διαφόρων μουσικών δραστηριοτήτων και τεχνικών.

Στο πρώτο κεφάλαιο υπάρχουν γενικές πληροφορίες για τον αυτισμό ως διαταραχή , πως ορίζεται , πως και πότε κάνει την εμφάνιση του , τα αίτια και τους παράγοντες που συμβάλλουν στη θεραπευτική διαδικασία.

Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην οικογένεια του ατόμου με αυτισμό . Το οικογενειακό περιβάλλον κατέχει σημαντικό ρόλο στην πορεία εξέλιξης του ατόμου με αυτισμό γιατί και χρειάζεται κατάλληλη και συνεχής ενημέρωση , διαρκή προσανατολισμό και υποστήριξη από ειδικούς όπως λογοθεραπευτές και εκπαιδευτικούς που υπάγονται σε εξειδικευμένες θεραπευτικές και εκπαιδευτικές δομές. Η συνεργασία και επικοινωνία λοιπόν με την οικογένεια μέσω συμβουλευτικής υποστήριξης , παραπομπής σε θεραπευτικές δομές και εξειδικευμένες υπηρεσίες συμβάλλει στη δημιουργία ενός εξατομικευμένου θεραπευτικού πλάνου που στοχεύει την κάλυψη των αναγκών , την υποστήριξη και εξέλιξη του ατόμου με αυτισμό στην καθημερινότητα και στην μετέπειτα πορεία του.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η μουσικοθεραπεία ως μία εναλλακτική προσέγγιση στη διάγνωση και θεραπεία ενός ατόμου με αυτισμό. Οι ιδιότητες της μουσικής και το κατάλληλα διαμορφωμένο μουσικοθεραπευτικό περιβάλλον “αγκαλιάζουν” το άτομο με αυτισμό κάνοντας το να νιώθει ασφάλεια και οικειότητα , δίνοντας την ευκαιρία στο παιδί να αλληλεπιδράσει ενεργητικά ή παθητικά , να εκφραστεί συναισθηματικά και να επικοινωνήσει λεκτικά ή μέσω του μουσικού αυτοσχεδιασμού. Ο μουσικοθεραπευτής αναπτύσσει μια σταδιακή σχέση εμπιστοσύνης με το παιδί που λειτουργεί ως βάση για την εξέλιξη των μουσικοθεραπευτικών συνεδριών , που έχουν στόχο την κάλυψη των αναγκών του παιδιού σε επίπεδο επικοινωνίας , γνωστικής αντίληψης , συναισθηματικής και λεκτικής ή μη λεκτικής έκφρασης.

ABSTRACT

The topic of this present dissertation is about autism, regarding a general and clinical picture, the ways in which it can be coped with and the causes of the disorder. After that, the psychoemotional state of autism is analyzed. And not to mention the steps taken and the support which is either received or provided to the autistic person's family. The main part of the dissertation consists of not only music therapy as an effective means of communication, but also the reinforcement of the child's skills and a means of coping with the clinical symptoms via various musical and technical activities.

In the first chapter, there is general information about this disorder. For instance, how it is defined, how and when it appears and the causes which contribute to this therapeutic process.

The second chapter focuses on the family whose child belongs to the spectrum of autism. The family environment plays a significant role on the along way development of the child with autism. That's why, appropriate and continuous update is essential. Furthermore, lasting orientation and support by specialists such as speech therapists, teachers in specialized therapeutic and educational structures are also necessary. It must also be mentioned that cooperation and communication with the family via advisory support, referral to therapeutic structures and specialized services contribute to the creation of a personalized treatment plan which aims to cover the needs of the autistic child in his daily life and not to mention to his subsequent course of therapy.

In the third chapter, music therapy is analyzed as an alternative approach to the diagnosis and therapy of a person with autism. The properties of music and a suitable therapeutic environment 'embrace' the autistic person making him feel a sense of security and familiarity. This gives the child the opportunity to interact either actively or passively, to express himself emotionally and to communicate verbally or via musical improvisation. The music therapist gradually develops a trust relationship with the child which functions as a base for the development of musical therapeutic conferences which aim to cover the child's needs on a communicative level, cognitive perception and emotional verbal or non-verbal expression.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΑΥΤΙΣΜΟΣ

1.1 Τι είναι ο Αυτισμός

Ο αυτισμός είναι μία νευροαναπτυξιακή διαταραχή η οποία ποικίλει σε συμπτώματα , γνωστικά χαρακτηριστικά και δυσλειτουργίες δημιουργώντας έτσι ένα ευρύτερο φάσμα.¹ Το φάσμα του αυτισμού απαρτίζεται από ένα σύνολο διεισδυτικών νευροαναπτυξιακών διαταραχών οι οποίες χαρακτηρίζονται από μέτρια έως και σοβαρά διαταραγμένη σχέση στον τομέα της κοινωνικοποίησης ,των κοινωνικών δεξιοτήτων , της εκφραστικής επικοινωνίας αλλά και αντίληψης του ατόμου. Πιο συγκεκριμένα το άτομο με αυτισμό δείχνει να <<κλείνεται στον εαυτό του>> αναπτύσσοντας δυσκολία ή ολοκληρωτική αδυναμία, στην συναισθηματική ταύτιση αλλά και στην γενικότερη επικοινωνία με το γύρω κοινωνικό περιβάλλον. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με άλλες συμπεριφορές όπως η εμμονή στο αδιάλλαχτο πρόγραμμα και η επανάληψη μοτίβων σε πρότυπα συμπεριφοράς καθιστούν τις διαταραχές στο φάσμα του αυτισμού περίπλοκες με αποτέλεσμα να επηρεάζεται σημαντικά η καθημερινότητα του ατόμου που εντάσσεται στο φάσμα αλλά και του γύρω κοινωνικού περιβάλλοντος, όπως οικογένεια και φίλοι.²

¹ <https://www.autismgreece.gr/ti-einai-o-aftismos/xarakteristika-aftismoy.html>

² <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorders>

1.2 Η ηλικία και τα πρώτα σημάδια

Οι πρώτες ενδείξεις του αυτισμού κάνουν την εμφάνιση τους στους πρώτους 12-18 μήνες ζωής του παιδιού ενώ τις περισσότερες φορές η διαταραχή είναι ξεκάθαρη πλέον μέχρι την ηλικία των 4-5 ετών. (Frith, 1996)³

Τα πρώτα σημάδια (Καζαντζής, 2011)⁴ ποικίλουν και καθιστούν τα βρέφη αρκετά ιδιόρρυθμα σε σύγκριση με άλλα παιδιά της ηλικίας τους. Τον πρώτο καιρό δεν υπάρχει ιδιαίτερη θέληση για μητρικό γάλα. Η συμπεριφορά του παιδιού μπορεί να είναι υπερβολικά ήρεμη, ενώ άλλες στιγμές υπερβολικά νευρική(άσκοπο και συνεχές κλάμα). Ως αποτέλεσμα η διαδικασία του ύπνου καθιστάται δύσκολη αφού το παιδί δεν μπορεί να κοιμηθεί με ευκολία ή ξυπνάει με ανησυχία. Παρατηρείται ακόμη ένα στενό δέσιμο με το πρόσωπο αναφοράς, το άτομο δηλαδή που ασχολείται μαζί του καθημερινά, δείχνοντας ωστόσο τη δυσαρέσκεια του σε κάθε είδους επαφή όπως αγκαλιές και χάρδια. Ακόμα και σε λίγο μεγαλύτερη ηλικία (6 μηνών) δείχνει την άρνηση για αγκαλιά ενώ σε περίπτωση που συμβεί κάτι τέτοιο, αφήνει το σώμα του τελείως ελεύθερο ή σφίγγεται. Δεν υπάρχει επίσης ανταπόκριση του χαμογέλου σε άλλους ανθρώπους που χαμογελούν, ενώ μέχρι και την ηλικία ενός έτους απουσιάζουν σε μεγάλο βαθμό οι εκφράσεις στο πρόσωπο.

Οι δραστηριότητες του παιδιού είναι μειωμένες. Όταν θελήσει κάτι δυσκολεύεται να το δείξει ή δεν το δείχνει καθόλου, αυξάνοντας έτσι το χάσμα της επικοινωνίας με τους γονείς. Στην ηλικία των 18 μηνών απουσιάζει η παραγωγή λέξεων και αργότερα παράγει περιορισμένο συνδυασμό λέξεων ως προτάσεις με αποτέλεσμα την καθυστέρηση του λόγου ή και την διακοπή της γλωσσικής ανάπτυξης του παιδιού μέχρι τα 2 έτη.⁵ Η μη γλωσσική επικοινωνία είναι επίσης φτωχή αφού το παιδί με αυτισμό δυσκολεύεται να μιμηθεί κινήσεις και εκφράσεις από τους γύρω ανθρώπους. Ακόμη, η έλλειψη αντίδρασης στο κάλεσμα του ονόματος του από άλλους ανθρώπους και η αποφυγή της βλεμματικής επαφής προς αυτούς αποτελούν σημαντικό χαρακτηριστικό σημάδι της διαταραχής (Brignell, A. et al., 2018).⁶

Μία συνήθης ιδιαιτερότητα είναι οι επαναλαμβανόμενες στερεοτυπικές κινήσεις των χεριών και του σώματος (πχ περιστροφή γύρω από τον εαυτό του). Αναπτύσσει ένα δικό του πρότυπο κινήσεων στη διαδικασία του παιχνιδιού ,κατά την οποία ασχολείται κατά βάση μοναχό του. Αυτό συμβαίνει λόγω της δυσκολίας στην επικοινωνία αλλά και λόγω του μειωμένου ενδιαφέροντος για μοίρασμα της ευχαρίστησης, με τα υπόλοιπα παιδιά. Όταν παίζει

³ Frith, U. (1996). . Αυτισμός. Εξηγώντας το αίνιγμα. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.63-69.

⁴ Καζαντζής Ευάγγελος (2011). Αυτισμός και μουσική. Άρτα

⁵ <https://www.hindawi.com/journals/aurt/2014/327271/>

⁶ Brignell, A., Chenausky, K. V., Song, H., Zhu, J., Suo, C., & Morgan, A. T. (2018). *Communication interventions for autism spectrum disorder in minimally verbal children*. Cochrane Database of Systematic Reviews.

προσκολλάται με ενθουσιασμό σε αντικείμενα που στροβιλίζονται (π.χ ρόδες από αυτοκινητάκια) , βγάζουν φωτισμούς και γενικότερα σε πράγματα που υπάρχει μειωμένο ενδιαφέρον από τα περισσότερα συνηθισμένα παιδιά.

Σημαντικές είναι και οι αισθητηριακές δυσκολίες που αντιμετωπίζει όπως η υπερευαισθησία σε ήχους και στις υφές αντικειμένων. Τα παραπάνω οδηγούν το παιδί στο να είναι ευερέθιστο όταν εκτίθεται σε θορύβους και έντονους ήχους αλλά και κατά τη διάρκεια αλλαγής πάνας ή της ένδυσης ρούχων με περίεργη υφή.

1.3 Η κλινική εικόνα

Η κλινική εικόνα των διαταραχών στο φάσμα του αυτισμού προσδιορίζεται με δυσκολία επακριβώς , λόγω της τεράστιας ποικιλίας συμπτωμάτων , αιτιών , συνυπάρχουσων διαταραχών και προσωπικών χαρακτηριστικών των ατόμων που ανήκουν στο φάσμα. Οι συνυπάρχουσες διαταραχές (κατάθλιψη, επιληπτικά επεισόδια , ελλειμματική προσοχή) σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα ποικίλα χαρακτηριστικά καθιστούν συχνά δύσκολο τον διαχωρισμό του αυτισμού από άλλες παθήσεις από μη ειδικευόμενους ανθρώπους. Έτσι, ο αυτισμός συγχέεται τακτικά με άλλες διαταραχές όπως νοητική υστέρηση , σύνδρομο Batten. Η L.Wing (Wing, L., & Gould, J., 1979)⁷ με σκοπό τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του αυτισμού , τον περιέγραψε ως ένα ευρύ φάσμα, στο οποίο τα επίπεδα διανοητικής λειτουργίας των ατόμων κυμαίνονται από πολύ χαμηλά και φτάνουν έως και τα ανώτερα επίπεδα νοημοσύνης. Ανεξάρτητα όμως από το επίπεδο νοημοσύνης , οι τρεις τομείς που επηρεάζονται σημαντικά και εντοπίζονται ως κοινά γνωρίσματα στην κλινική εικόνα του αυτισμού είναι οι δυσκολίες στην επικοινωνία , στις ευφάνταστες δραστηριότητες και στην κοινωνική αλληλεπίδραση[7].

α) Επικοινωνία

Η ικανότητα επικοινωνίας είναι μια ουσιαστική δεξιότητα ζωής . Αποτελεί το κλειδί για τη διαμόρφωση και ανάπτυξη των ανθρωπίνων σχέσεων έτσι ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συμμετοχής και λειτουργικότητας στο κοινωνικό σύνολο. Οι δυσκολίες σε αυτή έχουν αντίκτυπο στο οικογενειακό περιβάλλον και γενικότερα στην ποιότητα ζωής του ατόμου (Anderson, 2007)⁸.

Οι δυσκολίες ή και η απουσία λόγου ενός παιδιού με αυτισμό είναι από τους κύριους παράγοντες ανησυχίας των γονέων που τους οδηγεί σε αναζήτηση βοήθειας από ειδικούς. Η έλλειψη προλεκτικών συμπεριφορών επικοινωνίας, η οποία επηρεάζει τη μετέπειτα χρήση του

⁷ Wing, L. & Gould, J. . (1979). Severe impairments of social interaction and associated abnormalities in children: Epidemiology and classification. *Journal of Autism and Developmental Disorder*.

⁸ Anderson, D. K. (2007). Patterns of growth in verbal abilities among children with autism spectrum disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(4), 594–604.

λόγου , ευθύνεται ίσως και για άλλες δυσκολίες όπως απομόνωση από το κοινωνικό σύνολο , έλλειψη ενσυναίσθησης και βλεμματικής επαφής. Επίσης η δυσκολία στην αφηρημένη σκέψη , η φτωχή χρήση συμβολισμών και η ελλιπής λεκτική ανάπτυξη του παιδιού, επηρεάζονται από γενικότερες δυσκολίες που αφορούν την κατάκτηση καινούριων πληροφοριών μέσω της λεκτικής επεξεργασίας (Jordan R. , 1996) ⁹. Το αποτέλεσμα του συνόλου των δυσκολιών αυτών είναι πως τα παιδιά στο φάσμα του αυτισμού δεν αναπτύσσουν λόγο ή υπάρχει καθυστέρηση της ανάπτυξης αυτού , ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο λόγος παρουσιάζει ποικίλες ιδιαιτερότητες.

Ένα συχνό φαινόμενο είναι η **ηχολαλία** , φράσεις οι οποίες επαναλαμβάνονται από το παιδί αφού έχουν ακουστεί την ίδια στιγμή ή και παλιότερα. Το φαινόμενο εμφανίζεται στο 75% των παιδιών με αυτισμό που αναπτύσσουν προφορικό λόγο (Wing, L. et al., 1976)¹⁰. Ως άμεσο αποτέλεσμα παρατηρείται η έλλειψη αυθόρμητου λόγου άρα και ελευθερίας στην προφορική έκφραση. Παρόλαυτα η ηχολαλία υποδηλώνει θέληση για επικοινωνία, κοινωνική τριβή, ενώ αποτελεί ένα από τα στάδια εξέλιξης του λόγου στο παιδί.

Ο Leo Kanner (Kanner L. , 1946) ¹¹ περιέγραψε ως ακόμη μία δυσκολία στο λόγο την **αντιστροφή αντωνυμιών**. Η δυσκολία εντοπίζεται στη χρήση προσωπικών αντωνυμιών στο πρώτο και δεύτερο πρόσωπο ενώ είναι κοινό χαρακτηριστικό σε όλα τα παιδιά με αυτισμό ανεξάρτητα από την μητρική γλώσσα και την καταγωγή (Jordan, 1989)¹². Σύμφωνα με τη Jordan , τα παιδιά που ανήκουν στο φάσμα δεν κατανοούν τη χρήση αντωνυμιών , δηλαδή τον τρόπο που αλλάζουν οι αντωνυμίες ως προς την αναφορά στον εαυτό τους ή ως προς κάποιο άλλο πρόσωπο. Όταν ακούνε για παράδειγμα την αντωνυμία <<εσύ>> από τον συνομιλητή, θεωρούν ότι το <<εσύ>> αναφέρεται πάντα στον εαυτό τους με αποτέλεσμα να συνεχίζουν να το αναπαράγουν όταν μιλάνε σε πρώτο πρόσωπο. Τα παιδιά μαθαίνουν την χρήση των προσωπικών αντωνυμιών μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης κατά την οποία κατανοούν την εναλλαγή της αναφοράς του ενός ομιλητή προς τον άλλο.

Η χρήση **ιδιοσυγκρασιακού λόγου** και **νεολογισμών** αποτελούν ακόμη μία δυσκολία της επικοινωνίας. Η ιδιοσυγκρασιακή γλώσσα ορίζεται ως η χρήση συμβατικών λέξεων με τρόπο

⁹ Jordan, R (1996) Teaching communication to individuals within the autistic spectrum, REACH - *Journal of Special Needs Education in Ireland*, 9, 95-102

¹⁰ Wing, L. Yeates, S. R., Brierley, L. M., & Gould, J. (1976). The prevalence of early childhood autism: comparison of administrative and epidemiological studies. *Psychological Medicine*, 89-100

¹¹ Kanner, L. (1946). IRRELEVANT AND METAPHORICAL LANGUAGE IN EARLY INFANTILE AUTISM. *American Journal of Psychiatry*, 103(2), 242-246.

¹² Jordan. (1989). Autism Diagnostic Observation Schedule: A Standardized Observation of Communicative and Social Behavior ,. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol 19, No. 2, .

ασυνήθιστο και στόχο την μεταφορά συγκεκριμένου νοήματος (Volden, 1991)¹³. Τα παιδιά με αυτισμό δεν καταλαβαίνουν πως ο ακροατής δυσκολεύεται ή δεν κατανοεί την φράση που χρησιμοποιούν , εκτός από περιπτώσεις όπου ο ακροατής έχει την εμπειρία και την δεξιοτήτα να αποσπάσει κάποιο νόημα. Παρόμοια συμβαίνει και με τους νεολογισμούς , οι οποίοι είναι λέξεις ή φράσεις, που δημιουργούνται από το παιδί, χωρίς σημασιολογικό και επικοινωνιακό νόημα. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα χάσμα επικοινωνίας μεταξύ του παιδιού και του συνομιλητή αφού το παιδί δεν μπορεί να εκφράσει προφορικά τις απόψεις και τα θέλω του ανά πάσα χρονική στιγμή. Η μελέτη σχετικά με τη χρήση των ιδιοσυγκρασιακών φράσεων και νεολογισμών μπορεί να παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τη φύση του αυτισμού και τις γλωσσικές διαταραχές που συνάδουν με αυτόν.

Η επικοινωνία του παιδιού στο φάσμα του αυτισμού επηρεάζεται επίσης από τις δυσκολίες στο **σημασιολογικό** και **πραγματολογικό** κομμάτι της γλώσσας. Η σημασιολογία περιλαμβάνει τις έννοιες των λέξεων και την ταξινόμηση τους σε κατηγορίες. Αφορά την γενίκευση εννοιών , την οργάνωση λεξιλογίου αλλά και την κατανόηση ιδιωματικών φράσεων , παρομοιώσεων και μεταφορών (Crystal, 1999)¹⁴. Συνδέεται επίσης στενά με την απόδοση σε εργασίες ανάκλησης , οργάνωσης , ταξινόμησης ,αλληλουχίας εννοιών και με τις χωρικές λειτουργίες (Tager-Flusberg, 1981)¹⁵. Τα φυσιολογικά αναπτυσσόμενα παιδιά δε μαθαίνουν μόνο τις λέξεις αλλά εστιάζουν στο νόημα που κρύβουν αυτές , σε σχέση με τη συντακτική θέση που καταλαμβάνουν στα διάφορα πλαίσια επικοινωνίας. Η δυσκολία των παιδιών με αυτισμό έγκειται στη χρήση του νοήματος των λέξεων και όχι τόσο στη συγκράτηση και τη μάθηση λεξιλογίου , αναλογικά πάντα με τη βαρύτητα της διαταραχής και το επίπεδο νοητικής λειτουργίας του ατόμου. Η γενίκευση εννοιών καθίσταται περιορισμένη λόγω της ακαμψίας στη σκέψη αλλά όχι και απραγματοποίητη αφού μπορεί να ενισχυθεί μέσω της αντίστοιχης εκπαίδευσης. Από τις πιο χαρακτηριστικές δυσκολίες στην κατανόηση του λόγου είναι η κατανόηση των μεταφορικών και ιδιωματικών στοιχείων του λόγου. Οι μεταφορές περιέχουν μια νοηματική ασάφεια για την πρόθεση του ομιλητή, δυσκολεύοντας έτσι τα παιδιά με αυτισμό να αποσαφηνίσουν το περιεχόμενο των λεγομένων αφού αντιλαμβάνονται φράσεις και λέξεις κυριολεκτικά, βασισμένα στο δικό τους περιορισμένο μηχανισμό αποκωδικοποίησης λέξεων. Το κυριολεκτικό στοιχείο αποτελεί τροχοπέδη στην απόπειρα για συμβολικό παιχνίδι , καθώς τα αντικείμενα-παιχνίδια χρησιμοποιούνται ως προς τη μία, κυριολεκτική χρήση τους.

¹³.Volden, d. L. (1991). Neologisms and Idiosyncratic Language in Autistic Speakers . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 21, No. 2.

¹⁴ Crystal, D. (1999). A consideration of how language and literature run together and can be studied together. *Journal of ENGLISH TODAY* 59

¹⁵ Tager-Flusberg, H. (1981). On the nature of linguistic functioning in early infantile autism. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 11(1), 45–56.

Η κατανόηση εντολών είναι εφικτή αρκεί αυτές να είναι απλές και κυριολεκτικές.

Ακόμα μία δυσκολία στον τομέα της κοινωνικής επικοινωνίας σύμφωνα με τη L.Wing (L.Wing, 1988)¹⁶ είναι η **πραγματολογική διαταραχή**. Όσα παιδιά , στο φάσμα , αναπτύσσουν προφορικό λόγο συναντάνε δυσκολίες στη πραγματολογία ,δηλαδή στον τρόπο που αλληλεπιδράνε με άλλους σε επικοινωνιακό επίπεδο , στην ποιότητα εναλλαγής ρόλων ομιλητή- ακροατή , και στη διατήρηση κανόνων της ομιλίας (διατήρηση θέματος, διαχωρισμός παλιάς με νέα συζήτηση). Έτσι λοιπόν , τα παιδιά με αυτισμό χειρίζονται δύσκολα ή παίρνουν πρωτοβουλία για το ξεκίνημα μίας συζήτησης , ενώ όταν το κάνουν , το περιεχόμενο της συζήτησης είναι συγκεκριμένο και περιορισμένο στα ενδιαφέροντα τους. Επίσης η η δυσκολία αποκωδικοποίησης τη μη λεκτικής επικοινωνίας του ακροατή , οδηγεί τα άτομα με αυτισμό να μιλάνε πολλή ώρα για το ίδιο θέμα με σταθερή φωνή με αποτέλεσμα να κουράζουν τον ακροατή. Μία σημαντική δεξιότητα στη συζήτηση είναι η προσαρμογή του ομιλητή-ακροατή στην επιλογή πληροφοριών σύμφωνα με το κοινό τους γνωστικό επίπεδο. Αυτή η δεξιότητα φαίνεται να λείπει από τα παιδιά με αυτισμό και ο συνδυασμός με τις υπόλοιπες πραγματολογικές δυσκολίες δημιουργούν σοβαρά επικοινωνιακά ελλείμματα στο άτομο.

β) Ευφάνταστες δραστηριότητες

Τα παιδιά με αυτισμό συναντούν δυσκολίες στην κοινωνική μίμηση και στη χρήση χειρονομιών.. Σπάνια κουνάνε το χέρι ως ένδειξη χαιρετισμού. Δε μιμούνται, σχεδόν ποτέ, καθημερινές δραστηριότητες των γονέων ‘όπως σκούπισμα , χρήση οικιακού σκεύους . Συνηθίζουν να πιάνουν τον καρπό του ενήλικα για να γνωστοποιήσουν μία ανάγκη τους ή δείχνουν με δυσκολία αυτό που επιθυμούν, με την κίνηση του χεριού να πραγματοποιείται χωρίς την επίδειξη του δείκτη (Rutter, 1978)¹⁷ .

Ο L.Kanner¹⁸ χρησιμοποιεί τον όρο ‘‘επιμονή στην ομοιότητα’’ για την περιγραφή ποικίλων στερεοτύπων ρουτινών και συμπεριφορών στα άτομα με αυτισμό . Παρατηρούνται άκαμπτα και περιορισμένα μοτίβα παιχνιδιού. Τα παιδιά με αυτισμό δε μπορούν να συμμετέχουν σε συμβολικά παιχνίδια μίμησης ή ρόλων, για παράδειγμα να προσποιηθούν ότι πίνουν τσάι ή ότι είναι καουμπόηδες. με τρόπο δημιουργικό και μεταβαλλόμενο όπως συνηθίζουν να κάνουν άλλα παιδιά της ηλικίας τους. Χρησιμοποιούν με ασυνήθιστο τρόπο τα αντικείμενα γύρω τους αφού καθυστερούν να κατανοήσουν την προβλεπόμενη χρήση. Έτσι οι ασχολίες τους είναι κατά βάση στερεότυπες και υστερούν σε φαντασία. Ασχολούνται για πολλή ώρα με αντικείμενα που

¹⁶ L.Wing. (1988). The Continuum of Autistic Characteristics. In. In M. G. Schopler E., *Diagnosis and Assessment in Autism. Current Issues in Autism*. Boston: Springe.

¹⁷ Rutter, M. (1978). Diagnosis and definition of childhood autism . *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia*, 8(2), 139–161.

¹⁸ Kanner, L. (1949). Problems of nosology and psychodynamics of early infantile autism. *American Journal of Orthopsychiatry*, 19(3), 416–426

έχουν περίεργη υφή ή σχήμα. Η στερεοτυπική προσκόλληση σε αυτά , αποτρέπει τα παιδιά να χρησιμοποιήσουν τη φαντασία ως μέσο για την ποικίλη χρήση των αντικειμένων-παιχνιδιών.

Ακόμη ένα χαρακτηριστικό αποτελεί η αντίσταση και η δυσφορία που προκαλείται κατά τη πραγματοποίηση αλλαγών στο γύρω περιβάλλον (μετακίνηση επίπλων , ρούχων , αντικειμένων) . Η διαμαρτυρία είναι έντονη εάν αφαιρεθεί ή αλλάξει θέση κάποιο προσωπικό αντικείμενο του παιδιού στο οποίο έχει προσκολληθεί. Σε περιπτώσεις που το αντικείμενο δεν ανακτάται , σύντομα αντικαθίσταται από κάποιο νέο. Το σύνολο των δυσκολιών στις ευφάνταστες δραστηριότητες και η προσκόλληση σε συγκεκριμένα ερεθίσματα οδηγούν στον αποκλεισμό των παιδιών από νέες ασχολίες , ενώ ταυτόχρονα ενισχύουν την ανάπτυξη τελετουργικών ρουτινών με καταναγκαστικό ύφος οι οποίες , στη συνέχεια της ζωής τους , εάν δεν ληφθούν θεραπευτικοί στόχοι, μπορεί να εξελιχθούν σε εμμονές.

γ) Κοινωνική αλληλεπίδραση:

Η κοινωνική αλληλεπίδραση ορίζεται ως η αμφίδρομη διαδικασία κατά την οποία τα παιδιά αποκρίνονται αποτελεσματικά στα κοινωνικά ερεθίσματα που λαμβάνουν χώρα από τους συνομηλίκους τους (Brady, M. P. et al., 1987)¹⁹ .

Χαρακτηριστικό έλλειμμα των ατόμων στο φάσμα του αυτισμού είναι η έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων και ποιότητας στις κοινωνικές σχέσεις (Krantz, 1998)²⁰. Οι δυσκολίες στην πραγματοποίηση ευφάνταστων δραστηριοτήτων , στο γλωσσικό και γνωστικό τομέα επηρεάζουν άμεσα την κοινωνική τους ενσωμάτωση. Παρόλα αυτά τα παιδιά με αυτισμό εμπλέκονται , εν μέρει , σε κάποιου είδους κοινωνικό παιχνίδι και αλληλεπίδραση (McGee, G. G. et al., 1997)²¹. Σε πρώτο στάδιο η επαφή με τον κοινωνικό περίγυρο καθιστάται δύσκολη λόγω της απουσίας βλεμματικής επαφής. Εν συνεχεία η συνεργασία των παιδιών που ανήκουν στο φάσμα , με άλλα παιδιά , δεν είναι εφικτή λόγω του στερεότυπου τρόπου συμπεριφοράς και παιχνιδιού των πρώτων. Ως εκ τούτου τα παιδιά με αυτισμό απομονώνονται αυξάνοντας έτσι το χάσμα της επικοινωνίας. Το χάσμα μεγαλώνει λόγω της έλλειψης ενσυναίσθησης, δηλαδή της αντίληψης πεποιθήσεων και συναισθημάτων των υπολοίπων ανθρώπων (Volkmar, 2011)²². Ακόμα , οι στερεοτυπικές και προκλητικές συμπεριφορές (αυτοτραυματισμοί) μειώνουν την ευκαιρία για κοινωνική μάθηση και ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων. Είναι πολύ πιθανό τα άτομα με αυτισμό να απορριφθούν απο συνομηλίκους λόγω των ιδιομορφιών τόσο στη κοινωνική

¹⁹ Brady, M. P., Shores, R. E., McEvoy, M. A., Ellis, D., & Fox, J. J. (1987). Increasing social interactions of severely handicapped autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 17(3), 375–390

²⁰ Krantz, P. J. (1998). Social interaction skills for children with autism: a script-fading procedure for beginning readers. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 31(2), 191–202

²¹ McGee, G. G., Feldman, R. S., & Morrier, M. J. (1997). *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27(4), 353–364.

²² Volkmar, F. R. (2011). Understanding the social brain in autism. *Developmental Psychobiology*, 53(5), 428–435

δράση όσο και στο γλωσσικό- επικοινωνιακό τομέα. Ως άμεσο αποτέλεσμα καθιστάται και η έλλειψη πρωτοβουλίας για συζήτηση, παιχνίδι και η ενίσχυση αίσθησης της μοναξιάς.

Η μίμηση παίζει σημαντικό ρόλο στη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού (Forgeot d'Arc, B. et al., 2016)²³ άρα και στην επικοινωνία κατά της διάρκεια μιας κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Τα ερεθίσματα κοινωνικής μίμησης είναι περιορισμένα εφόσον το παιδί με αυτισμό κλείνεται στον εαυτό του , αδιαφορώντας για τους υπόλοιπους ανθρώπους που βρίσκονται στο χώρο (Sigman, 1999)²⁴.

Το σύνολο των κοινωνικών δυσκολιών που προαναφέρθηκαν δημιουργούν ένα είδος ανασφάλειας και φόβου ως προς την προσπάθεια για κοινωνική ένταξη και τα άτομα με αυτισμό εμμένουν στη ρουτίνα σε μεγαλύτερο βαθμό , καθώς η ρουτίνα τους προσδίδει σιγουριά και ασφάλεια. Κατά αυτόν τον τρόπο καταφέρνουν με τεράστια δυσκολία να γίνουν , σταδιακά , αυτόνομοι ενώ ταυτόχρονα λαμβάνουν στήριξη και βοήθεια σε καθημερινή βάση. Ο ρόλος του ενήλικα βοηθού , για την κοινωνική ένταξη , κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικός αφού πολλά παιδιά με αυτισμό πηγαίνουν σε κανονικά σχολεία και καταφέρνουν τελικά να αλληλεπιδράσουν με συνομηλίκους. Απώτερο στόχο αποτελεί η διευκόλυνση των ατόμων με αυτισμό σε καθημερινό επίπεδο , για την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων , με στόχο την ομαλή ένταξη στο κοινωνικό σύνολο. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω ενός , προσαρμοσμένου στην ρουτίνα και της ανάγκες του κάθε παιδιού, εκπαιδευτικού προγράμματος θεραπείας .

1.4 Αίτια αυτισμού

Ο αυτισμός αποτελεί μια εκ γενετής , σύνθετη και βιολογικά βασισμένη διαταραχή σχετιζόμενη με την ανάπτυξη του εγκεφάλου (Landrigan, 2010)²⁵. Παρά τις προσπάθειες για κατανόηση της φύσης του αυτισμού , η ακριβής αιτία παραμένει άγνωστη (Taylor, 2006)²⁶. Έρευνες δείχνουν ότι υπάρχει κατά βάση κάποιο νευρολογικό πρόβλημα σε διάφορα τμήματα του εγκεφάλου , όπου μπορεί να εμπλέκονται γενετικοί παράγοντες και ποικίλα οργανικά αίτια. Ωστόσο αντιπροσωπεύουν ένα μικρό μέρος των περιπτώσεων υποδηλώνοντας ότι το πρώιμο περιβάλλον συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στο άθροισμα των αιτιών.

²³ Forgeot d'Arc, B., Vinckier, F., Lebreton, M., Soulières, I., Motttron, L., & Pessiglione, M. (2016). Mimetic desire in autism spectrum disorder. *Molecular Autism*

²⁴ Sigman, M. e. (1999). "Continuity and Change in the Social Competence of Children with Autism, Down Syndrome, and Developmental Delays." *Monographs of the Society for Research in Child Development* , vol. 64, no. 1, pp. i-139.

²⁵.Landrigan, P. J. (2010). What causes autism? Exploring the environmental contribution. . *Current Opinion in Pediatrics*, 22(2), , 219–225

²⁶ Taylor, B. (2006). Vaccines and the changing epidemiology of autism. . *Child: Care, Health and Development*, 32(5), , 511–519..

Οι γονείς δε μπορούν να θεωρηθούν άμεσα υπαίτιοι. Παρόλαυτα η αυξημένη ηλικία των γονέων μπορεί να συμβάλλει σε γενετικά ελαττώματα (Ratajczak, 2011)²⁷. Οι ερευνητές υποστηρίζουν πως ο συνδυασμός φυσικών και επίκτητων επιπλοκών στον εγκέφαλο καθορίζουν τη σοβαρότητα της διαταραχής. Στα πιθανά γενικά αίτια μπορεί να συμπεριληφθεί ο λανθασμένος μεταβολισμός κυττάρων και οι βιοχημικές διαταραχές στους νευροδιαβιβαστές. Επίσης, βλάβες στον εγκέφαλο μπορεί να δημιουργηθούν από μειωμένη κυκλοφορία του αίματος σε συγκεκριμένες περιοχές όπως στο αριστερό ημισφαίριο (Γενά, 2002)²⁸. Άλλα πιθανά αίτια είναι η δυσλειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος (μόλυνση από μικροοργανισμούς), η δυσλειτουργία της παρεγκεφαλίδας, του εγκεφαλικού στελέχους, της αμυγδαλής, του ιπποκάμπου και του φλοιού (Bauman, 2005)²⁹. Ακόμη, χρωμοσωμικές ανωμαλίες, έλλειψη ενζύμων και παραγωγή τοξινών στον οργανισμό μπορεί να αποτελέσουν γενικό αίτιο εμφάνισης του αυτισμού.

Οργανικοί παράγοντες είναι αυτοί που απευθύνονται σε τραυματισμούς ή επιπλοκές διαφόρων ειδών κατά τη διάρκεια της κύησης ενός παιδιού. Φλεγμονές του εγκεφάλου μπορεί να προκληθούν λόγω γενετικών παραγόντων όπως ελαττωματικός πλακούντας, βακτηριακή λοίμωξη ή και πρόωγη γέννηση. (Grandin, 1995)³⁰. Οι επιπλοκές – βλάβες στα διάφορα σημεία του εγκεφάλου έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος και υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να προκληθούν πριν, κατά τη διάρκεια ή μετά την περίοδο της εγκυμοσύνης. Σε περιπτώσεις όπου η μητέρα, στην προγεννητική περίοδο ασθενεί και λαμβάνει φάρμακα, αυξάνονται οι πιθανότητες δυσλειτουργιών. Συσχέτιση συναντάται ακόμη, σε περιπτώσεις που το νεογνό υπέστη κακώσεις ή επιπλοκές στη λήψη οξυγόνου τη διάρκεια του τοκετού. Μετά τη γέννηση, βιοχημικοί και άλλοι περιβαλλοντικοί παράγοντες αποτελούν πιθανά αίτια, ενώ ταυτόχρονα κανένας από τους παράγοντες δεν μπορεί να σταθεί ως αυτούσιο, υπεύθυνο αίτιο, χωρίς να ληφθεί υπόψη το σύνολο των στοιχείων που επηρεάζουν την εμφάνιση της διαταραχής.

Ο ανθρώπινος εγκέφαλος όταν βρίσκεται στην περίοδο ανάπτυξης θεωρείται εξαιρετικά ευαίσθητος σε χημικές εκθέσεις. (Landrigan, 2010)³¹ Παρατηρήθηκε έμμεση η συμβολή εξωτερικών περιβαλλοντικών παραγόντων, όπως έκθεση σε χημικά στοιχεία (μόλυβδος,

²⁷ Ratajczak, H. V. (2011). Theoretical aspects of autism: Causes—A review. *Journal of Immunotoxicology*, 8(1), 68–79

²⁸ Γενά, Α. (2002). *Αυτισμός και Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές, Ένας πρακτικός οδηγός, γραμμένος από τη βασική ομάδα εργαζομένων της National Autistic Society και των τοπικών ενώσεων για τον αυτισμό*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Προστασίας Αυτιστικών Ατόμων σελ. 67-74

²⁹ Bauman, M. L. (2005). Neuroanatomic observations of the brain in autism: a review and future directions. *International Journal of Developmental Neuroscience*, 23(2-3), 183–187

³⁰ Grandin, T. &. (1995). Διάγνωση: Αυτισμός. In *Διάγνωση: Αυτισμός* (pp. 56-59). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα *Pediatrics*, 22(2), 219–225

αιθυλική αλκοόλη , μεθυλδράργυρος) . Πιο συγκεκριμένα η έκθεση σε θαλιδομίδη , μισοπροστόλη και βαλπροϊκό οξύ κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης³² , συνδέεται στενά με εγκεφαλικές επιπλοκές στο έμβρυο. Οι χημικές ουσίες συναντώνται συχνά σε τρόφιμα , καλλυντικά , φάρμακα , καυσαέρια και σε πολλές περιπτώσεις στο πόσιμο νερό [25].

Συμπερασματικά , θα λέγαμε ότι η ετερογένεια στο φαινότυπο του αυτισμού οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες του πρώιμου περιβάλλοντος που συνδυάζονται με γενετικές αιτίες και κληρονομικές ευπάθειες , χωρίς κάποιο συγκεκριμένο αίτιο να κρίνεται αποκλειστικά υπεύθυνο για την εμφάνιση της διαταραχής.

1.5 Διάγνωση

Η διάγνωση κατέχει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση του αυτισμού. Μία ορθή και έγκαιρη διάγνωση εξομαλύνει καθυστερήσεις στη συμπεριφορική και γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού , ενώ ταυτόχρονα στοχεύει στην , κατά δύναμη , βελτίωση της λειτουργικότητας του. Η έγκαιρη διάγνωση υφίσταται όσο το δυνατόν νωρίτερα , στα τρία πρώτα έτη ζωής του παιδιού , αφού εντοπιστούν κάποια χαρακτηριστικά συμπτώματα (Myers, S. M, & Johnson, C. P, 2007)³³.

Η έλλειψη βλεμματικής επαφής , η δυσανασχέτηση σε αγκαλιές ή χάρδια , η απουσία ομιλίας , η μη κατανόηση εντολών , η ηχολαλία , οι επαναλαμβανόμενες στερεοτυπικές κινήσεις του σώματος , η προσκόλληση σε αντικείμενα και η κοινωνική απομόνωση αποτελούν σημαντικές ενδείξεις για την παρουσία του αυτισμού . Η καθυστέρηση στο λόγο και η δυσκολία στην κοινωνική αλληλεπίδραση μπορεί να οφείλονται και σε άλλες διαταραχές (Γκονέλα, 2006)³⁴. Με απώτερο σκοπό , επομένως , την βελτιστοποίηση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων με αυτισμό , η έγκαιρη διάγνωση κρίνεται άκρως σημαντική και απαραίτητη . Σε συνδυασμό ακόμα με την επαρκή ενημέρωση των γονέων , δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για βοήθεια στην ψυχική , κοινωνική και γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού , μέσω άμεσων εκπαιδευτικών προγραμμάτων θεραπείας.

Ο τρόπος διάγνωσης του αυτισμού καθιστάται σύνθετος και περίπλοκος διότι δε στηρίζεται σε απλές σωματικές ή ψυχολογικές ιατρικές εξετάσεις. Χρειάζεται προσεκτική συμπεριφορική παρατήρηση σε καθημερινό επίπεδο από την βρεφική περίοδο ακόμη. Ο ειδικός , ο οποίος

³² <https://www.iatronet.gr/eidiseis-nea/epistimi-zwi/news/9727/erevna-rixnei-fws-sta-aitia-toy-aftismoy-twn-prowrwn-neognwn.html>

³³ Myers, S. M, & Johnson, C. P. (2007). Management of Children With Autism Spectrum Disorders.,. *PEDIATRICS* 120/5.

³⁴ Γκονέλα, Ε. (2006). *Αυτισμός αίνιγμα και πραγματικότητα Από τη θεωρητική προσέγγιση στην εκπαιδευτική παρέμβαση Διάγνωση του Αυτισμού-Κάνονταξτο πρώτο βήμα*. Αθήνα: ,Εκδόσεις Οδυσσέας.

μπορεί να προτείνει την αξιολόγηση του παιδιού εντός ενός συνόλου συνεδριών, εφόσον κριθεί αναγκαίο, ή την ένταξη σε ένα περιορισμένο θεραπευτικό πρόγραμμα, πρέπει να διαθέτει εμπειρία ενώ ταυτόχρονα να κατέχει κλινικές και θεωρητικές γνώσεις έτσι ώστε να ανταπεξέλθει στη σύνθετη διαδικασία. Είναι απαραίτητη η σωστή διαφοροδιάγνωση της διαταραχής από άλλες διαταραχές και ο προσδιορισμός των ιδιαιτεροτήτων-δυσκολιών του κάθε παιδιού ξεχωριστά. Επίσης σημαντικό ρόλο κατέχει η αξιολόγηση του νοητικού επιπέδου, το οποίο λειτουργεί ως ένδειξη για την σοβαρότητα και την πορεία εξέλιξης του αυτισμού. Με στόχο τη σωστή μελέτη των πληροφοριών, οι ειδικοί χρησιμοποιούν διάφορα εξειδικευμένα εργαλεία αξιολόγησης του συμπεριφορικού, κυρίως, τομέα των ατόμων στο φάσμα. Οι κλίμακες WISC-III, PEP-R (Psychoeducational Profile-Revised), C.A.R.S (Childhood Autism Rating Scale), CHAT (Checklist for Autism in Toddlers) είναι κάποια από τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται, εξειδικευμένα σε κατάλληλες ηλικίες, για την αξιολόγηση του συμπεριφορικού, νοητικού και γνωστικού τομέα των ατόμων με αυτισμό. (Maniadaki, K. et al., 2006)³⁵.

Το διαγνωστικό κριτήριο DSM-IV κατατάσσει τον αυτισμό στις Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές. Τα συμπτώματα χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες και εμφανίζονται στα τρία πρώτα χρόνια ζωής του παιδιού (Wing, L. et al., 2011)³⁶.

1. Δυσκολία στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με τους παρακάτω τρόπους:

- α)** Δυσκολία στην επίτευξη βλεμματικής επαφής, εκφράσεων του προσώπου και χειρονομιών.
- β)** Δυσκολία στην δημιουργία σχέσεων με συνομηλίκους, οι οποίοι έχουν ανάλογο αναπτυξιακό επίπεδο.
- γ)** Έλλειψη ενδιαφέροντος για συμμετοχή και μοίρασμα απολαύσεων με άλλα άτομα.
- δ)** Έλλειψη κατανόησης του συναισθήματος των άλλων ανθρώπων αλλά και του δικού του.

2. Σοβαρό επικοινωνιακό έλλειμμα:

- α)** Έλλειψη χειρονομιών, μίμησης, μη λεκτικής αλλά και προφορικής επικοινωνίας.
- β)** Σε περιπτώσεις που υπάρχει προφορικός λόγος, παρατηρείται δυσκολία στην πρωτοβουλία για έναρξη ή συνέχιση της συζήτησης.
- γ)** Χρήση στερεοτυπικών και επαναληπτικών γλωσσικών μοτίβων.
- δ)** Έλλειψη αυθορμητισμού και φαντασίας στον τρόπο παιχνιδιού, ανάλογα με το αναπτυξιακό επίπεδο του παιδιού.

³⁵ Maniadaki, K., Sonuga-Barke, E., Kakouros, E. . (2006). AD/HD Symptoms and Conduct Problems: Similarities and Differences in Maternal Perceptions. *J Child Fam Stud* 15, 460–474

³⁶ Wing, L., Gould, J., & Gillberg, C. (2011). Autism spectrum disorders in the DSM-V: Better or worse than the DSM-IV. *Research in Developmental Disabilities*, 32(2), 768–773

3. Περιορισμένα ενδιαφέροντα και επαναληπτικά στερεοτυπικά μοτίβα συμπεριφοράς:

- α)** Συγκέντρωση και προσκόλληση με ασυνήθιστο τρόπο σε ένα ή και περισσότερα περιορισμένα στερεότυπα συμπεριφοράς.
- β)** Εμμονή σε καθημερινές ρουτίνες.
- γ)** Πραγματοποίηση επαναληπτικών και στερεοτυπικών κινήσεων με το σώμα.
- δ)** Προσκόλληση έως και εμμονή με περίεργα αντικείμενα ή μέρη αντικειμένων.

Από τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα πρέπει να εντοπίζονται τουλάχιστον δύο από την πρώτη κατηγορία , ένα από τη δεύτερη και ένα από την τρίτη , έτσι ώστε να πληρείται η διάγνωση αυτισμού.

Με τον τρόπο διάγνωσης του DSM-IV όμως δεν υπάρχει διαχωρισμός συμπτωμάτων σε σχέση με την βαρύτητα και την σοβαρότητα τους. Για αυτό το λόγο η L.Wing κατηγοριοποίησε τα παιδιά με βάση την ποιότητα των κοινωνικών επαφών που είχαν.

1. Παιδιά που δεν κοινωνικοποιούνται και δυσανασχετούν στην επαφή-άγγιγμα.
2. Παιδιά που με προσεχτική προσέγγιση , χωρίς αυθορμητισμό , κοινωνικοποιούνται με αργό ρυθμό.
3. Παιδιά που κοινωνικοποιούνται ή είναι πρόθυμα να αλληλεπιδράσουν με ασυνήθιστο και ιδιαίτερο τρόπο.

1.6 Θεραπεία και παράγοντες που συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του αυτισμού

Μέχρι νεωτέρας , δεν έχει βρεθεί θεραπεία που τερματίζει εξολοκλήρου την πορεία του αυτισμού (Bertoglio, 2009)³⁷. Παρόλα αυτά έχουν αναπτυχθεί μέθοδοι που εξομαλύνουν τα συμπτώματα σε καθημερινό επίπεδο έτσι ώστε το άτομο να προσαρμόζεται και να ανταπεξέρχεται στις δυσκολίες όσο το δυνατόν περισσότερο. Τα προγράμματα θεραπείας πρέπει να σχεδιάζονται πάντα σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες του κάθε ατόμου , να προσαρμόζονται στις ξεχωριστές ανάγκες , να αναδεικνύουν την προσωπικότητα και να ενισχύουν τους γνωστικούς τομείς τους τομείς επικοινωνίας , κοινωνικής αλληλεπίδρασης και συμπεριφοράς.

Στον τομέα της επικοινωνίας τα καθημερινά προγράμματα θα πρέπει να είναι απλά και σαφή. Η σειροθέτηση εργασιών και δραστηριοτήτων στο σπίτι και στο σχολείο , δημιουργεί μια ασφαλή ρουτίνα όπου τα παιδιά σταματούν να χαίνονται , συγκεντρώνονται , αυξάνοντας την αποδοτικότητα , την αυτοπεποίθηση , άρα και την πρωτοβουλία για επικοινωνία (Goldstein H. ,

³⁷ Bertoglio, K. &. (2009). New Developments in Autism. . *Psychiatric Clinics of North America*, 32(1), . , 1–14

2002)³⁸. Ο χώρος των δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα πρέπει να είναι κατάλληλα σχεδιασμένος έτσι ώστε να μην αποσπάται η προσοχή του παιδιού από έντονα χρώματα και ήχους. Επίσης πρέπει να υπάρχουν ευδιάκριτα όρια στα μέρη όπου πραγματοποιούνται διαφορετικές δραστηριότητες ενώ ταυτόχρονα είναι σημαντικό να ορίζεται κάποια εμφανής ένδειξη στο χώρο που υπαγορεύει το σύνολο και τη σειρά των δραστηριοτήτων , με στόχο την ενημέρωση-υπενθύμιση του παιδιού ανά πάσα στιγμή. Το παραπάνω σημείο αναφοράς , εφόσον είναι αποτελεσματικό , μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως η χρήση οπτικού υλικού βοηθά τα παιδιά με αυτισμό στην κατανόηση αλλά και στην εκδήλωση στοιχείων επικοινωνίας , αφού τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν σοβαρά επικοινωνιακά και γλωσσικά ελλείμματα. Οι εικόνες που μεταφέρουν το μήνυμα-πληροφορία χρειάζεται να είναι σαφείς και οργανωμένες ως προς το περιεχόμενο ώστε να αποφευχθεί η σύγχυση των απεικονιζόμενων νοημάτων και το παιδί να πραγματοποιήσει , αφού πρώτα κατανοήσει, την δραστηριότητα.

Όσον αφορά την ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων , οι κοινωνικές ιστορίες αποτελούν ένα μέσο ταύτισης του παιδιού με κάποιο κοινωνικό πρόσωπο της ιστορίας. Χρησιμοποιούνται με στόχο την μάθηση και την κατάλληλη αλληλεπίδραση των παιδιών σε διάφορες κοινωνικές καταστάσεις που θα έρθουν ή έχουν έρθει αντιμέτωπα. Η αλληλεπίδραση μέσω του παιχνιδιού αποτελεί σημαντικό κομμάτι της κοινωνικής, συμπεριφορικής , συναισθηματικής και γλωσσικής ανάπτυξης[38]. Η παροχή ειδικά διαμορφωμένων χώρων για παιχνίδι και η ώθηση σε τακτική επαφή με συνομηλίκους καθιστά τα παιδιά στο φάσμα του αυτισμού πιο ικανά και δημιουργικά. Κατά αυτόν το τρόπο επίσης αποκτούν αυτοπεποίθηση , ενισχύουν τη φαντασία καθώς και το πνεύμα συνεργασίας-επικοινωνίας με άτομα του περιβάλλοντος τους. Στα πλαίσια του κοινωνικού αυθόρμητου παιχνιδιού ο ενήλικας κεντρίζει την προσοχή του παιδιού μέσω εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ενώ ταυτόχρονα βοηθάει και ανταποκρίνεται στη γενικότερη προσπάθεια για επικοινωνία μεταξύ τους.

Από τους σημαντικότερους παράγοντες που συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του αυτισμού είναι η οικογένεια , το σχολείο και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Τα άτομα με αυτισμό χρειάζονται υποστήριξη , αγάπη και φροντίδα στα πλαίσια ενός ήρεμου περιβάλλοντος. Η υπομονή , η κατανόηση , η ενθάρρυνση και οι απαραίτητες γνώσεις αποτελούν κάποια από τα χαρακτηριστικά που θα πρέπει να διαθέτουν οι ενήλικες που ασχολούνται με τα άτομα του φάσματος. Κρίνεται θεμιτή η παρότρυνση των παιδιών σε προγράμματα πρώιμης παρέμβασης και σύγχρονων εκπαιδευτικών προγραμμάτων θεραπείας[35]. Τα προγράμματα αυτά συμβάλλουν θετικά στην βελτίωση και ανάπτυξη της λειτουργικότητας των ατόμων με αυτισμό , με απώτερο στόχο την ολική ή μερική ανεξαρτησία τους στο μέλλον. Η ποιότητα ζωής επομένως

³⁸ Goldstein, H. (2002). *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 32(5), 373–396

βελτιώνεται σταδιακά . Εξελίσσουν τις δεξιότητες τους , αναπτύσσουν τρόπους επικοινωνίας και έκφρασης ανάλογα πάντα με τη βαρύτητα της διαταραχής.

Με στόχο την επίτευξη των παραπάνω έχουν δημιουργηθεί σταθμισμένα εκπαιδευτικά εργαλεία που ενισχύουν τον γνωστικό και συμπεριφορικό τομέα, χωρίς όμως να αποτελούν ολοκληρωμένη θεραπευτική παρέμβαση. Κάποια από αυτά είναι το TEACH , το PECS και MACCATON (Hess, K. L. et al., 2007)³⁹.

Η συνεχής και προσεκτική παρέμβαση καταρτισμένων ειδικών , μέσω εξειδικευμένων σταθμισμένων εργαλείων και ειδικών προγραμμάτων θεραπείας , σε συνδυασμό με την προσπάθεια , τη σωστή αντιμετώπιση , την αδιάκοπη ενημέρωση της οικογένειας και του στενού περιβάλλοντος, δημιουργούν τη βάση για μια αποτελεσματικότερη θεραπευτική πορεία.

³⁹ Hess, K. L., Morrier, M. J., Heflin, L. J., & Ivey, M. L. . (2007). Autism Treatment Survey: Services Received by Children with Autism Spectrum Disorders in Public School Classrooms. , *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(5), 961–971.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙ ΜΕ ΑΥΤΙΣΜΟ

2.1 Τα συναισθήματα της οικογένειας

Οι γονείς έχουν να διαχειριστούν και να αντιμετωπίσουν μια δύσκολη κατάσταση όταν το παιδί τους διαγιγνώσκεται με μια πάθηση. Η αποδοχή της κατάστασης οφείλεται να είναι όσο το δυνατόν αμεσότερη έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν οι κατάλληλες κινήσεις για την βοήθεια του παιδιού. Τις περισσότερες φορές η συναισθηματική κατάσταση των γονέων χαρακτηρίζεται έντονη και φορτισμένη δημιουργώντας σύγχυση ως προς τις επιλογές που πρέπει να παρθούν. Εμφανίζεται στρες και άγχος σε μεγάλα επίπεδα αφού συνειδητοποιούν απότομα πως το παιδί τους ίσως να έχει δυσκολίες για την υπόλοιπη ζωή του⁴⁰ (Sanders, J. L. et al., 1997). Σε πρώτο στάδιο, δημιουργούν μηχανισμούς άμυνας οι οποίοι αναβάλουν την αποδοχή της πραγματικότητας ή δημιουργούν την αίσθηση πως όλα τελείωσαν και πως η τροπή της ζωής τους πλέον θα είναι αρνητική⁴¹ (Koegel, R. L. et al., 1983). Τα αρνητικά συναισθήματα θεωρούνται, ως ένα βαθμό, φυσιολογικά διότι το σοκ στο οποίο υπόκεινται οι γονείς σχετικά με τη διαφορετικότητα του παιδιού είναι τεράστιο αφού η πλειοψηφία των γονέων επιθυμεί το βέλτιστο για τη σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού τους[40].

Η αυτόματη σύγκριση με τα φυσιολογικά παιδιά, όσον αφορά τις σωματικές ή εγκεφαλικές ικανότητες, δημιουργεί ακόμη περισσότερο άγχος[40]. Η έντονη κατάσταση άγχους επηρεάζει το γενικότερο οικογενειακό σύνολο όπως τα αδέρφια, εντείνοντας το στρες και την πίεση στις ενδοοικογενειακές σχέσεις⁴² (Rodrigue, J.R. et al., 1993).

⁴⁰ Sanders, J. L., & Morgan, S. B. (1997). Family Stress and Adjustment as Perceived by Parents of Children with Autism or Down Syndrome: Implications for Intervention. , . *Child & Family Behavior Therapy*, 19(4), 15–32.

⁴¹ Koegel, R. L., Schreibman, L., O'Neill, R. E., & Burke, J. C. . (1983). The personality and family-interaction characteristics of parents of autistic children. . *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(5), 683–692.

⁴² Rodrigue, J.R., Geffken, G.R. & Morgan, S.B. . (1993). Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. . *J Autism Dev Disord* 23, , 665–674

Μετά το πρώτο σοκ της διάγνωσης της διαταραχής ξεκινάει η διαδικασία αποδοχής , τα αρνητικά συναισθήματα ίσως να μειωθούν σταδιακά με τη βοήθεια ειδικών , χωρίς όμως να αποβληθούν τελείως. Πολλοί γονείς παιδιών με αυτισμό εκφράζουν στεναχώρια σχετικά με τη συνεχή κούραση που βιώνουν σε συνδυασμό με την έλλειψη προσωπικού χρόνου λόγω της ευθύνης και της ακατάπαυστης προσπάθειας για τη φροντίδα του παιδιού[40]. Επίσης , μακροπρόθεσμα , εκδηλώνουν ανησυχίες σχετικά με την κάλυψη των οικονομικών αναγκών που δημιουργούνται λόγω της διαταραχής⁴³ (Holroyd, 1976). Συχνά , οι γονείς παιδιών με αυτισμό δε συμμετέχουν σε εξωτερικές , κοινωνικές δραστηριότητες λόγω του κοινωνικού στίγματος που δημιουργείται από το γύρω κοινωνικό περιβάλλον [40]. Η δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά , η επιθετικότητα , οι στερεότυπες ομιλίες και κινήσεις των παιδιών στο φάσμα του αυτισμού παίζουν σημαντικό ρόλο επίσης στη δυσκολία για συμμετοχή σε εξωτερικές κοινωνικές δραστηριότητες . Η αφιέρωση και προσοχή των γονέων στις δυσκολίες αυτές πραγματοποιούνται για μεγάλα χρονικά διαστήματα , από τη στιγμή της διάγνωσης μέχρι την ενήλικη ή και καθόλη τη διάρκεια της ζωής του παιδιού, προκαλώντας κόπωση και έλλειψη ελεύθερου προσωπικού χρόνου. Η κούραση και η έλλειψη του ελεύθερου χρόνου αποτελούν στρεσογόνο παράγοντα τον οποίο οι οικογένειες θα πρέπει να διαχειριστούν σωστά , απευθυνόμενοι σε κάποιον ειδικό , ώστε να προσαρμοστούν κατάλληλα και να δημιουργήσουν ένα υγιές θεραπευτικό και οικογενειακό περιβάλλον.

Η συμβουλευτική αποτελεί ένα από τα κυριότερα μέσα προσανατολισμού και υποστήριξης της οικογένειας , ως προς την διαχείριση των συναισθημάτων και την λήψη αποφάσεων.

2.2 Συμβουλευτική γονέων με παιδί στο φάσμα του αυτισμού

Η διάγνωση μιας διαταραχής σε ένα παιδί αποτελεί δύσκολη στιγμή για τους γονείς . Οι θεραπευτές οφείλουν να κατανοούν τις αντιδράσεις και την ψυχολογική κατάσταση των γονέων ενώ θα πρέπει ταυτόχρονα να βοηθούν στη καλύτερη κατάσταση της καθημερινότητας της οικογενείας με ποικίλους τρόπους.

Η συμβουλευτική είναι ένας τρόπος με τον οποίο ο θεραπευτής βοηθάει τους γονείς να προσαρμοστούν και να ανταπεξέλθουν στην ιδιαίτερη και δύσκολη πολλές φορές κατάσταση που βιώνει το παιδί αλλά και οι ίδιοι (Dale, 2000)⁴⁴. Η συμβουλευτική κάθε οικογένειας είναι

⁴³ Holroyd, J., & McArthur, D. . (1976). Mental retardation and stress on the parents: A contrast between Down's syndrome and childhood autism. *American Journal of Mental Deficiency*, 80(4), 431–436.

⁴⁴ Dale, N. (2000). *Τρόποι συνεργασίας με οικογένειες παιδιών με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: Έλλην .

ξεχωριστή διότι κάθε οικογένεια διαφέρει ως προς τον τρόπο προσαρμογής , τις ανάγκες , τον χαρακτήρα και την αντίληψη της[44]. Αρχικά πραγματοποιούνται οι πρώτες συναντήσεις ,που είναι και οι σημαντικότερες, με τους όρους της οικογενείας συνήθως , για να ξεκινήσει η διαδικασία της εξοικείωσης , έτσι ώστε να δημιουργηθεί τελικά μια αμφίπλευρη σχέση ειλικρίνειας και εμπιστοσύνης μεταξύ των γονέων και του θεραπευτή. Η επίτευξη του τελευταίου όμως , πολλές φορές , καθιστάται δύσκολο εγχείρημα επειδή οι γονείς αγχώνονται , είναι σοκαρισμένοι , θλιμμένοι και ίσως να μην έχουν αποδεχτεί ακόμα την δυσκολία του παιδιού τους. Είναι αβέβαιοι και δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν τι ζητούν τελικά . Για αυτό το λόγο ο θεραπευτής , τους βοηθάει να αποβάλλουν την αρνητικότητα και παράλληλα τους ωθεί με ενθαρρυντικό τρόπο να αποκτήσουν αισιοδοξία , δύναμη , αποφασιστικότητα και συμμετοχή σε διάλογο. Αφήνει σε πρώτο στάδιο τους γονείς να εκφράσουν την άποψη τους , τι τους παρότρυνε να στραφούν στον επαγγελματία , τι προσδοκούν από τον επαγγελματία και πως αισθάνονται για το παιδί τους σε σχέση με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει[44]. Με αυτό το τρόπο οι γονείς ανοίγονται σταδιακά , αισθάνονται πιο άνετα ξεκινώντας έτσι ένα πλαίσιο συνεργασίας , με κοινό στόχο την προσφορά βοήθειας στο παιδί. Στην περίπτωση που οι γονείς είναι πολύ σοκαρισμένοι και αρνητικοί τότε ο θεραπευτής τους αντιμετωπίζει ψύχραιμα με απλά και σύντομα μηνύματα και κανονίζει μια άλλη συνάντηση το συντομότερο δυνατό. Ο γονέας θα πρέπει να αισθάνεται ότι έχει και αυτός έλεγχο αποφάσεων και όχι πως ο επαγγελματίας δρα μόνος του αυθαίρετα. Γι'αυτό το λόγο ο θεραπευτής δεν πρέπει να υποτιμίσει τη θέση του γονέα και θα πρέπει να παρέχει με απλό και μεταδοτικό τρόπο τις εξειδικευμένες επαγγελματικές πληροφορίες και συμβουλές, προκειμένου ο δεύτερος να είναι κατάλληλα πληροφορημένος για το τι βοήθεια μπορεί να αναζητήσει. Πραγματοποιείται λήψη του ιστορικού με άνετο αλλά όχι πρόχειρο τρόπο , γίνεται ενημέρωση σχετικά με την διάγνωση , την υγεία του παιδιού, τις εκπαιδευτικές δυνατότητες και ανάγκες του[44]. Οι πληροφορίες αυτές θα πρέπει να είναι κατηγοριοποιημένες , σε σειρά προτεραιότητας και αν χρειαστεί να επαναληφθούν έως ότου γίνουν πλήρως κατανοητές . Επίσης γίνεται αναφορά για υπηρεσίες ,εκπαιδευτικά προγράμματα και κάποιες προτεινόμενες θεραπείες. Στο σημείο αυτό διατυπώνονται ιδέες και από τις δύο πλευρές για το αποτελεσματικότερο σχέδιο παρέμβασης και τους βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους που πρέπει να οριστούν. Για την αποτελεσματικότερη συμβολή των γονέων στη θεραπεία, ο θεραπευτής τους ωθεί να γίνουν πολύ καλοί παρατηρητές και τους αναθέτει ασκήσεις, ασχολίες και παιχνίδια τα οποία θα βοηθήσουν το λεξιλόγιο ,την αντιληπτική ικανότητα, την βραχυπρόθεσμη γλωσσική αναπτυξη και την γενικότερη λεκτική ή μη λεκτική επικοινωνία του παιδιού , μέσα από το

λογοθεραπευτικό σχέδιο παρέμβασης κάθε φορά. Οι γονείς με αυτόν τον τρόπο λειτουργούν ενεργά στη θεραπεία, έρχονται πιο κοντά με το παιδί, το αποδέχονται και το βοηθούν. Σε περιπτώσεις όπου οι γονείς διαφωνούν μεταξύ τους και εμποδίζουν την γενικότερη συνεργασία ο ρόλος του επαγγελματία είναι να ενστερνιστεί και τις δύο απόψεις με τέτοιο τρόπο ώστε να εξομαλύνει την διαφωνία στο ζευγάρι και να προσδιορίσει ένα απώτερο κοινό στόχο[44].

2.3 Συνδυαστική προσπάθεια οικογένειας, λογοπεδικού και εκπαιδευτικού πλαισίου με στόχο μια αποτελεσματική θεραπεία

Γονείς όπου το παιδί τους έχει διαγνωστεί με αυτισμό θα πρέπει να δεχτούν την κατάλληλη βοήθεια και υποστήριξη από ειδικούς στο πρώιμο στάδιο ώστε να ανταπεξέλθουν από νωρίς στις δυσκολίες στηρίζοντας το παιδί. Ακόμη πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στις θεραπευτικές συνεδρίες, μέσω παρακολούθησης ή συμβουλευτικής, για να μαθαίνουν πως να αντιμετωπίζουν τις καταστάσεις στο σπίτι ή να πραγματοποιούν ασκήσεις με στόχο τη συμπεριφορική και αντιληπτική ανάπτυξη του παιδιού (Thompson, 2012)⁴⁵. Η συνεργασία των ειδικών θεραπειών με τις οικογένειες, η οποία έχει ως στόχο τη καλλιέργεια των ευκαιριών για την ανάπτυξη των παιδιών με αυτισμό στο οικιακό περιβάλλον, αποτελεί σύνθετη διαδικασία (Roper et al., 2003)⁴⁶.

Οι γονείς αντιμετωπίζουν συχνά συναισθηματικές αναταράξεις, δυσκολεύονται κατά τη διάρκεια της πρόσβασης και ενσωμάτωσης σε θεραπευτικές, υποστηρικτικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες ενώ ταυτόχρονα προσπαθούν να βρουν την ισορροπία στο χρόνο και την ενέργεια που αφιερώνουν μεταξύ του επαγγελματικού και του οικογενειακού τομέα (Solomon, 2012)⁴⁷. Ακόμη, εντοπίζονται σοβαρές δυσκολίες όταν υπάρχουν αδέρφια τα οποία είναι τυπικά αναπτυσσόμενα παιδιά διότι διατρέχουν κινδύνους για συναισθηματικές και συμπεριφορικές διαταραχές λόγω της υπερβολικής εστίασης της προσοχής, των γονέων, στο παιδί με αυτισμό. Λόγω του ότι η ψυχολογία της οικογένειας έχει άμεσο αντίκτυπο και επιρροή στο παιδί, οι θεραπευτές ξεκίνησαν να δίνουν έμφαση σε θεραπείες που στρέφουν την προσοχή στη οικογένεια και όχι μόνο στο παιδί (Dunst, 1988)⁴⁸.

⁴⁵ Thompson, G. (2012). Family-Centered Music Therapy in the Home Environment: Promoting Interpersonal Engagement between Children with Autism Spectrum Disorder and Their Parents. . *Music Therapy Perspectives*, 30(2), 109–116.

⁴⁶ Roper, Nicole MA; Dunst, Carl J. . (2003). Communication Intervention in Natural Learning Environments. *Infants & Young Children*: - Volume 16 - Issue 3, 215-226.

⁴⁷ Solomon, A. H. (2012). Understanding Autism: How Family Therapists Can Support Parents of Children with Autism Spectrum Disorders. . *Family Process*, 51(2), 250–264.

⁴⁸ Dunst, C. J. (1988). *Enabling and empowering families: Principles and guidelines for practice*. Cambridge: Brookline Books.

Η εστίαση μιας θεραπείας στο οικογενειακό περιβάλλον έχει θετικά αποτελέσματα υποστηρίζοντας την έγκαιρη παρέμβαση. Οι μουσικοθεραπευτές που προσεγγίζουν την πρόωρη και εντατική οικογενειακή θεραπεία, δημιουργούν και ενσωματώνουν θεραπευτικές τεχνικές που συνδέονται με την καθημερινή ρουτίνα του παιδιού στο σπίτι, βοηθώντας την ανάπτυξη των κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων του παιδιού (Roberts JMA, 2006)⁴⁹.

Σε πρώτο στάδιο, η οικογένεια προβάλλει, θέτει στόχους και προσδοκίες για την εξέλιξη του παιδιού. Ο μουσικοθεραπευτής διακρίνει αν οι στόχοι αυτοί είναι ρεαλιστικοί και μετά προτείνει τη δημιουργία ενός εξειδικευμένου θεραπευτικού πλάνου (Pasiالي, 2004)⁵⁰. Πολλές φορές οι γονείς όμως δε γνωρίζουν εξειδικευμένες πληροφορίες για τον αυτισμό. Ο λογοθεραπευτής τους ωθεί να αποκτήσουν περισσότερες γνώσεις επί του θέματος ώστε να επιλέξουν ορθά, το καταλληλότερο θεραπευτικό πλάνο για την υποστήριξη του παιδιού τους. Γενικότερο στόχο αποτελεί η μείωση και ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων του αυτισμού ενώ γίνεται προσπάθεια για τη μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων του παιδιού[45]. Για την επίτευξη αυτού θα πρέπει ο λογοθεραπευτής με τους γονείς να έχουν κατανοήσει ότι χρειάζεται μια ολιστική θεραπεία στα πλαίσια της συνεργασίας ενός συνόλου ειδικών (εργοθεραπευτές, δάσκαλοι, ψυχολόγοι). Η επαρκής κατανόηση, πληροφόρηση και δράση των γονέων σε συνδυασμό με τη συμβολή των ειδικών οδηγούν στην εφαρμογή μιας οργανωμένης αντιμετώπισης των καθημερινών δυσκολιών της οικογενείας, ως προς τον αυτισμό, μειώνοντας σημαντικά τα επίπεδα άγχους [47].

Έτσι λοιπόν σε βάθος χρόνου οι γονείς μαθαίνουν να λειτουργούν σε θεραπευτικά πλαίσια στο χώρο του σπιτιού. Η δημιουργία χρονοδιαγραμμάτων και ασχολιών σε μορφή ρουτίνας κατέχουν σημαντικό ρόλο στην αίσθηση ασφάλειας και στην αποδοτικότητα του παιδιού στο οικιακό περιβάλλον. Επίσης η χρήση εικόνων, η προσεκτική χρήση οθονών (τάμπλετ, ηλεκτρονικός υπολογιστής) ως ανταμοιβή και η ελεγχόμενη πρόσβαση σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους παιχνιδιού στο σπίτι μπορούν να αυξήσουν την ανάγκη για επικοινωνία του παιδιού απέναντι στους γονείς. Η συμμετοχή ενός παιδιού με αυτισμό σε δραστηριότητες που αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και με άλλους ανθρώπους αποτελεί τεράστιο επίτευγμα (Clifford, 2007)⁵¹. Για αυτό το λόγο, οι γονείς και οι θεραπευτές οφείλουν να δημιουργούν άνετα περιβάλλοντα στο σπίτι ή στις συνεδρίες ώστε το παιδί να ωθείται και να

⁴⁹ Roberts JMA, P. M. (2006). *A review of the research to identify the most effective models of practice in early intervention for children with autism spectrum disorders*. Australia: Australian Government Department of Health and Ageing.

⁵⁰ Pasiالي, V. (2004). The Use of Prescriptive Therapeutic Songs in a Home-Based Environment to Promote Social Skills Acquisition by Children with Autism: Three Case Studies. . *Music Therapy Perspectives*, 22(1), 11–20.

⁵¹ Clifford, S. M. (2007). The Early Development of Joint Attention in Infants with Autistic Disorder Using Home Video Observations and Parental Interview. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(5), 791–805

εμπλέκεται σε κοινωνικές δραστηριότητες (Poulsen, 2006)⁵². Εκεί παρατηρείται συχνά έκφραση συναισθημάτων (Kim, 2009)⁵³ ως ένδειξη της οικειότητας και σύνδεσης γονέων και παιδιών, δημιουργώντας και εξελίσσοντας τη μεταξύ τους σχέση.

Το σχολείο αποτελεί ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της κοινωνικοποίησης, εξέλιξης και ανάπτυξης γνωστικών και αντιληπτικών δεξιοτήτων ενός παιδιού. Η μετάβαση ενός παιδιού με αυτισμό από το σπίτι στο σχολείο είναι διαδικασία που περιλαμβάνει διαφόρων ειδών δυσκολίες (Larcombe, T. J. et al., 2019)⁵⁴.

Η δυσπροσαρμοστικότητα, η άρνηση για αλλαγή στη ρουτίνα, τα επικοινωνιακά, κοινωνικά και αντιληπτικά ελλείμματα εμποδίζουν το παιδί με αυτισμό να προσαρμοστεί με ευκολία στο σχολικό περιβάλλον[54]. Εντοπίζεται ακόμη δυσκολία στην αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους αλλά και στην κατανόηση ή στην ανταπόκριση των προσδοκιών που δημιουργούνται σε σχέση με την αποδοτικότητα και τη συμμετοχή του παιδιού στις διάφορες σχολικές δραστηριότητες. Η προετοιμασία ενός παιδιού με αυτισμό τουλάχιστον δώδεκα μήνες πριν από την ένταξη στο σχολείο κρίνεται υψίστης σημασίας. Οι γονείς με τους θεραπευτές, στηρίζοντας την έγκαιρη παρέμβαση, παρέχουν προσχολικά θεραπευτικά πλάνα και υπηρεσίες, αποφασίζουν για τις προτεραιότητες και τους στόχους που ιεραρχούνται με σκοπό την ομαλότερη μετάβαση του παιδιού στο σχολικό περιβάλλον (Towle, P. O. et al., 2018)⁵⁵. Οι ακαδημαϊκές δεξιότητες κατατάσσονται σε χαμηλότερη προτεραιότητα αφού υπάρχουν πιο βασικά ελλείμματα που επηρεάζουν την σχολική ετοιμότητα του παιδιού με αυτισμό.

Η ομαλότητα της ένταξης και της πορείας του παιδιού στο φάσμα του αυτισμού στο σχολείο καθορίζεται από την ειδική προετοιμασία στο σπίτι αλλά και από σχολικούς παράγοντες[54]. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού-δασκάλου κρίνεται κομβικός για την ομαλότητα της ένταξης. Ο δάσκαλος πρέπει να καταρτίζεται με γνώσεις σχετικά με τον αυτισμό ή να τις αποκτά στην πορεία [54]. Κατά αυτόν το τρόπο μπορεί να είναι ευέλικτος σχετικά με τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος ή την τροποποίηση δραστηριοτήτων ώστε να υπάρξει η κατάλληλη προσαρμογή του παιδιού με αυτισμό[54]. Ακόμη, η αναγνώριση, από τον δάσκαλο, των ορίων στις

⁵² Poulsen, A. R. (2006). Understanding children's motivation from a self determination theoretical perspective: Implications for practice. *Australian Occupational Therapy Journal*, 53(2), 78-86.

⁵³ Kim, J. W. (2009). Emotional, motivational and interpersonal responsiveness of children with autism in improvisational music therapy. *Autism* 13 (4), 389.

⁵⁴ Larcombe, T. J., Joosten, A. V., Cordier, R., & Vaz, S. (2019). Preparing Children with Autism for Transition to Mainstream School and Perspectives on Supporting Positive School Experiences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*.

⁵⁵ Towle, P. O., Vacanti-Shova, K., Higgins-D'Alessandro, A., Ausikaitis, A., & Reynolds, C. (2018). A longitudinal study of children diagnosed with autism spectrum disorder before age three: School services at three points time for three levels of outcome disability. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, 3747–3760.

δεξιότητες και ικανότητες των παιδιών στο φάσμα συμβάλλει στην καλύτερη αντιμετώπιση των ακαδημαϊκών δυσκολιών αλλά και στην κατανόηση των αναγκών και δυνατοτήτων του παιδιού. Η υποστήριξη και η προσοχή του δασκάλου ως προς το παιδί με αυτισμό θα πρέπει να έχει εξατομικευμένο χαρακτήρα με στόχο την κάλυψη των ιδιαίτερων και ξεχωριστών αναγκών του[54]. Η αφιέρωση αυτής της ενέργειας και του χρόνου αποτελεί δύσκολο έργο για τους εκπαιδευτικούς διότι πρέπει να αλληλεπιδράσουν ταυτόχρονα και επαρκώς με είκοσι τέσσερα παιδιά. Για αυτόν το λόγο η παρουσία ενός εκπαιδευτικού βοηθού , όπως λογοθεραπευτής ή εκπαιδευτικός με ειδικότητα στην ειδική αγωγή , είναι πολλές φορές απαραίτητη για την στήριξη και ενσωμάτωση , ενός παιδιού με αυτισμό , στην τάξη[54].

Όσον αφορά τους συνομηλίκους συμμαθητές , καθίσταται σημαντική η εκπαίδευση και η απόκτηση γνώσεων που σχετίζεται με τη διαταραχή του αυτισμού ώστε να βοηθήσουν το παιδί με αυτισμό να νιώσει άνετα , να κατανοήσει και να προσαρμοστεί στο σχολικό περιβάλλον[54]. Καθώς αποφεύγεται η απομόνωση και ο αποκλεισμός από κοινωνικές δραστηριότητες , δίνεται η ευκαιρία στα παιδιά με αυτισμό να γνωρίσουν και να ανακαλύψουν σταδιακά τον εαυτό τους και τους γύρω ανθρώπους , ενισχύοντας τις επικοινωνιακές δεξιότητες και τις δεξιότητες παιχνιδιού χωρίς όμως να εξαλείφονται ολοκληρωτικά οι δυσκολίες[54].

Η ετοιμότητα των παιδιών με αυτισμό για το σχολείο , η ένταξη και η πορεία τους , έχει ως βάση τη συχνή , άμεση και ειλικρινή επικοινωνία μεταξύ των γονέων , των εκπαιδευτικών και των ειδικών θεραπειών. Η προθυμία για συνεργασία , η ανταλλαγή πληροφοριών , η κατανόηση , ο προσδιορισμός κοινών στόχων και προσδοκιών δημιουργούν τη βάση και τη δυναμική που πρέπει να έχει μια ολιστική θεραπευτική παρέμβαση που στοχεύει στην εξέλιξη και ανάπτυξη ενός παιδιού με αυτισμό[54].

2.4 Εξειδικευμένες υπηρεσίες και υποστηρικτικά μέσα για σύσταση στα παιδιά με αυτισμό και τις οικογένειες τους.

Σε πρώτο στάδιο , βασική και απαραίτητη κρίνεται η συμβουλευτική διαδικασία με τους γονείς , ως ένα μέσο πληροφόρησης και υποστήριξης από τους ειδικούς και τα εξειδικευμένα θεραπευτικά κέντρα. Η συνεργασία επίσης διαφόρων υπηρεσιών στους τομείς της ψυχικής υγείας και της εκπαίδευσης αποτελούν σημαντικό κομμάτι της ενημέρωσης και της στήριξης των ατόμων με αυτισμό αλλά και των οικογενειών τους⁵⁶.

Όσον αφορά τη διάγνωση , την αξιολόγηση και τον σχεδιασμό εξατομικευμένου παρεμβατικού προγράμματος , είναι απαραίτητη η προϋπόθεση της ύπαρξης εξειδικευμένων κέντρων τα οποία καταρτίζονται με τα απαραίτητα κλινικά εργαλεία και εξοπλισμό αλλά και

⁵⁶ <https://www.moh.gov.gr/articles/news/1642-pagkosmia-hmera-aytismoy>

με διεπιστημονική ομάδα η οποία κατέχει κλινική εμπειρία. Στις δομές αυτές ανήκουν Διαγνωστικά Κέντρα , Μονάδες Ψυχικής Υγείας , Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα ή Ειδικά και Γενικά Νοσοκομεία που διαθέτουν εξειδικευμένα ιατρεία για τον αυτισμό[56] . Οι παραπάνω δομές οι οποίες παρέχουν υπηρεσίες σχετικά με τη διάγνωση, την αξιολόγηση , τον σχεδιασμό παρέμβασης και τη συμβουλευτική υποστήριξη , πρέπει να ωθούν ταυτόχρονα την εφαρμογή του θεραπευτικού και του εκπαιδευτικού προγράμματος . Όσον αφορά τα παιδιά προσχολικής ηλικίας , η στήριξη και αντιμετώπιση καταστάσεων στο οικιακό περιβάλλον θα πρέπει να συνδυάζεται ταυτόχρονα με την κατάλληλη προετοιμασία που αφορά την ένταξη των παιδιών με αυτισμό σε παιδικούς σταθμούς , νηπιαγωγεία ή κέντρα δημιουργικής απασχόλησης (Κ.Δ.Α.Π.) [56]. Για την αποτελεσματική λειτουργία των δομών αυτών θα πρέπει να υπάρχει κατάλληλη και επαρκή στελέχωση.

Καθώς περνάει ο καιρός και τα παιδιά μεγαλώνουν , αλλάζουν οι προτεραιότητες και οι ανάγκες σχετικά με την θεραπευτική και εκπαιδευτική παρέμβαση. Μέσω της συνεργασίας των διαφόρων υπηρεσιών και δομών του Υπουργείου Υγείας και Παιδείας , δημιουργούνται εξειδικευμένα και εναλλακτικά προγράμματα με στόχο την κάλυψη εξατομικευμένων θεραπευτικών και εκπαιδευτικών αναγκών των ατόμων με αυτισμό[56]. Όσον αφορά την αντιμετώπιση αυτή που αφορά τις θεραπευτικές και εκπαιδευτικές παρεμβάσεις στην προσχολική ηλικία των παιδιών με αυτισμό, έχουν δημιουργηθεί ειδικές δομές όπως Ειδικά Κέντρα Εξειδικευμένης Περίθαλψης (Κέντρα Ημέρας) τα οποία αποτελούν αυτόνομες μονάδες νοσοκομειακού τμήματος ή Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Ν.Π.Ι.Δ.) και παρέχουν υπηρεσίες ψυχικής υγείας σε άτομα με αυτισμό[56].

Στα Κέντρα Ημέρας τα παιδιά και οι έφηβοι με αυτισμό παρακολουθούν ένα εξατομικευμένο πρόγραμμα προετοιμασίας που έχει ως στόχο την ένταξη ή την επανένταξη στο σχολικό περιβάλλον. Στόχος είναι η άμεση και σχετικά γρήγορη ένταξη στο σχολείο[56]. Έτσι δημιουργείται η συνεργασία μεταξύ της διεπιστημονικής ομάδας και του εκπαιδευτικού από το εκπαιδευτικό πλαίσιο στο οποίο το παιδί θα ενταχθεί. Ακόμη , στα ειδικά κέντρα εξειδικευμένης περίθαλψης πραγματοποιούνται διαγνωστικές εκτιμήσεις και αξιολογήσεις , σχεδιάζονται παρεμβάσεις που αφορούν την εκπαίδευση στο σπίτι αλλά και συμβουλευτικές στην οικογένεια με εκπαιδευτικό και υποστηρικτικό χαρακτήρα[56].

Όσον αφορά την περίοδο της ενηλικίωσης και της μετέπειτα πορείας του ατόμου με αυτισμό σε σχέση με την κοινωνική ένταξη , την επαγγελματική αποκατάσταση και την εύρεση στέγης υπάρχουν δομές που βοηθούν και παρακολουθούν την πορεία της εξέλιξης στηρίζοντας παράλληλα και την οικογένεια του[56]. Τέτοιες δομές είναι τα Ειδικά Κέντρα Κοινωνικής Ένταξης και Μονάδες Αποκατάστασης , τα Κέντρα Προεπαγγελματικής Εκπαίδευσης , τα

Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης και τα Προστατευμένα Εργαστήρια[56] . Τα κέντρα αυτά μπορεί να είναι Αποκεντρωμένες Νοσοκομειακές Ειδικές Μονάδες ή Μονάδες Νομικών Προσώπων Ιδιωτικού Δικαίου. Σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει η στήριξη ή ύπαρξη της οικογενείας υπάρχουν δομές όπως ξενώνες , οικοτροφεία ή κατοικίες που υπάγονται σε Ειδικά Νοσοκομεία, Κέντρα Ψυχικής Υγείας και Φιλανθρωπικά Σωματεία[56].

Διάφορες αποτελεσματικές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση του αυτισμού εφαρμόζονται στις θεραπευτικές και εκπαιδευτικές δομές αλλά και στο οικογενειακό περιβάλλον.Υπάρχουν συμπεριφορικές-γνωστικές προσεγγίσεις όπως το πρόγραμμα TEACCH μέσω του οποίου γίνεται προσπάθεια για εκπαίδευση του ατόμου με αυτισμό συσχετιζόμενη με την καλύτερη κατανόηση του περιβάλλοντος , έτσι ώστε καλλιεργηθεί μια αίσθηση ασφάλειας στο χώρο⁵⁷. Οι προσεγγίσεις ενίσχυσης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης όπως οι κοινωνικές ιστορίες ενισχύουν την κοινωνικότητα και την αλλαγή σε συμπεριφορικά μοτίβα και ρουτίνες[57].Οι προσεγγίσεις ενίσχυσης εναλλακτικής επικοινωνίας όπως το PECS βοηθούν στην επίτευξη της επικοινωνίας και στην ανάπτυξη των επικοινωνιακών δεξιοτήτων μέσω εικόνων για άτομα στο φάσμα του αυτισμού που δεν έχουν αναπτύξει την ομιλία[57]. Ακόμη , προσεγγίσεις που έχουν σαν βάση το παιχνίδι(παιγνιοθεραπεία) αλλά και αισθητικοκινητικές προσεγγίσεις όπως η μουσικοθεραπεία μπορούν να λειτουργήσουν ως αποτελεσματικά μέσα για την εξέλιξη της θεραπευτικής και εκπαιδευτικής πορείας ενός παιδιού στο φάσμα του αυτισμού[57].

Η οικογένεια του ατόμου με αυτισμό πρέπει να εκπαιδεύεται , να ενημερώνεται , να χρησιμοποιεί κάθε υποστηρικτικό μέσο και προσέγγιση ενισχύοντας και στηρίζοντας τις κινήσεις του παιδιού με τη συνεχή βοήθεια των ειδικών και των υπηρεσιών καθόλη ή σε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του . Η προσπάθεια αυτή αποσκοπεί στο να επιτυγχάνεται διαρκώς μια καλύτερη ποιότητα στην καθημερινότητα της ζωής του παιδιού με αυτισμό αλλά και στην ίδια την οικογένεια ως σύνολο.

⁵⁷ <https://www.autismgreece.gr/ti-einai-o-aftismos/therapeftiki-antimetopisi.html>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΜΟΥΣΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ

3.1 Ιδιότητες της μουσικής και μουσικής αγωγής

“Η μουσική δίνει ψυχή στο σύμπαν , φτερά στη σκέψη , απογειώνει τη φαντασία , χαρίζει χαρά στη λύπη και ζωή στα πάντα” (Πλάτωνας) .

“ Η μουσική αγωγή βοηθά στην ψυχική και ηθική καλλιέργεια. Έχει δηλαδή ηθικό περιεχόμενο. Προτείνει μάλιστα η οικογένεια να είναι υπεύθυνη για την αγωγή των παιδιών μέχρι την ηλικία των τριών ετών, όπου με νανουρίσματα και παιδικά τραγούδια να προετοιμάζονται για τη μετέπειτα μουσική εκπαίδευσή τους. Έπειτα ειδικευμένες τροφοί αναλαμβάνουν την ανατροφή τους, όπου η μουσική, τα τραγούδια και οι χοροί χρησιμεύουν ως ξεκούραση και αναψυχή” (Πλάτωνας) .

Η μουσική αποτελεί μία από τις βασικές τέχνες η οποία εμφανίζεται από τις προ-ϊστορικές εποχές του ανθρωπίνου είδους ενώ γίνονται σημαντικές αναφορές στην έμφαση που δόθηκε για την μελέτη της μουσικής από τους αρχαίους Έλληνες (Νικολάου, 13 Μαρτίου 2017)⁵⁸.

Μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος νοημοσύνης το οποίο ενισχύει τη γνωστική λειτουργία και τη χωρική αντίληψη (Bowman, 2004)⁵⁹. Είναι μία περίπλοκη και παγκόσμια κοινωνική συμπεριφορά καθώς σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία που έχει υπάρξει , έχουν παρατηρηθεί μουσικά πολιτισμικά στοιχεία . Ο τρόπος ζωής επηρεάζει την μουσική και την κουλτούρα των ανθρώπων ενός τόπου αλλά και το αντίστροφο , ενώ η πλειοψηφία των ανθρώπων χαρακτηρίζονται “μουσικοί” διότι παράγουν μουσικό έργο , ακούνε ή διαθέτουν την ικανότητα να κατανοήσουν και να αποδεχτούν τη μουσική ως ακουστικό ή βιωματικό ερέθισμα (Cross, 2001)⁶⁰. Η μουσική συνδέεται στενά με το σώμα λόγω του χαρακτήρα της , ο οποίος

⁵⁸ Νικολάου, Ε. (13 Μαρτίου 2017). Η μουσική ως θεραπεία στην ελληνική αρχαιότητα. *Approaches: Ένα Διεπιστημονικό Περιοδικό Μουσικοθεραπείας* 10 (2).

⁵⁹ Bowman, W. (2004). . Cognition and the Body: Perspectives from Music Education. *Landscapes: The Arts, Aesthetics, and Education*, 29–50

⁶⁰ Cross, I. (2001). Music, Mind and Evolution. , . *Psychology of Music*, 29(1), 95–102.

εκδηλώνεται μέσω χρονικών φαινομένων – κινήσεων όπως ο ρυθμός και ο παλμός[59]. Τα ρυθμικά μουσικά σήματα συνδέονται συχνά με σωματικές ενέργειες και λειτουργίες όπως το περπάτημα , το τρέξιμο και την αναπνοή. Πολλές ακόμη μουσικές ιδιότητες όπως η ένταση , η ισορροπία , ο συγχρονισμός και η ζωτική κίνηση ταυτίζονται με σωματικές ενέργειες. Συμπερασματικά η μουσική επηρεάζει και αντιδρά με το σώμα. Το ενεργοποιεί και το διαμορφώνει μέσω της δράσης, η οποία κυμαίνεται από απλές κινήσεις έως τις συντονισμένες και αυθόρμητες κινήσεις ενός χορού. Η αλληλεπίδραση αυτή αποτελεί μια εξελιγμένη , πολύπλοκη σχέση ερεθίσματος και απόκρισης[59].

Το άκουσμα και η ανταπόκριση σε ρυθμικά μοτίβα πραγματοποιείται ακόμα από την προγεννητική περίοδο[59]. Ενδιαφέρον αποκτούν οι ενδείξεις ενθουσιασμού των βρεφών για τη μουσική. Ήδη στους έξι μήνες ζωής θεωρούνται ικανοί ακροατές εμφανίζοντας μουσικές συμπεριφορές (Schellenberg S, E. et al., 1997)⁶¹. Τέτοιου είδους συμπεριφορές παρατηρούνται μέσω των αλληλεπιδράσεων με τους φροντιστές , όπου τα βρέφη πραγματοποιούν ρυθμικές αυθόρμητες κινήσεις με μουσικότητα (Trevvarthen, 1999)⁶². Η σημασία της φυσικής μουσικότητας στα πρώτα έτη ζωής είναι μεγάλη. Μέσω αυτής παρατηρείται μια πρώτη μορφή συνεργατικότητας , κοινής συμμετοχής σε εκφράσεις , συναισθήματα και σε μιμητικές ενέργειες λόγου ή χρήσης αντικειμένων[62]. Τα παιδιά εκφράζονται με φαντασία και αυθορμητισμό σε κάθε ευκαιρία με ποικίλους και δημιουργικούς μουσικούς τρόπους. Λόγω του ότι η πλαστικότητα του εγκεφάλου στις παιδικές ηλικίες είναι μεγάλη (Buchweitz, A., & Prat, C. , 2013)⁶³ , η μουσική καθιστάται ως μία σημαντική , πρώιμη εκπαιδευτική πτυχή της κοινωνίας. Αποτελεί πηγή εμπλουτισμού στη ζωή μας ενώ ενισχύει τις ικανότητες του ανθρώπου για αντίληψη της ομορφιάς και της τάξης. Με τη μουσική αγωγή υπάρχει η δυνατότητα εξέλιξης του γνωστικού τομέα ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί και ως μέσο για την εκπαίδευση του συναισθήματος (Alperson, 1991)⁶⁴. Πιο συγκεκριμένα , η μουσική λειτουργεί κατάλληλα βοηθώντας στη απελευθέρωση συναισθημάτων (Bunt, L., & Pavlicevic, M., 2001)⁶⁵ και για

⁶¹ S., Schellenberg, E. G., & Hill, D. S.. In I. Deliège & J. Sloboda (Eds.),. (1997). The origins of music perception and cognition: A developmental perspective. *Perception and cognition of music Psychology Press/Erlbaum (UK) Tay*, 103–128.

⁶² Trevvarthen, C. (1999). Musicality and the intrinsic motive pulse: evidence from human psychobiology and infant communication. . *Musicae Scientiae, 3(1_suppl)* , 155–215

⁶³ Buchweitz, A., & Prat, C. . (2013). The bilingual brain: Flexibility and control in the human cortex. . *Physics of Life Reviews, 10(4)* , 428–443. .

⁶⁴ Alperson, P. (1991). What Should One Expect from a Philosophy of Music Education? . *Journal of Aesthetic Education*,.

⁶⁵ Bunt, L., & Pavlicevic, M. (2001). Music and emotion: Perspectives from music therapy. *Oxford University Press*, (p. 181–201).

αυτόν το λόγο επιδρά θετικά σε άτομα που εμφανίζουν διαταραχές όπως ο αυτισμός , διότι τα άτομα αυτά δυσκολεύονται να κατανοήσουν ή να εκφράσουν κάποιο συναίσθημα.

Η ενασχόληση με τη μουσική από μικρή ηλικία επιφέρει θετικά αποτελέσματα και δημιουργεί ιδανικές συνθήκες για εκμάθηση εννοιών , δεξιοτήτων και ανάπτυξης των αισθήσεων σε συνδυασμό με τη διασκέδαση. Επίσης ενισχύει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνικότητα καθώς μέσα από τη μουσική αλληλεπίδραση με άλλα άτομα , δημιουργείται ώθηση για κοινωνική συμμετοχή , επικοινωνία και μια αίσθηση εμπιστοσύνης και εκτίμησης προς τον εαυτό και τα υπόλοιπα άτομα. (Fancourt, D. et al., 2014)⁶⁶ . Η μουσική ενασχόληση από μικρή ηλικία στοχεύει επίσης σε μια ομαλή μετάβαση και πορεία στην ενήλικη ζωή. Οι τρεις κρισιμότερες περιόδους ανάπτυξης μουσικών δεξιοτήτων είναι από μηδέν έως τρία , τρία έως πέντε και πέντε έως εννιά ετών (Διονυσίου, 2014)⁶⁷.

Στην καθημερινή τριβή με τη μουσική των παιδιών με αυτισμό , διακρίνεται αύξηση της δημιουργικότητας μεμονωμένα όσο και συλλογικά μέσω των μουσικών παιχνιδιών , ακροάσεων και αυτοσχεδιασμών. Οι στρατηγικές διδασκαλίας ποικίλουν καθώς και ο βαθμός συμμετοχής διαφέρει από άτομο σε άτομο. Υπάρχει η παθητική συμμετοχή όπου ο συμμετέχοντας ακούει σιωπηλός μουσική αλλά και η ενεργός συμμετοχή σε εκπαιδευτικά μαθήματα ή θεραπευτικές συνεδρίες. Το εύρος της μουσικής που χρησιμοποιείται είναι μεγάλο. Το είδος κυμαίνεται από τζαζ , κλασικό έως και λαϊκό . Επομένως μια μουσική θεραπευτική παρέμβαση μπορεί να περιέχει ως θεραπευτικό υλικό χαλαρές ή και διαδραστικές μουσικές συνθέσεις[66]. Η χαλαρωτική μουσική αποδείχθηκε ότι μειώνει τα επίπεδα κορτιζόλης στη διαδικασία ρύθμισης του ρυθμού της καρδιάς , της αρτηριακής πίεσης και της αναπνοής[66]. Συμπερασματικά η ενεργή ή παθητική ενασχόληση με τη μουσική έχει αξιοσημείωτη επίδραση στην αντιμετώπιση του άγχους και των αρνητικών συναισθημάτων.

Τα μοντέλα υγειονομικής περίθαλψης είναι πιθανό να επηρεαστούν από τις έρευνες για την ψυχονευροανοσολογία της μουσικής. Η θετική επίδραση της στο ανοσοποιητικό σύστημα για την αντιμετώπιση ασθενειών , καθιστά πιθανή την ενσωμάτωση της μουσικοθεραπείας σε χώρους υγειονομικής φροντίδας και περίθαλψης[66] επηρεάζοντας σημαντικά τον ιατρικό τομέα και τον ρόλο των καλλιτεχνικών οργανισμών.

⁶⁶ Fancourt, D., Ockelford, A., & Belai, A. . (2014). The psychoneuroimmunological effects of music: A systematic review and a new model. *Brain , Behavior, and Immunity*, 36, , 15–26

⁶⁷ Διονυσίου, Ζ. (2014). Η μουσική ζωή στην ελληνική οικογένεια με παιδιά 0-6 ετών. *Μουσικοπαιδαγωγικά Τεύχος* 12, 9-33.

3.2 Μουσική και παιδί με αυτισμό

Παιδιά που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού εμφανίζουν συχνά διαταραχές στην αντίληψη και επεξεργασία των συναισθημάτων , σε κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις (P. Heaton et al, 1999,) ⁶⁸. Πιο συγκεκριμένα , σε μια σειρά από μελέτες, παρατηρήθηκε πως τα άτομα με αυτισμό συναντούν δυσκολίες ως προς την πλήρη αναγνώριση και κατανόηση περίπλοκων συναισθηματικών εκφράσεων σε πρόσωπα⁶⁹ (Hobson, 1986). Τα παιδιά χωρίς αυτισμό διαθέτουν τη ικανότητα κατανόησης απλών συναισθημάτων (Capps, L. et al., 1992) ⁷⁰ ενώ το ίδιο ισχύει και για τα παιδιά με αυτισμό , τα οποία όμως εμφανίζουν γνωστικά ελλείμματα (Baron-Cohen, S. et al., 1993)⁷¹ . Όσον αφορά τα πιο περίπλοκα συναισθήματα, παιδιά με αυτισμό μπορούν να κατανοήσουν ως ένα βαθμό κάποια , επεξεργάζοντας τα σε πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα[68]. Πιο συγκεκριμένα η μεγάλη δυσκολία στην αναγνώριση συναισθημάτων όπως η αμηχανία και η υπερηφάνεια αντανakλούν τα νοητικά ελλείμματα στον αυτισμό[68]. Αντίθετα , στη διαδικασία αναγνώρισης εξωτερικών σημαδιών των απλών συναισθημάτων όπως της χαράς και της λύπης στα πρόσωπα , τα παιδιά με αυτισμό δεν παρουσιάζουν σημαντικές δυσκολίες αν και δεν κατανοούν πάλι το συναίσθημα σε βάθος και τις υποκείμενες σκέψεις του ατόμου που βιώνει το συναίσθημα⁷² (Frith, U., & Happé, F., 1994). Τα ερωτήματα που δημιουργούνται σχετικά με την έλλειψη κατανόησης και ανταπόκρισης σε ερεθίσματα συναισθηματικής σημασίας είναι πολλά και σημαντικά (Kanner, 1943)⁷³ καθώς τα διαπροσωπικά , συναισθηματικά μειονεκτήματα είναι τα πιο βασικά και σοβαρά στον αυτισμό. (Hobson, R. P. et al., 1989) ⁷⁴.

Η μουσική συνδέεται με την απελευθέρωση συναισθημάτων μέσω των μουσικών μηχανισμών καθώς τα μουσικά στοιχεία (κίνηση , μελωδία ρυθμός) συνδέονται ως όμοια με τα ανθρώπινα στοιχεία (κίνηση , περπάτημα , αναπνοή) και δημιουργούν μια φυσική εκφραστικότητα στη μουσική σύνθεση(68). Το βασικό ερώτημα που εμφανίζεται είναι σε τι

⁶⁸ P. Heaton, B. Hermelin and L. Pring. (1999,). Can children with autistic spectrum disorders perceive affect in music ? *Psychological Medicine United Kingdom Cambridge University Press*, 29, 1405-1410.

⁶⁹ Hobson, R. P. (1986). THE AUTISTIC CHILD'S APPRAISAL OF EXPRESSIONS OF EMOTION. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 27(3), 321–342.

⁷⁰ Capps, L., Yirmiya, N., & Sigman, M. . (1992). Understanding of Simple and Complex Emotions in Non-retarded Children with Autism. . *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 33(7), 1169–1182

⁷¹ Baron-Cohen, S., Spitz, A., & Cross, P. (1993). Do children with autism recognise surprise? *Cognition and Emotion*, 7(6), 507–516.

⁷² Frith, U., & Happé, F. (1994). Autism: beyond “theory of mind.”. *Cognition*, 50(1-3), 115–132.

⁷³ Kanner. (1943). autistic disturbances of affective contact . *Pathology* , pp 217-250

⁷⁴ Hobson, R. P., Ouston, J , & Lee, A. . (1989). Naming emotion in faces and voices: Abilities and disabilities in autism and mental retardation. *British Journal of Developmental Psychology*, 7(3), 237–250

ποσοστό παρατηρούνται τα ελλείμματα και οι δυσκολίες στη συναισθηματική επεξεργασία των ατόμων με αυτισμό, στον τομέα της μουσικής[68].

Σε πρόσφατη μελέτη έγινε διερεύνηση σε παιδιά με αυτισμό που δεν έχουν ιδιαίτερη επαφή με τη μουσική και διαπιστώθηκε πως η αντίληψη στα μουσικά ερθίσματα δεν δυσλειτουργεί και σε αρκετές περιπτώσεις βελτιώνεται , σε αντίθεση με τη διαπροσωπική και κοινωνική τους απόδοση[68]. Τα παιδιά με αυτισμό μπορούν να αναγνωρίσουν σε απλό επίπεδο τη συναισθηματική έκφραση στη μουσική[68].

Το συναίσθημα σε μια μουσική σύνθεση αποτελεί περίπλοκη πτυχή. Τείνει να γίνει πιο ξεκάθαρο με τη μετεξήγηση του συνθέτη ή του καλλιτέχνη. Επίσης, μια ολοκληρωμένη προσέγγιση ενός μουσικού νοήματος συνεπάγεται και την ενσυναισθητική ή συναισθηματική αντίδραση του ακροατή[68]. Συνεπώς τα άτομα με αυτισμό δυσκολεύονται να εκτιμήσουν το βαθύτερο νόημα ή συναίσθημα σε ένα μουσικό κομμάτι , λόγω των νοητικών ελλειμμάτων (Happé, 1994)⁷⁵. Ακόμη, τα άτομα στο φάσμα δείχνουν να αντιδρούν στο συναισθηματικό χαρακτήρα της μουσικής μέσω σωματικών κινήσεων , ωστόσο η εν λόγω σωματική αντίδραση στη μουσική δεν αποτελεί άμεση πρόσβαση στο βαθύτερο συναισθηματικό και νοηματικό περιεχόμενο (Leen De Bruyn et al., 2011) ⁷⁶. Παρόλα αυτά η μουσική ενδείκνυται ως ένα δυνατό κίνητρο και μέσο με στόχο την συναισθηματική ενεργοποίηση.

Γενικότερα , η καθημερινή τριβή των ατόμων στο φάσμα με τη μουσική ενισχύει τον γνωστικό και συναισθηματικό τομέα ενώ η γενικότερη εξέλιξη τους εξαρτάται πάντα από τη μεθοδολογία της θεραπείας , το είδος της μουσικής που θα χρησιμοποιηθεί , τη μουσική εξειδίκευση του θεραπευτή , την ηλικία του ατόμου και τη σοβαρότητα της διαταραχής.

Η μουσική θεωρείται από τα αποτελεσματικότερα μέσα επικοινωνίας , κοινωνικής επαφής και απόκτησης συναισθηματικοσωματικών εμπειριών , χωρίς την απαίτηση χρήσης λέξεων ή της μουσικής εκπαίδευσης του ατόμου. Ο Aiello προτείνει τη συμμετοχή στην συναισθηματική και αισθητική εμπειρία της μουσικής (Aiello, 1994) ⁷⁷ αφού η χρήση της στη θεραπευτική πορεία του αυτισμού έχει υψηλή και θετική επίδραση (Whipple, 2004) ⁷⁸. Παρατηρήθηκε αύξηση των κατάλληλων συμπεριφορών όσον αφορά την κοινωνικότητα ενώ ταυτόχρονα οι στερεοτυπικές

⁷⁵ Happé, F. G. (1994). An advanced test of theory of mind: Understanding of story characters' thoughts and feelings by able autistic, mentally handicapped, and normal children and adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 24(2), 129–154 .

⁷⁶ Leen De Bruyn , Dirk Moelants , Marc Leman. (2011). An embodied approach to testing musical empathy in subjects with an autism spectrum disorder. *Music and medicine*, 28-36

⁷⁷ Aiello, R. (1994). Can listening to music be experimentally studied? . *Musical perceptions Oxford University Press*, (p. 273–282

⁷⁸ Whipple, J. (2004). Music in Intervention for Children and Adolescents with Autism: A Meta-Analysis. *Journal of Music Therapy*, 41(2), 90–106.

και αυτοδιεγερτικές συμπεριφορές μειώνονται[78]. Πολλές φορές τα παιδιά με αυτισμό νιώθουν άγχος και φόβο λόγω των ηχητικών, αισθητικών ευαισθησιών που τα χαρακτηρίζει αλλά και λόγω των απότομων αλλαγών στην δύσκαμπτη καθημερινότητα και ρουτίνα τους. Ο φόβος και το άγχος μπορεί να οδηγήσουν ακόμα και σε συμπεριφορικές κρίσεις , όταν δημιουργούνται σε μεγάλη κλίμακα (Stark, K. H. et al., 2015) ⁷⁹. Η κατάλληλα προσαρμοσμένη μουσική συμβάλλει στην αντιμετώπιση και μείωση του άγχους και του φόβου, καθώς δημιουργεί ένα ευρύτερο κλίμα και περιβάλλον ασφάλειας , σταθερότητας και ευκαιριών για τη διερεύνηση διαφόρων εμπειριών (Goldstein C. , 1964)⁸⁰ . Όσον αφορά την επικοινωνία έχει ανοδική πορεία , με τις ηχολαλικές εκφωνήσεις να μειώνονται σε σημαντικό ποσοστό[78]. Σε περιπτώσεις όπου τα παιδιά με αυτισμό παρουσιάζουν προφορικό λόγο , παρατηρήθηκε αύξηση στο φωνητικό λεξιλόγιο και την κατανόηση του. Η μη λεκτική επικοινωνία , όπως οι χειρονομίες , βελτιώθηκε σε συνδυασμό με την ευαισθητοποίηση των σωματικών κινήσεων [78] Επίσης παρατηρήθηκε αύξηση της προσοχής σε εργασίες , με αποτέλεσμα να βελτιωθεί το συμβολικό παιχνίδι και η σταδιακή συνεργασία με το γύρω κοινωνικό περιβάλλον[78].

Συμπερασματικά ο ρόλος της μουσικής στην κλινική εκτίμηση , διάγνωση και θεραπεία των παιδιών με αυτισμό , είναι μεγάλος. Εντοπίζονται οι αδυναμίες και οι δυσκολίες των παιδιών καθώς και οι εν εξελίξη δυνατότητες τους . Με τη χρήση μουσικής στη θεραπεία διακρίνεται βελτίωση σε τομείς όπου τα άτομα με αυτισμό συναντούν σημαντικές δυσκολίες. Θετικά στοιχεία παρατηρούνται στον τομέα της γλωσσικής ανάπτυξης , της επικοινωνιακής συμπεριφοράς και της συναισθηματικής κατανόησης και απόκρισης (Wigram, T., & Gold, C. , 2006) ⁸¹. Ως εκ τούτου η μουσική λειτουργεί αποτελεσματικά ως θεραπευτικό μέσο λόγω των δημιουργικών , ρευστών , αυθόρμητων και ευέλικτων χαρακτηριστικών της[81].

3.3 Ορισμός μουσικοθεραπείας

Η American Music Therapy Association (AMTA) ορίζει τη μουσικοθεραπεία ως τη χρήση μουσικών παρεμβάσεων από κλινικά καταρτισμένο επαγγελματία , ο οποίος έχει εκπαιδευτεί κατάλληλα σε αναγνωρισμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης μουσικοθεραπείας , αναπτύσσοντας μία

⁷⁹ Stark, K. H., Barnes, J. C., Young, N. D., & Gabriels, R. L.. (2015). Understanding Crisis Behaviors in Hospitalized Psychiatric Patients with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorder* 45(11), 3468-3474.

⁸⁰ Goldstein, C. (1964). Music and Creative Arts Therapy for an Autistic Child. . *Journal of Music Therapy*, 1(4),, 135–138.

⁸¹ Wigram, T., & Gold, C. . (2006). Music therapy in the assessment and treatment of autistic spectrum disorder: clinical application and research evidence. *Child: Care, Health and Development*, 32(5), 535–542.

ουσιαστική θεραπευτική σχέση με τον θεραπευόμενο , με στόχο την κάλυψη εξατομικευμένων στόχων (Ψαλτοπούλου, 2015)⁸².

Ο Bruscia, περιγράφει τη μουσικοθεραπεία ως μια συστηματική παρεμβατική διαδικασία όπου ο θεραπευτής βοηθά τον ασθενή να βελτιώσει την υγεία του, χρησιμοποιώντας τα μουσικά βιώματα και τις σχέσεις που προκύπτουν από αυτά ως μία δύναμη για σωματική και ψυχοσυναισθηματική αλλαγή (Bruscia K. E., 1989)⁸³.

Η WFMT (Παγκόσμια Ομοσπονδία Μουσικής Θεραπείας) αναφέρει τη μουσικοθεραπεία ως την επαγγελματική χρήση της μουσικής και των χαρακτηριστικών της για παρέμβαση σε ιατρικά και εκπαιδευτικά περιβάλλοντα με άτομα, ομάδες ή οικογένειες που επιδιώκουν να εξελίξουν θετικά την ποιότητα της ζωής τους. Στόχος είναι η βελτίωση της σωματικής, κοινωνικής , επικοινωνιακής, συναισθηματικής και πνευματικής υγείας και ευεξίας. Η έρευνα, η πρακτική, η εκπαίδευση και η κλινική κατάρτιση στη μουσική θεραπεία βασίζονται σε πολιτιστικά, κοινωνικά και πολιτικά επαγγελματικά πρότυπα (Haase, 2012)⁸⁴.

Παρόλους τους παραπάνω ορισμούς , η περίπλοκη φύση της μουσικοθεραπείας ως επιστήμη , τέχνη και διαπροσωπική θεραπευτική σχέση καθιστά δύσκολη την περιγραφή και επαρκή τον ορισμό της. [82]. Αποτελεί υγειονομικό επάγγελμα αφού χρησιμοποιείται σε κάποια ιατρικά κέντρα , σε προγράμματα απεξάρτησης ουσιών , σε σχολεία και σε κέντρα στήριξης ατόμων με καρκίνο⁸⁵. Εφαρμόζεται σε όλο το εύρος των ηλικιών και σε μεγάλο εύρος ασθενειών ενώ υπάρχει κλινική απόδειξη και τεκμήρια πως η μουσικοθεραπεία συμβάλλει θετικά στη βελτίωση των δεξιοτήτων του ασθενή , στο γνωστικό , συναισθηματικό , κοινωνικό και σωματικοκινητικό τομέα [85].

Ακόμη ένα χαρακτηριστικό της μουσικοθεραπείας ως θεραπευτική παρέμβαση είναι η ελευθερία επιλογής μουσικού είδους ανάλογα με τις προτιμήσεις και την φύση της ασθένειας του θεραπευόμενου. Όλα τα είδη μουσικής μπορεί να λειτουργήσουν θετικά ενώ ταυτόχρονα δεν θεωρείται απαραίτητη η μουσική γνώση του ασθενή. Γενικότερα , μέσω της μουσικοθεραπείας ως θεραπευτική διαδικασία δημιουργείται έντονη διαπροσωπική σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ του κλινικού θεραπευτή , της μουσικής και του θεραπευόμενου . Ο ρόλος του θεραπευτή είναι μεγάλος και σημαντικός στη μουσικοθεραπευτική διαδικασία. Συντελεί στη βελτίωση και

⁸² Ψαλτοπούλου, Θ. (2015). *Μουσικοθεραπεία: ο τρίτος δρόμος*. . Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ΣΕΑΒ)

⁸³Bruscia, K. E. (1989). The Content of Music Therapy Education at Undergraduate and Graduate Levels. *Music Therapy Perspectives*, 7(1), 83–87.

⁸⁴ Haase, U. (2012). Thoughts on WFMT's Definition of Music Therapy. *Nordic Journal of Music Therapy*, 21(2), 194–195.

⁸⁵ <https://www1.cgmh.org.tw/intr/intr2/c3390/en/music-therapy.htm>

διατήρηση της υγείας των ασθενών μέσω χρήσης των συναισθηματικών , κοινωνικών και πνευματικών χαρακτηριστικών της μουσικής[85]. Πρόκειται για μία σοβαρή προσπάθεια που έχει ως στόχο την πολύπλευρη προσέγγιση του θεραπευόμενου ως άνθρωπο με εξατομικευμένες ανάγκες και ιδιαιτερότητες . Καθώς όμως η διαπροσωπική σχέση θεραπευτή-ασθενή παίζει ουσιαστικό ρόλο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η μουσικοθεραπεία πρόκειται και για μία μορφή ψυχοθεραπείας [83] που μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους σε διάφορα μουσικοψυχοθεραπευτικά πλαίσια[82]. Το καθένα από αυτά αποσκοπεί στην επίτευξη ποικίλων θεραπευτικών στόχων.

Το μουσικοψυχοθεραπευτικό πλάνο μπορεί να κλίνει σε στόχους που αφορούν μαθησιακές δυσκολίες , στο πλαίσιο της ειδικής αγωγής[82]. Όσον αφορά την μουσικοθεραπεία στην ιατρική , δίνεται ιδιαίτερη κλινική προσοχή στην εξομάλυνση του πόνου , σε διαδικασίες αναισθησίας , στη ρύθμιση πίεσης των αρτηριών και σε άλλα οργανικά συμπτώματα[82]. Στην περίπτωση της ηχοθεραπείας η μουσική βοηθάει στην ανάκτηση αρμονίας του σώματος μέσω ηχητικού μασάζ και συντονισμού[82]. Κλινική έμφαση δίνεται στο περιβάλλον του θεραπευόμενου μέσω της κοινωνικής μουσικοθεραπείας[82] . Ακόμη , η ηλεκτρονική midi μουσικοθεραπεία συμβάλει ως παρηγορητικός παράγοντας στις τελευταίες στιγμές της ζωής ενός ανθρώπου[82]. Μέσω της μουσικοθεραπείας για την κατανόηση του εαυτού , ο θεραπευόμενος καταλαβαίνει περισσότερο για τον εαυτό και τη ζωή του με στόχο να αλλάξει θετικά την ψυχολογική του κατάσταση[82]. Από τους σημαντικότερους τρόπους χρήσης της μουσικοθεραπείας αποτελεί η χρήση με στόχο την βελτίωση του λόγου , των σωματικών κινήσεων και της μνήμης[82].

3.4 Ιστορική αναδρομή από τα αρχαία χρόνια έως και σήμερα

Η μουσικοθεραπεία έχει τις ρίζες τις στα πολύ παλιά χρόνια αφού οι άνθρωποι ανακάλυψαν από νωρίς τις θεραπευτικές ιδιότητες της μουσικής . Τα ιστορικά στοιχεία των πολιτισμών δείχνουν τη σύνδεση της μουσικής με τη ψυχοσωματική θεραπεία . Η σύνδεση αυτή ξεκινά ίσως από την Παλαιολιθική περίοδο όπου πιθανότατα οι άνθρωποι συνέδεσαν το άκουσμα της μουσικής με την αλλαγή στη συμπεριφορά και διάθεσή τους (Montinari MR et al., 2018)⁸⁶.

⁸⁶ Montinari MR, Giardina S, Minelli P, Minelli S. . (2018) . History of Music Therapy and Its Contemporary Applications in Cardiovascular Diseases. . *Southern Medical Journal* 111(2), 98-102.

Στην ελληνική μυθολογία οι αρχαίοι Έλληνες τονίζουν με τις διηγήσεις την επίδραση της μουσικής και τα επιτεύγματα της ως θεραπευτική διαδικασία (Μακρής, Ιωάννης , Μακρή Δήμητρα, 2003)⁸⁷. Ο Απόλλωνας , θεός του φωτός , της ιατρικής και της μουσικής , φρόντιζε για την αρμονία της ζωής μέσω της μουσικής τέχνης και της ιατρικής , ενώ ο γιος του ο Ασκληπιός χρησιμοποιούσε ως μέσο θεραπείας τη μουσική για την αντιμετώπιση ψυχολογικών και νευρωσικών ασθενειών (Stamou, 2002)⁸⁸. Η μουσικοθεραπεία στα αρχαία χρόνια ήταν σαφώς διαδεδομένη και οι αρχαίοι Έλληνες αναγνωρίζονται ως καινοτόμοι. Μελέτησαν και εφάρμοσαν σε μεγάλο βαθμό τη θεραπεία με μουσική σε ψυχοσωματικές παθήσεις , βασισμένοι πάντα σε εκτενή κλινική παρατήρηση και ορθολογιστικές σκέψεις (Πρίνου-Πολυχρονιάδου, 1989) Κατά αυτόν τον τρόπο συνέβαλαν σημαντικά στην εξέλιξη της μουσικοθεραπείας επηρεάζοντας έως και τα σύγχρονα δεδομένα και έρευνες.

Κατά τον Πυθαγόρα ο άνθρωπος πρέπει να εναρμονίζει το σώμα και την ψυχή του. Η διατάραξη της ισορροπίας αυτής δημιουργεί ψυχικές αναταράξεις και εν συνεχεία προκύπτουν ψυχικές ασθένειες[88]. Η μουσική περιέχει την δύναμη να φέρει σε αρμονία την άρρωστη ψυχή και αντί να εντείνει τις ενοχλητικές , αρνητικές συγκινησιακές καταστάσεις , τις αλλάζει και τις εναρμονίζει ομαλά και σταδιακά[88]. Ο Δημόκριτος μίλησε για τον αρμονικό ήχο της φλογέρας και τις θεραπευτικές ιδιότητές του[88].

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως τα επιμέρους στοιχεία της μουσικής (μελωδία , ρυθμός , μουσικά όργανα) έχουν μεγάλη επίδραση στον άνθρωπο ανάλογο με το συγκινησιακό τους χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα λέει πως η ήρεμη και χαλαρή μουσική επιδρά αποτελεσματικά και βελτιώνει ήπιες ψυχικές διαταραχές ενώ στις πιο βαριές διαταραχές χρειάζεται πιο έντονη μουσική έτσι ώστε να υπάρξει εκτόνωση , κάθαρση και εν τέλει να επέλθει κάθε δυνατή λύση[88].

Στη σύγχρονη εποχή , η άνοδος στα ποσοστά εμφάνισης της αυτιστικής διαταραχής οδήγησε στην αύξηση της ζήτησης για μουσικοθεραπεία (Croene, 2003)⁸⁹ καθώς ποιοτικές και ποσοτικές έρευνες έδειξαν ότι η μουσικοθεραπεία αποτελεί σημαντική μέθοδος θεραπείας για άτομα στο φάσμα του αυτισμού , χωρίς όμως να υπάρχει επακριβώς η επικύρωση της αποτελεσματικότητας της (Accordino, R. et al., 2007)⁹⁰.

⁸⁷ Μακρής, Ιωάννης , Μακρή Δήμητρα. (2003). *Εισαγωγή στη μουσικοθεραπεία*. Αθήνα: Γρηγόρης.

⁸⁸ Stamou, L. (2002). Plato and Aristotle on Music and Music Education: Lessons From Ancient Greece. . *International Journal of Music Education, 05-39(1)*, 3–16.

⁸⁹Croene, R. (2003). Wanted: Music therapists: A study of the need for music therapists in the coming decade. *Music Therapy Perspectives, 21,* 4-13

⁹⁰ Accordino, R., Comer, R., & Heller, W. B. (2007). Searching for music's potential: A critical examination of research on music therapy with individuals with autism. . *Research in Autism Spectrum Disorders, 1(1)*, 101–115

Μέσα στη δεκαετία του 1940 πραγματοποιήθηκε η πρώτη ένταξη μουσικοθεραπευτών, οι οποίοι αλληλεπίδρασαν στα θεραπευτικά πλαίσια με παιδιά στο φάσμα του αυτισμού σε σχολεία, ψυχιατρικές κλινικές και ιδρύματα (Reschke-Hernandez, 2011)⁹¹. Στη συνέχεια, στις ΗΠΑ αναγνωρίστηκε γενικότερα η ολιστική προσέγγιση της μουσικοθεραπείας όσον αφορά την αντιμετώπιση ψυχικών διαταραχών και η μερική απασχόληση μουσικοθεραπευτών σε ψυχιατρικά νοσοκομεία και άλλα ιδρύματα άρχισε να γίνεται αισθητή με αποτέλεσμα την σταδιακή καθιέρωση της μουσικοθεραπείας ως επάγγελμα (Davis, William B. et al., 2008)⁹². Παρόλο που η διάγνωση του αυτισμού και η μουσικοθεραπεία ως επάγγελμα εμφανίστηκαν παράλληλα, δεν δημοσιεύτηκαν τεκμήρια που αφορούν τη μουσική θεραπευτική παρέμβαση των παιδιών με αυτισμό τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο[73].

Το 1950 η δημιουργία της Εθνικής Ένωσης Μουσικής Θεραπείας (National Music Therapy Association)⁹³ αποτελεί σημείο αναφοράς για το επάγγελμα της μουσικοθεραπείας ενώ το 1958 ιδρύθηκε και η Βρετανική Ένωση Μουσικοθεραπείας (British Association for Music Therapy). Αργότερα κυκλοφόρησαν οι πρώτες δημοσιεύσεις σχετιζόμενες με τη μουσικοθεραπεία (Music Therapy 1964, British Journal of Music Therapy 1968)[91] ενώ ταυτόχρονα την ίδια περίοδο οι μουσικοθεραπευτές εφαρμόζουν προσαρμοσμένους τρόπους μουσικής θεραπείας όπως ομαδικό τραγούδι, χορό και ρυθμικές δραστηριότητες για την επίτευξη διαφόρων θεραπευτικών στόχων (Scheerenberger, 1953)⁹⁴. Οι στόχοι αυτοί αφορούν την ενίσχυση της κοινωνικότητας, την ψυχολογική ανάκαμψη και την αύξηση της προσωπικής έκφρασης σε ομαδικό και ατομικό επίπεδο (Gerard, 1955)⁹⁵. Επίσης μια καινούργια ιδέα ειπώνεται από τον Harbert (1955) που αφορά τη μεγάλη σημασία της ένταξης παιδιών με αυτισμό σε μουσικούς χώρους όπου βρίσκονται μαζί με τυπικά αναπτυσσόμενα παιδιά[91].

Μεγάλο κομμάτι των βιβλιογραφικών αναφορών για αυτή τη χρονική περίοδο τονίζουν τη μουσική κλίση, δηλαδή την ασυνήθιστη ικανότητα και έλξη των παιδιών με αυτισμό για τη μουσική (Hudson, 1973)⁹⁶. Γενικότερα τη δεκαετία του 1950 οι ενδείξεις των πρώτων ασυνήθιστων μουσικών ικανοτήτων των παιδιών στο φάσμα του αυτισμού, κίνησαν το

⁹¹Reschke-Hernandez, A. E. (2011). History of Music Therapy Treatment Interventions for Children with Autism. *Journal of Music Therapy*, 48(2), 169–207

⁹²Davis, William B.; Gfeller, Kate E.; Thaut, Michael H. (2008). *An Introduction to Music Therapy: Theory and Practice. Third Edition*. Silver Spring: American Music Therapy Association

⁹³ <https://www.musictherapy.org/about/amta/>

⁹⁴ Scheerenberger, R. (1953). Description of a music program at a residential school for mentally handicapped. *Am J Ment Defic* 57(4), 573-9

⁹⁵ Gerard, B. A. (1955). A survey of music activities in schools for the handicapped in the New England area. *Journal of Music Therapy Abstract No. 109*.

⁹⁶ Hudson, W. C. (1973). Music: A physiologic language. *Journal of Music Therapy*, 10(3), 137–140

ενδιαφέρον και ενθουσίασαν μεγάλο μέρος των μουσικοθεραπευτών[91]. Ο Sherwin εντόπισε και κατηγοριοποίησε τα μουσικά αυτά χαρακτηριστικά :

α) Δείχνουν ασυνήθιστο ενδιαφέρον για τη μουσική.

β) Τραγουδούν με αρκετά διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τα τυπικά παιδιά.

γ) Αναπαράγουν γνωστά μουσικά κομμάτια με ασυνήθιστο τρόπο και εξαιρετική ακρίβεια.

Πρότεινε επίσης να γίνεται προσεκτική μελέτη και έρευνα των αντιδράσεων σε παιδιά με αυτισμό τις στιγμές που αλληλεπιδρούν με τη μουσική , διότι έτσι μπορεί να κατανοηθούν καλύτερα τα κλινικά χαρακτηριστικά της διαταραχής (Sherwin, 1953)⁹⁷.

Οι Nordoff και Robbins παρείχαν έναν εναλλακτικό τρόπο ως προς την εκτέλεση και αντίληψη της μουσικότητας . Πρωτοπόρησαν στη μουσικοθεραπεία με παιδιά στο φάσμα του αυτισμού μέσω αυτοσχεδιαστικών μουσικών μεθόδων. Πρότειναν τη συμμετοχή σε αυτοσχέδια μουσική ως μία ασφαλής , χωρίς άγχος και φόβο , εμπειρία στην οποία τα παιδιά εμπλέκονται πιο εύκολα σε σχέση με άλλες εμπειρίες που εντάσσονται σε πιο πολύπλοκο και αγχωτικό περιβάλλον (Nordoff, P., & Robbins, C., 1968)⁹⁸. Η φιλοσοφία αυτή άνθισε τη δεκαετία του 1960 αναπτύσσοντας δημιουργικές μουσικοθεραπευτικές τεχνικές για τον αυτισμό αλλά και για άλλες αναπτυξιακές διαταραχές[91]. Αυτοσχεδιαστικές τεχνικές χρησιμοποιήθηκαν μεταγενέστερα με στόχο την ενίσχυση ποικίλων δεξιοτήτων η δημιουργία κοινωνικών σχέσεων[96] , η εκφραστικότητα και άλλες διάφορες κοινωνικές δεξιότητες (Saperston, 1973)⁹⁹. Ο μουσικός αυτοσχεδιασμός βοήθησε επίσης στην κατανόηση των αισθητηριακών ευαισθησιών (Alvin, 1969)¹⁰⁰ ενώ ταυτόχρονα συνέβαλε στη μείωση προκλητικών συμπεριφορών (Emily Stevens, Frank Clark, 1969)¹⁰¹. Ο Goldstein (1964) σε αντίθεση με τους αυτοσχεδιασμούς χρησιμοποίησε πιο δομημένες τεχνικές. Με στόχο την ενίσχυση της προσοχής , των κοινωνικών δεξιοτήτων , της μη λεκτικής και λεκτικής επικοινωνίας , της σωματοκινητικής ευαισθησίας , χρησιμοποίησε δυναμικές ομιλίες , τραγούδια , ρυθμικά μοτίβα και κινήσεις[80]. Ο Alvin (1969), σε δημοσίευση του *British Journal of Music therapy* , ανέφερε , σχετικά με τη μουσικοθεραπεία και τον αυτισμό , πως πρωταρχικός στόχος είναι είναι η επίτευξη και η ενίσχυση του επικοινωνιακού τομέα[100].

⁹⁷ Sherwin, A. C. (1953). REACTIONS TO MUSIC OF AUTISTIC (SCHIZOPHRENIC) CHILDREN. . *American Journal of Psychiatry*, 109(11), 823–831

⁹⁸ Nordoff, P., & Robbins, C. (1968). Improvised music as therapy for autistic children. *Music in therapy* , 191-193.

⁹⁹ Saperston, B. (1973). The use of music in establishing communication with an autistic mentally retarded child. . *Journal of Music Therapy*, 10(4), 184–188

¹⁰⁰ Alvin. (1969). Work with an autistic child. *British Music Therapy* , 1-5

¹⁰¹ Emily Stevens, Frank Clark. (1969). Music Therapy in the Treatment of Autistic Children, . *Journal of Music Therapy*, Volume 6, 98–104 .

Παρά τις πρωτοποριακές κινήσεις στα μέσα του 1960 , υπήρξαν επικρίσεις σχετικά με τις έρευνες και την αποτελεσματικότητα της μουσικοθεραπείας ενώ στα τέλη του 1960 με αρχές του 1970 η αντιμετώπιση αυτή αλλάζει προς το θετικό[91]. Οι μουσικοθεραπευτές ξεκίνησαν να οριοθετούν στόχους , οι δημοσιεύσεις και τα άρθρα σχετικά με την κλινική εικόνα και αντιμετώπιση του αυτισμού αυξήθηκαν καθιστώντας τη μουσικοθεραπεία , σταδιακά , ως μία αποτελεσματική θεραπεία που κατευθύνεται και προσεγγίζει τη βελτίωση της ζωής των παιδιών με αυτισμό[91].

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και 1980 αυξήθηκαν οι επαγγελματίες μουσικοθεραπευτές διεθνώς ενώ παράλληλα συνέχισε και η δημιουργία μουσικοθεραπευτικών συλλόγων σε διάφορες χώρες όπως Δανία ,Γερμανία , Καναδική Ένωση , Αυστραλία και Ηνωμένο Βασίλειο[91]. Σε διεθνή κλίμακα ακόμη , το 1985 σχηματίστηκε η Παγκόσμια Ομοσπονδία Μουσικοθεραπευτών μέσω της οποίας πολλοί μουσικοθεραπευτές προσέδωσαν σημαντικές βιβλιογραφικές αναφορές και ερευνητικό υλικό που σχετίζεται με τον αυτισμό επικεντρώνοντας κατά κύριο λόγο την προσοχή στις αισθητηριακές δυσκολίες των παιδιών[91]. Ο Warwick επισήμανε τα οφέλη και πλεονεκτήματα στον αισθητηριακό τομέα μέσω της χρήσης οργάνων με αυτοσχεδιαστική μουσικοθεραπεία (Warwick, 1984)¹⁰² ενώ ο Farmer(1985) παρατήρησε τις αισθητηριακές και συμπεριφορικές αντιδράσεις , των παιδιών στο φάσμα , σε μουσικά ερεθίσματα με δονήσεις [91].

Παρόλο που οι μουσικοθεραπευτές έκαναν τα πρώτα βήματα στη θεραπεία του αυτισμού καινοτομώντας με τη χρήση διαφόρων τεχνικών , η περίοδος 1940 με 1989 θεωρείται ως περίοδος δοκιμών κατά την οποία συνέβησαν ερευνητικά και κλινικά λάθη. Λίγο αργότερα οι μουσικοθεραπευτές εστίασαν με μεγαλύτερη προσοχή στα ελλείμματα των παιδιών με αυτισμό , συνδέοντας στόχους με τα διαγνωστικά κριτήρια που είχαν καθιερωθεί μέχρι τότε για τον αυτισμό. Οι κλινικές έρευνες αυξήθηκαν και βελτιώθηκαν ενώ οι επικρίσεις για την αποτελεσματικότητα της μουσικοθεραπείας μειώθηκαν , χωρίς όμως να εξαλειφθούν[91].

Την περίοδο 1990 με 1999 ο τομέας της ψυχολογίας και της ειδικής εκπαίδευσης αποτέλεσαν πηγές επιρροής για τις μουσικοθεραπευτικές προσεγγίσεις (Griggs-Drane et al., 1997)¹⁰³. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της κατάλληλης αξιολόγησης του αυτισμού. Ο Wigram υποστήριξε τα πλεονεκτήματα της μουσικοθεραπευτικής διαγνωστικής αξιολόγησης καθώς μέσω αυτής προσφέρεται μια ιδιαίτερη οπτική σχετικά με τα προτερήματα

¹⁰² Warwick, A. (1984). The autistic child. . *BritishJournal of Music Therapy*, 15(1), 2-8 .

¹⁰³Griggs-Drane, E. R., & Wheeler, J. J. . (1997). The Use of Functional Assessment Procedures and Individualized Schedules in the Treatment of Autism: Recommendations for Music Therapists. . *Music Therapy Perspectives*, 15(2), 87–93

και τα ελλείμματα των παιδιών στο αυτιστικό φάσμα (Wigram, 2000)¹⁰⁴. Την εποχή από το 1990 έως το 2009 οι στόχοι και οι θεραπευτικές τεχνικές βελτιώθηκαν σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Το γεγονός αυτό οφείλεται ίσως στη διευρυμένη γνώση γύρω από τον αυτισμό. Οι στόχοι επικεντρώνονται στους τρεις βασικούς διαγνωστικούς τομείς του DSM-IV για τον αυτισμό, τον επικοινωνιακό, κοινωνικό και συμπεριφορικό τομέα[91].

Η εξέλιξη της μουσικοθεραπείας ως διαγνωστική και θεραπευτική μέθοδος είναι εμφανής. Σκοπός της είναι η προσπάθεια παροχής μιας καλύτερης ζωής για τον θεραπευόμενο, γιατί οι μουσικοθεραπευτές θα πρέπει να πραγματοποιούν εστιασμένη έρευνα στα ελλείμματα των ατόμων με αυτισμό. Είναι θεμιτό επίσης να παρέχουν ποιοτικά και περιγραφικά κλινικά τεκμήρια σε δημοσιεύσεις για να εμπλουτιστεί κατάλληλα η βιβλιογραφία ώστε με το πέρασμα του χρόνου να δημιουργούνται αποτελεσματικές κλινικές τεχνικές θεραπείας. Κατά αυτό τον τρόπο η μουσικοθεραπεία αποκτάει κύρος ως μία σύγχρονη και έγκυρη πλέον μέθοδος θεραπείας για τον αυτισμό και για άλλες αναπτυξιακές διαταραχές[91].

3.5 Διαχωρισμός μουσικοθεραπείας και μουσικής εκπαίδευσης

Το Πανελλήνιο Συνέδριο Μουσικής Αγωγής εκφράζει πως μέσω της μουσικής εκπαίδευσης διατηρούμε στοιχεία της κουλτούρας ενώ ταυτόχρονα γιορτάζουμε και διευρύνουμε τους τομείς της έκφρασης, της δημιουργικότητας και της φαντασίας. Η AMTA ορίζει τη μουσικοθεραπεία ως επάγγελμα υγειονομικής περίθαλψης που χρησιμοποιεί τη μουσική για την βελτίωση σωματικών, γνωστικών, κοινωνικών και συναισθηματικών δυσκολιών σε ασθενείς όλων των ηλικιών (Steele, A. L., & Young, S., 2008)¹⁰⁵. Μεταξύ των δύο αυτών παρόμοιων διαδικασιών υπάρχουν κοινά και διαφορετικά σημεία ενώ τα όρια μεταξύ τους δεν διακρίνονται ξεκάθαρα (Bruscia K., 1998)¹⁰⁶. Τόσο η μουσικοθεραπεία όσο και η μουσική εκπαίδευση χρησιμοποιούν τη μουσική για τη βελτίωση της ζωής και παρόλο που τα πτυχία βάση σπουδών είναι παρόμοια, σαν επαγγέλματα θέτουν διαφορετικούς επαγγελματικούς στόχους[105]. Η διαχωριστική νοητή γραμμή στη μουσική εκπαίδευση και τη μουσικοθεραπεία βρίσκεται στη διαφορετικότητα ως προς τον ρόλο, την πρακτική εφαρμογή και τον τρόπο επίδρασης τους (Καρτασίδου Λ.,

¹⁰⁴ Wigram, T. (2000). A Method of Music Therapy Assessment for the Diagnosis of Autism and Communication Disorders in Children. *Music Therapy Perspectives, Volume 18, Issue 1*, 13–22.

¹⁰⁵ Steele, A. L., & Young, S. (2008). A Comparison of Music Education and Music Therapy Majors: Personality Types as Described by the Myers-Briggs Type Indicator and Demographic Profiles. *Journal of Music Therapy, 45(1)*, 2–20.

¹⁰⁶ Bruscia, K. (1998). *Defining music therapy*. Gilsum: Barcelona Publishers

2004)¹⁰⁷. Πιο συγκεκριμένα αντιπαραθέσεις διαπιστώνονται στο ρόλο , τον τρόπο και τόπο δράσης των μουσικοθεραπευτών σε σχέση με τους μουσικούς παιδαγωγούς.

Οι μουσικοί παιδαγωγοί αναλαμβάνουν τη διδασκαλία των διαφόρων μουσικών στοιχείων σε μαθητές , οι οποίοι βρίσκονται συνήθως σε σχολικό περιβάλλον. Η διαδικασία εκμάθησης στηρίζεται σε μια αρκετά αυστηρή γραμμή μουσικών οδηγιών και γνώσεων , συγκεκριμένο τρόπο παιξίματος παρτιτούρας με σκοπό ένα επιτυχές μουσικό αποτέλεσμα που σταδιακά βελτιώνει τις μουσικές δεξιότητες του μαθητή[107] . Οι μουσικοθεραπευτές ασκούν το επάγγελμα σε κέντρα υγείας και αλληλεπιδρούν με ασθενείς διαφόρων διαταραχών. Η διαδικασία στηρίζεται σε αυτοσχεδιαστικούς μουσικούς τρόπους χωρίς να είναι αναγκαίο κάποιο άμεσο μουσικό αποτέλεσμα. Ο τρόπος προσέγγισης είναι πιο χαλαρός , με τη διαδικασία την ίδια σαν σύνολο να είναι ιδιαίτερα σημαντική με σκοπό να προκύψει κάποιο θετικό και αβίαστο αποτέλεσμα σε βάθος χρόνου[107]. Συνοπτικά οι επαγγελματικοί κλινικοί στόχοι της μουσικοθεραπείας και της μουσικής εκπαίδευσης διαφέρουν. Η πρώτη εστιάζει σε εκπαιδευτικά , μαθησιακά ελλείμματα τα οποία επηρεάζουν την καθημερινότητα και την ψυχική ή σωματική υγεία του ατόμου. Αντίθετα η μουσική εκπαίδευση δίνει έμφαση στη απόκτηση, εξέλιξη μουσικών γνώσεων και δεξιοτήτων με στόχο την άνοδο της ίδιας της μουσικής εκπαιδευτικής πορείας. Επίσης η μουσικοθεραπεία στοχεύει κατά βάση στην επίτευξη αλλαγής του συμπεριφορικού τομέα και όχι στην ολοκλήρωση των μουσικών γνώσεων και συμπεριφορών , όπου στοχεύει η μουσική εκπαίδευση (Mitchell, 2016)¹⁰⁸. Φαίνεται πως η μουσική εκπαίδευση βοηθά τους ανθρώπους να καταλάβουν και να χρησιμοποιήσουν καλύτερα τη μουσική ενώ η μουσικοθεραπεία χρησιμοποιεί τη μουσική και τις ιδιότητες της για να βοηθήσει και να καλυτερεύσει τις ζωές των ανθρώπων [108] .

Παρόλα αυτά , οι δύο αυτές διαδικασίες συμπληρώνουν η μία την άλλη χωρίς όμως να αναιρούνται οι διαφορές τους[108]. Ο σκοπός μιας διαδικασίας αποτελεί βασικότατο ρόλο. Για παράδειγμα το παίξιμο της κιθάρας σε ένα μουσικό σχολείο με σκοπό την εκμάθηση του οργάνου δεν αποτελεί μουσικοθεραπευτική διαδικασία. Αντίθετα όμως το παίξιμο της κιθάρας υπό την καθοδήγηση ενός μουσικοθεραπευτή με σκοπό την ενίσχυση της μη λεκτικής επικοινωνίας μπορεί να ενταχθεί στα πλαίσια της μουσικοθεραπείας[107]. Συνεπώς μια μουσική δραστηριότητα πιθανόν να εξυπηρετεί δύο λειτουργίες , μουσικοθεραπεία και μουσική εκπαίδευση ανάλογα με τις ανάγκες και του στόχους που θέτονται. Κατά αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια αλληλοϋποστήριξη χωρίς να υπάρξει αναίρεση της μίας εκ των δύο

¹⁰⁷ Καρτασίδου, Λ. (2004). Στο *Μουσική Εκπαίδευση στην Ειδική Παιδαγωγική* (σσ. 70-73). Αθήνα: Τυποθήτω.

¹⁰⁸ Mitchell, E. (2016). Therapeutic Music Education: An Emerging Model Linking Philosophies and Experiences of Music Education With Music Therapy. *Canadian Journal of Music Therapy Vol. 22 Issue 1*, 19-41.

διαδικασιών, εξυπηρετώντας μουσικούς και μη μουσικούς στόχους[107]. Πολλές φορές επίσης κατά τη διάρκεια ενός συγκεκριμένου μουσικού πλαισίου , με συγκεκριμένους στόχους και ζητούμενο αποτέλεσμα , παρατηρείται η επίτευξη στόχων που ανήκουν στη άλλη διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα , μέσω της μουσικής εκπαίδευσης , η προσπάθεια για απόκτηση μουσικών γνώσεων μέσω του παιζίματος ενός οργάνου σε μια μπάντα μπορεί να οδηγήσει στην επίτευξη συμπεριφορικών ή επικοινωνιακών στόχων λόγω της ομαδικής αλληλεπίδρασης. Η ένταξη μουσικοθεραπευτικών στόχων σε εκπαιδευτικά πλαίσια προϋποθέτει μια εξατομικευμένη , προσαρμοσμένη στις ανάγκες του κάθε μαθητή, γνωστική προσέγγιση λόγω του ότι η μουσικοθεραπεία πραγματοποιείται εξατομικευμένα , προσαρμόζοντας κάθε φορά τους τρόπους αλληλεπίδρασης στη μοναδικότητα και προσωπικότητα του ατόμου[107].

3.6 Πρακτικά επίπεδα μουσικοθεραπείας

Η μουσικοθεραπεία περιλαμβάνει ποικιλία θεραπευτικών τεχνικών και διαδικασιών με σκοπό την αποκατάσταση , την βελτίωση ή συντήρηση της ψυχοσωματικής υγείας ενός θεραπευόμενου. Αφορά άτομα όλων των ηλικιών και απευθύνεται σε πολλές πτυχές της υγείας δημιουργώντας ένα πλήθος θεραπευτικών δυνατοτήτων και διαδικασιών τα οποία κατηγοριοποιούνται σε επίπεδα (Wheeler B. L., 1983)¹⁰⁹. Το επίπεδο μιας θεραπείας εξαρτάται από διάφορους παράγοντες. Σημαντικό ρόλο λαμβάνει η διάγνωση του ασθενή αλλά και η εκπαίδευση σε συνδυασμό με τις κλινικές γνώσεις και το ψυχολογικό υπόβαθρο του θεραπευτή (Eschen, 2002)¹¹⁰. Πιο συγκεκριμένα η πρακτική της μουσικής θεραπείας χωρίζεται σε τρία επίπεδα[109].

Το πρώτο επίπεδο είναι η στηρικτική μουσικοθεραπεία η οποία χαρακτηρίζεται ως θεραπεία δραστηριοτήτων . Εδώ οι στόχοι κατακτώνται κυρίως μέσω μουσικών δραστηριοτήτων που εστιάζουν στα τωρινά συμπτώματα και δυσκολίες που αφορούν την καθημερινότητα του ασθενή ώστε να εξελίξει διάφορους προσωπικούς τομείς (Wheeler B. L., 1987)¹¹¹ . Οι μουσικοθεραπευτές που χρησιμοποιούν αυτό το επίπεδο θεραπείας θα πρέπει να έχουν λάβει ψυχοθεραπευτική εκπαίδευση και να έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους σε πτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο[111]. Η στηρικτική μουσικοθεραπεία αφορά κυρίως ασθενείς , σε κρίσιμη κατάσταση , με ψυχοσωματικές δυσκολίες και ελλείμματα[111].

¹⁰⁹Wheeler, B. L. (1983). A Psychotherapeutic Classification of Music Therapy Practices: A Continuum of Procedures. *Music Therapy Perspectives*, 1(2), 8–12.

¹¹⁰ Eschen, J. (2002). *Analytical music therapy*. United Kingdom: Jessica Kingsley Publishers .

¹¹¹ Wheeler, B. L. (1987). Levels of Therapy: The Classification of Music Therapy Goals, . *Music Therapy, Volume 6, Issue 2*, 39–49.

Το δεύτερο επίπεδο μουσικοθεραπείας είναι η επαναδιδασκτική η οποία χαρακτηρίζεται και ως θεραπεία μουσικής διορατικότητας με επαναληπτικούς στόχους. Στο επίπεδο αυτό τα μουσικά ερεθίσματα και εμπειρία χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση λεξιλογίου και της λεκτικής επεξεργασίας με απώτερο στόχο την αύξηση της διορατικότητας του ασθενή και κατεπέκταση τη συμπεριφορική αλλαγή του[111]. Επίσης σχετίζεται με την επίλυση προβλημάτων προσωπικής και κοινωνικής φύσεως. Οι μουσικοθεραπευτές που βρίσκονται σε αυτό το επίπεδο θεραπείας θα πρέπει να έχουν ολοκληρώσει κλινικό μεταπτυχιακό πρόγραμμα εκπαίδευσης ή αλλιώς Master , σε συνδυασμό με σπουδές στην κλινική ψυχολογία. Η επαναδιδασκτική μουσικοθεραπεία απευθύνεται κυρίως σε ασθενείς με συναισθηματικές διαταραχές , αναπηρικές δυσκολίες και ανθρώπους τρίτης ηλικίας.

Το τρίτο επίπεδο μουσικοθεραπείας είναι η αναδομητική θεραπεία η οποία χαρακτηρίζεται και ως διορατική μουσικοθεραπεία με επανορθωτικούς στόχους. Εδώ χρησιμοποιούνται τεχνικές για τη απόσπαση ασυνείδητων πληροφοριών με στόχο την αναδιοργάνωση της προσωπικότητας των ασθενών[111]. Ο ελεύθερος συνειρμός , η ανάλυση και ερμηνεία ονείρων καθώς και η ερμηνείες μοντέλου προσωπικότητας αποτελούν κάποιες από τις στρατηγικές τεχνικές που χρησιμοποιούν μουσικοθεραπευτές, οι οποίοι έχουν ολοκληρώσει τις διδακτορικές τους σπουδές. Σε αυτό το επίπεδο οι θεραπευτές είναι ικανοί να χρησιμοποιήσουν τεχνικές από τη στηρικτική και επαναδιδασκτική μουσικοθεραπεία με στόχο την ολιστική προσπάθεια για αναδόμηση της προσωπικότητας νευρωσικών ασθενών ή ασθενών με οριακή νοημοσύνη που δεν χρειάζονται νοσηλεία[111].

Αυτές οι τρεις κατηγορίες μπορούν να εξελίξουν το θεραπευτικό και εκπαιδευτικό έργο καθώς βοηθάνε στο να γίνει πιο ξεκάθαρο το έργο ενός μουσικοθεραπευτή[109].

3.7 Η μουσικοθεραπεία ως διαγνωστικό και θεραπευτικό όργανο στην διαταραχή του αυτισμού

Στην εφαρμογή της μουσικοθεραπευτικής παρέμβασης διακρίνονται δύο βασικά στάδια , η διάγνωση και η θεραπεία (Ronna S. Kaplan, MA et al., 2005)¹¹².

Στο στάδιο της **διάγνωσης** ακολουθούνται κάποια συγκεκριμένα βήματα όσον αφορά τη χρήση της μουσικής με στόχο τη διεύρεση της ηχητικής ταυτότητας του ασθενή , δηλαδή σε ποιους ήχους εμφανίζει ιδιαίτερη ευαισθησία και σε ποια μουσικά στοιχεία ή όργανα αντιδράει θετικά[112]. Σε πρώτο στάδιο ο θεραπευτής ανιχνεύει , συγκεντρώνει όσο το δυνατόν

¹¹² Ronna S. Kaplan, MA, MT-BC, Anita Louise Steele, MME, MT-BC, An Analysis of Music Therapy Program Goals and Outcomes for Clients with Diagnoses on the Autism Spectrum, *Journal of Music Therapy*, Volume 42, Issue 1, Spring 2005, Pages 2–19

περισσότερες και σημαντικές πληροφορίες για τον θεραπευόμενο έτσι ώστε να εφαρμόσει αργότερα την κατάλληλη θεραπευτική μέθοδο. Γίνεται καταγραφή του ιστορικού και πραγματοποιείται η πρώτη συνομιλία με τον θεραπευόμενο η οποία αποφέρει γενικές πληροφορίες σχετικά με την προσωπικότητα , τις δυσκολίες , τις μουσικές και εκφραστικές προτιμήσεις του. Στη συνέχεια οι ερωτήσεις γίνονται πιο στοχευμένες και συγκεκριμένες , βάση του μουσικοθεραπευτικού ερωτηματολογίου , με στόχο την αποκάλυψη της ηχητικής και μουσικής ιστορικής ταυτότητας του ασθενή[112].

Ακολουθεί η διαγνωστική μέθοδος μη λεκτικού επιπέδου όπου ο θεραπευτής παρατηρεί τις ενέργειες και τις αντιδράσεις του ατόμου με αυτισμό κατά την αλληλεπίδραση του με κρουστά ή μελωδικά όργανα[112]. Κατά αυτόν τον τρόπο γίνεται αντιληπτή η προτίμηση του ατόμου για κάποιο μουσικό όργανο με το οποίο θα επιτευχθεί καλύτερα η επικοινωνία , ενώ η επιλογή αυτή ίσως να καθορίσει το συγκεκριμένο όργανο ως κύριο μεσάζον εργαλείο για τις θεραπευτικές συνεδρίες. Η διαγνωστική διαδικασία μη λεκτικού επιπέδου ολοκληρώνεται με ένα τεστ το οποίο χωρίζεται σε δύο κατηγορίες. Μέσα από αυτές τις εξετάσεις διακρίνεται η ευαισθησία του ασθενή σε μουσικά ή ηχητικά ερεθίσματα ενώ καταγράφονται οι αντιδράσεις του θεραπευόμενου κατά την ακρόαση μουσικών κομματιών ή κατά την αυθόρμητη αλληλεπίδραση με μουσικά όργανα που υπάρχουν στο χώρο[112].

Πιο συγκεκριμένα , μέσω της πρώτης εξέτασης του τεστ μουσικής προβολής καταγράφονται οι αντιδράσεις του ατόμου στο φάσμα κατά την ακρόαση διαφόρων ειδών μουσικών αποσπασμάτων (τζαζ , κλασική , μελωδίες , φωνές , θορύβοι) τα οποία έχουν συνολική χρονική διάρκεια το πολύ μία ώρα. Ο θεραπευτής σιωπηλά καταγράφει όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες ώστε να δημιουργηθεί μια επαρκής εικόνα για τη μουσική δεκτικότητα του ατόμου με αυτισμό. Η δεύτερη κατηγορία εξέτασης είναι το τεστ δημιουργικότητας . Δίνεται η δυνατότητα στον ασθενή να πειραματιστεί και να ενεργήσει με αυθορμητισμό σε πληθώρα μουσικών οργάνων . Ο μουσικοθεραπευτής προβάλλει διάφορα ολιγόλεπτα ακουστικά ερεθίσματα (μελωδία στο πιάνο, παλαμάκια , ήχο της καρδιάς) προτρέποντας το άτομο να ενεργήσει με αυθορμητισμό στα μουσικά όργανα ή στα γενικότερα υλικά του χώρου. Η διαδικασία μπορεί να έχει διάρκεια έως μία ώρα.

Οι τεχνικές μετρήσεων και υπολογισμού των αντιδράσεων σε μουσικά ερεθίσματα ποικίλουν , ενώ έχουν σαν βάση διάφορα σταθμισμένα ψυχομετρικά εργαλεία. Οι φυσιολογικές μετρήσεις και οι λεκτικές αναφορές είναι δύο από τις μεθόδους μέτρησης των συγκινησιακών αντιδράσεων κατά τη μουσική αλληλεπίδραση (Hodges, 2010)¹¹³. Με τις φυσιολογικές μετρήσεις συλλέγονται δεδομένα σχετικά με τους παλμούς της καρδιάς , την εγκεφαλική δραστηριότητα ,

¹¹³ Hodges, D. A. (2010). Psychophysiological measures. . *Oxford University Press.*, p. 279–311.

την αρτηριακή πίεση και τον ρυθμό της αναπνοής. Στις λεκτικές αναφορές περιλαμβάνονται λίστες επιθέτων (χαρούμενο , δυναμικό , ζωηρό , καταθλιπτικό) που χαρακτηρίζουν τη συναισθηματική και συγκληνισιακή χροιά του ασθενή κατά τη μουσική ακρόαση. Οι επιθετικοί αυτοί προσδιορισμοί προσδίδονται και συνδέονται με χαρακτηρισμούς των διαφόρων στοιχείων της μουσικής (τόνος , ρυθμός , μελωδία) . Η χρήση τεχνικών μέτρησης ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων σχετικά με τις αντιδράσεις των θεραπευόμενων κατά τη μουσική αλληλεπίδραση έχει ως αποτέλεσμα την εξέλιξη και την επίτευξη μια ποιοτικότερης ερευνητικής και θεραπευτικής διαδικασίας.

Στη διαδικασία της **θεραπείας** , η εξέλιξη βασικών και εκφραστικών δεξιοτήτων , οι αλλαγές στο συμπεριφορικό τομέα , η επίτευξη διαπροσωπικών σχέσεων και επικοινωνίας αποτελούν κάποιους από τους βασικούς στόχους των μουσικοθεραπευτικών δραστηριοτήτων[116]. Ακόμη ένας βασικός στόχος είναι η δόμηση σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ του θεραπευόμενου και του θεραπευτή σε ένα ασφαλές και σταθερό περιβάλλον με σκοπό τη κάλυψη των αναγκών σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο. Οι θεραπευτικές συνεδρίες διαρκούν τριάντα με σαρανταπέντε λεπτά και διεξάγονται σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους όπου υπάρχει πρόσβαση σε πληθώρα κρουστών και μελωδικών οργάνων[116].

Μία σημαντική μουσικοθεραπευτική τεχνική είναι ο μουσικός αυτοσχεδιασμός , μέσω του οποίου ο θεραπευόμενος ανακαλύπτει τρόπους επικοινωνίας , δημιουργικότητας , έκφρασης δια της εξερεύνησης των ήχων της φωνής του ή των μουσικών οργάνων , χωρίς να απαιτείται οποιαδήποτε μουσική γνώση (McCaffrey, 2013)¹¹⁴. Πιο συγκεκριμένα , δημιουργείται μια σύνδεση των κινήσεων ή των λεκτικών και μη λεκτικών εκφράσεων του ατόμου με τα διάφορα ηχητικά μουσικά στοιχεία που λαμβάνουν χώρα. Κατά τη διάρκεια του αυτοσχεδιασμού , ο μουσικοθεραπευτής παρατηρεί χωρίς να επεμβαίνει , αφήνοντας ελευθερία για έκφραση και αυτοσχεδιασμό στο θεραπευόμενο με σκοπό την διακριτική δημιουργία ενός μουσικού πλαισίου με νόημα όπου βασίζεται στις ενέργειες του ατόμου με αυτισμό[114]. Η ένταξη του θεραπευόμενου γίνεται ομαλά ενώ η προσοχή δεν στρέφεται ποτέ στις μουσικές γνώσεις ή στο μουσικό αποτέλεσμα. Σε βάθος χρόνου τα άτομα με αυτισμό νιώθουν πιο οικεία στις μουσικοθεραπευτικές συνεδρίες , αυξάνουν σταδιακά τις αυτοσχεδιαστικές μουσικές δράσεις με όργανα ενώ οι λεκτικές και μη λεκτικές εκφράσεις χαράς , θυμού , ενθουσιασμού γίνονται πιο εμφανείς. Καθόλη τη διαδικασία γίνονται γίνονται ταυτόχρονες προσπάθειες από τον θεραπευτή για αύξηση της βλεμματικής επαφής , για ομαδικό χορό (κράτημα χεριών με ρυθμικές κινήσεις) με στόχο τη σταδιακή εξέλιξη της περιβαλλοντικής αντίληψης και κοινωνικότητας του παιδιού

¹¹⁴ McCaffrey, T. (2013). Music therapists' experience of self in clinical improvisation in music therapy: A phenomenological investigation. . *The Arts in Psychotherapy*, 40(3) , 306–311.

με αυτισμό. Η δημιουργικότητα εντείνεται όταν η μουσικοθεραπευτική διαδικασία πραγματοποιείται με τη μορφή παιχνιδιού , διότι το παιχνίδι αποτελεί σημαντικό μέσο για την ενίσχυση της φαντασίας και την ανακάλυψη διαφόρων πτυχών της προσωπικότητας του ατόμου. Μέσα από την ενεργοποίηση της προσωπικής κινητοποίησης , της δυναμικής και της εξερεύνησης των δυνατοτήτων του ο θεραπευόμενος επεκτείνει τους τρόπους επικοινωνίας , έκφρασης και εκτόνωσης προσεγγίζοντας σταδιακά το επιδιωκόμενο εκπαιδευτικό και θεραπευτικό αποτέλεσμα (James, R. et al., 2015)¹¹⁵.

Πιο συγκεκριμένα οι μέθοδοι της μουσικοθεραπείας αφορούν τέσσερις τύπους θεραπείας. Την ατομική δεκτική , την ατομική διαδραστική , την ομαδική δεκτική και την ομαδική διαδραστική θεραπεία (Kenneth Bruscia, 1989)¹¹⁶.

Η **δεκτική ατομική** μουσικοθεραπεία έχει ως βάση τρία διαφορετικά μουσικά αποσπάσματα (Denise Grocke, Tony Wigram , 2007)¹¹⁷. Το πρώτο μουσικό κομμάτι απευθύνεται στην ψυχολογία του θεραπευόμενου . Έχει ως στόχο να προκαλέσει ένταση , εκτόνωση και κάθαρση ενώ το μουσικό απόσπασμα που ακολουθεί είναι πιο μελωδικό ώστε να κατευνάσει την ένταση που προκλήθηκε νωρίτερα. Το τρίτο μουσικό απόσπασμα δημιουργεί συνθήκες προς το κατάλληλο και επιθυμητό θεραπευτικό αποτέλεσμα . Προκαλεί χαλάρωση , ηρεμία και συναισθήματα τονωτικά (θάρρος , αισιοδοξία) ως προς την ψυχολογία του ασθενή. Η ακρόαση των αποσπασμάτων γίνεται σιωπηλά και μετά το πέρας της συνεδρίας δεν πραγματοποιείται συζήτηση . Στην επομένη συνάντηση ο θεραπευόμενος συζητά με τον θεραπευτή την εμπειρία της προηγούμενης συνεδρίας και στη συνέχεια ακούει τα καινούργια μουσικά αποσπάσματα.

Στην **ενεργητική ατομική** (Raglio, A. et al., 2017)¹¹⁸ μουσικοθεραπεία ο θεραπευτής αναπτύσσει έναν ηχητικό διάλογο με τον θεραπευόμενο , μέσω της χρήσης μουσικού οργάνου ή κάποιου αντικειμένου που βγάζει ήχο. Στόχος είναι η δημιουργία επικοινωνιακής σχέσης μέσω της παραγωγής αυτοσχέδιων ήχων. Ο θεραπευτής παρατηρεί προσεκτικά τις αντιδράσεις του ασθενή στους ήχους , συμμετέχει με προσοχή στον αυτοσχεδιασμό συμπληρώνοντας τον ασθενή και ωθώντας τον να εκτονωθεί , να χαλαρώσει και να ηρεμήσει. Το επόμενο σημαντικό στάδιο

¹¹⁵ James, R., Sigafoos, J., Green, V.A. et al. (2015). Music Therapy for Individuals with Autism Spectrum Disorder: a Systematic Review. *Rev J Autism Dev Disord* 2, , 39–54.

¹¹⁶ Kenneth Bruscia, C.-B. (1989). The Practical Side of Improvisational Music Therapy , . *Music Therapy Perspectives, Volume 6, Issue 1,* 11–15.

¹¹⁷ Denise Grocke, Tony Wigram . (2007). *Receptive Methods in Music Therapy: Techniques and Clinical Applications for Music therapy clinicians, educators and students*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

¹¹⁸ Raglio, A., Zaliani, A., Baiardi, P. et al. . (2017). Active music therapy approach for stroke patients in the post-acute rehabilitation. . *Neurol Sci* 38,, 893–897.

της ενεργητικής ατομικής μουσικοθεραπείας είναι η φωνητική αλληλεπίδραση όπου ο θεραπευτής προσπαθεί να αναπτύξει επικοινωνιακή σχέση με τον ασθενή μέσω της φωνητικής έκφρασης. Αυτό το κομμάτι είναι καθοριστικό για τη θεραπεία διότι η φωνή αποτελεί κύριο στοιχείο επικοινωνίας, έκφρασης συναισθημάτων, κοινωνικό βίωμα και βασικό μέσο έκφρασης καθημερινών αναγκών.

Η **δεκτική ομαδική** [117] μουσικοθεραπεία αποκτάει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της συνολικής δυναμικής εμπειρίας που βιώνει ένα σύνολο ατόμων συνδυάζοντας πληθώρα συναισθηματικών και επικοινωνιακών στοιχείων. Κάθε μέλος συνειδητοποιεί σταδιακά πως ανεξάρτητα από τις προσωπικές του μουσικές προτιμήσεις και συναισθήματα, η μουσική ερμηνεύεται διαφορετικά ενώ προκαλεί διαφορετικά συναισθήματα και εντυπώσεις ανάλογα με τον προσωπικό χαρακτήρα του ακροατή. Κατά αυτόν τον τρόπο το άτομο συνειδητοποιεί την ύπαρξη πληθώρας μουσικών ειδών αλλά και προτιμήσεων. Κατανοεί την διαφορετικότητα των ανθρώπων και πως η κάθε άποψη είναι σεβαστή αφού η ζωή έχει πολλές όψεις. Ένας ακόμη στόχος της δεκτικής ομαδικής θεραπείας είναι η εξέλιξη της λεκτικής επικοινωνίας μέσω της συζήτησης πάνω στα μουσικά θέματα [117]. Η άποψη του ενός ατόμου παροτρύνει την έκφραση της άποψης του άλλου ατόμου διευκολύνοντας την καλύτερευση της ομιλίας και της έκφρασης. Τα μουσικά αποσπάσματα που χρησιμοποιούνται στην ομαδική δεκτική θεραπεία περιλαμβάνουν διάφορα είδη μουσικής (κλασική, τζαζ, παραδοσιακή) και παρουσιάζονται ανά ζεύγη για δύο με τρία λεπτά. Στα ζεύγη αυτά συνήθως το ένα απόσπασμα είναι μελωδικό και το άλλο περισσότερο ρυθμικό. Κάθε φορά που τελειώνουν τα μουσικά αποσπάσματα, οι θεραπευόμενοι εκφέρουν με τη σειρά τις απόψεις, τις εντυπώσεις για τα μουσικά κομμάτια και αιτιολογούν τις προτιμήσεις τους [117].

Η **ενεργητική ομαδική** [118] μουσικοθεραπεία περιλαμβάνει πληθώρα τεχνικών με στόχο την αυθόρμητη επικοινωνία των θεραπευομένων κυρίως μέσω του αυτοσχεδιασμού. Η χρήση κρουστών ως αυτοσχεδιαστικό μέσο είναι συχνή. Επίσης κάποιος τυχαίος ήχος ή παραγόμενος ήχος από την ομάδα μπορεί να αποτελέσει στοιχείο ανάλυσης και αυτοσχεδιασμού από όλα τα μέλη ξεχωριστά. Η εστίαση πάνω στη φωνητική έκφραση και στα φωνητικά χαρακτηριστικά στοχεύει στη διερεύνηση των δυνατοτήτων της φωνής αλλά και στην επίτευξη της ομαδικής επικοινωνίας. Μία ακόμα τεχνική αποτελεί η συνεχής πρόσθεση ήχου πάνω σε άλλον ήχο, ο οποίος έχει παραχθεί από την ομάδα, με αρμονικό τρόπο και προσοχή έτσι ώστε να ταιριάζουν σχετικά οι ήχοι στο σύνολο τους [118]. Ακόμα, η επανάληψη ενός ήχου, η διερεύνηση του και εν συνεχεία το σταδιακό σβήσιμο ώσπου να επέλθει σιγή, αποτελεί μία ακόμα τεχνική της διαδραστικής ομαδικής μουσικοθεραπείας. Ύστερα από κάθε διαδικασία ακολουθεί συζήτηση και οι θεραπευόμενοι εκφέρουν την άποψη τους σχετικά με την ηχητική εμπειρία. Γενικότερος

στόχος αποτελεί η κατανόηση , η ευαισθητοποίηση και η συνειδητοποίηση , ως ένα βαθμό , για τις ιδιαιτερότητες του κάθε ανθρώπου , των κοινωνικών διαπροσωπικών σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ ανθρώπων και τη σημασία της συνεργατικότητας και της δημιουργικότητας ως ομαδικό σύνολο[115].

Γενικότερα οι ομαδικές θεραπείες θα πρέπει να μην αποτελούνται από πάρα πολλά άτομα ώστε να φέρουν αποτέλεσμα . Ο χώρος θα πρέπει να είναι άνετος , να έχει καλή ακουστική και ηχομόνωση ώστε οι θεραπευόμενοι να αισθάνονται ασφάλεια , να χαλαρώνουν , να ακούνε καθαρά και να συγκεντρώνονται στα ηχητικά ερεθίσματα και στην καθοδήγηση του μουσικοθεραπευτή.

3.8 Στόχοι και υλικό στη θεραπευτική παρέμβαση του αυτισμού

Η προσέγγιση για την αντιμετώπιση ή θεραπεία των ελλειμμάτων σε άτομα με αυτισμό μέσω της μουσικοθεραπείας οδήγησε τους κλινικούς να διευθετήσουν θεραπευτικούς στόχους και σκοπούς ώστε να αντιμετωπιστούν και να κατανοηθούν τα αίτια και η φύση των δυσλειτουργιών (Berger, 2009)¹¹⁹

Οι **στόχοι** στη μουσικοθεραπεία διαμορφώνονται σε εξατομικευμένο επίπεδο σύμφωνα με τις ανάγκες του ασθενή με απώτερο σκοπό την ποιοτική βελτίωση της καθημερινής ζωής του ατόμου¹²⁰. Γενικά οι στόχοι εστιάζουν στη διατήρηση , ενίσχυση , τροποποίηση ή αποκατάσταση του συμπεριφορικού και κοινωνικού τομέα . Οι μακροπρόθεσμοι αυτοί στόχοι περιλαμβάνουν βελτίωση της επικοινωνίας , δημιουργία κοινωνικών , διαπροσωπικών σχέσεων , βελτίωση των κινητικών και λεκτικών δεξιοτήτων .

Πιο συγκεκριμένα η μουσικοθεραπεία εστιάζει στην ενίσχυση της μαθησιακής διαδικασίας. Γίνεται προσπάθεια για δημιουργία ενός εκφραστικού και επικοινωνιακού κώδικα ο οποίος συμβάλλει στην τόνωση της προσωπικότητας του ατόμου καθώς βοηθάει στη σταδιακή εξέλιξη των δεξιοτήτων και της αυτοπεποίθησης του ατόμου . Σημαντικός στόχος είναι η επίτευξη της ψυχικής και σωματικής αρμονίας. Επιτυγχάνεται μέσω επιμέρων στόχων όπως η ανάπτυξη της σωματικής κινητικότητας και συντονισμού σε συνδυασμό με την ενίσχυση της δημιουργικότητας , της φαντασίας την αίσθηση ασφάλειας και αυτοεκτίμησης. Σκοπός επίσης είναι η συνεχής επαφή και προσαρμογή στο ειδικά διαμορφωμένο περιβάλλον με απώτερο στόχο

¹¹⁹ Berger, D. (2009). On Developing Music Therapy Goals and Objectives. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 9(1).

¹²⁰ <https://www.noesi.gr/book/intervention/musictherapy>

την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης , της συγκέντρωσης , της προσοχής και της απόδοσης σε κοινωνικές δραστηριότητες (Τόμπλερ, 2001)¹²¹.

Πιο εξειδικευμένα οι στόχοι της μουσικοθεραπείας εστιάζουν στην αποδοτική λειτουργία και συντονισμό του ομαδικού πλαισίου ώστε να εδραιωθεί η κοινωνική επαφή και επικοινωνία. Βασικό στόχο αποτελεί η ενίσχυση της αντίληψης για την διαφορετικότητα και η καλλιέργεια αίσθησης αλληλοσεβασμού , αλληλοστήριξης ως προς τους άλλους ανθρώπους , στα διάφορα θεραπευτικά και κοινωνικά πλαίσια , μέσω σταδιακών συμπεριφορικών τροποποιήσεων. Παρέχεται ελευθερία έκφρασης με στόχο την ενεργοποίηση συναισθημάτων , την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και την ανάπτυξη νοητικών διεργασιών στη μη λεκτική και λεκτική επικοινωνία . Επίσης ο σωματικός συντονισμός με τους μουσικούς ήχους , η ενίσχυση της λεπτής κινητικότητας , της μνήμης , της συγκέντρωσης και η γενικότερη αισθητηριακή και ψυχοκινητική ανάπτυξη του ατόμου με αυτισμό , αποτελούν σημαντικούς μουσικοθεραπευτικούς στόχους[120].

Η μουσικοθεραπεία στοχεύει στην συμβολή σε όλους τους αναπτυξιακούς τομείς του παιδιού με αυτισμό ώστε να ανταπεξέρχεται όσο το δυνατόν καλύτερα στην καθημερινότητα¹²². Οι στόχοι κατακτούνται σταδιακά αφού πρώτα προσδιοριστούν ενώ μπορεί να επιτευχθούν βραχυπρόθεσμα σε χρόνο μίας ή δύο συνεδριών αλλά και μακροπρόθεσμα σε βάθος χρόνου[121].

Με στόχο την ενίσχυση της δημιουργικότητας , της φαντασίας και του σωματικού συντονισμού , στη μουσικοθεραπεία χρησιμοποιείται πλήθος υλικών με ηχητικό , απτικό και οπτικό ενδιαφέρον[121].

Η χρήση τραγουδιών ως υλικό θεραπείας είναι συχνή διότι μέσα από τις μελωδίες ή τους στίχους εκφράζονται ευκολότερα τα συναισθήματα χαράς , θυμού, ενώ κατεπέκταση επέρχεται η εκτόνωση και η ηρεμία στην ψυχολογία του θεραπευόμενου. Πιο συγκεκριμένα , χρησιμοποιείται η ανθρώπινη φωνή η οποία αποτελεί αρχέγονο μέσο επικοινωνίας , έκφρασης συναισθημάτων και σκέψεων (Bailey, 1984)¹²³ . Η ανθρώπινη φωνή αποτελεί επίσης πηγή ζεστασιάς και φροντίδας , αφού τα βρέφη αναζητούν τη φωνή της μητέρας , συνδέοντας τον ήχο με την ασφάλεια που παρέχει η μητέρα σε αυτά. Επομένως , μέσω της χρήσης τραγουδιών και τραγουδισμάτων επιτυγχάνεται καλύτερη επικοινωνία ενώ ταυτόχρονα οι θεραπευόμενοι εξωτερικεύουν συναισθήματα και σκέψεις δημιουργώντας συνθήκες που ευνοούν τις αλλαγές

¹²¹ Τόμπλερ, Μ. (2001). *Ήχων στόχων ηχώ. Η μουσική στην ειδική αγωγή και θεραπεία*. . Αθήνα: : Music house edition Orpheus M. Νικολαΐδης & ΣΙΑ Ο.Ε. μουσικός οίκος.

¹²² <https://www.paidiatros.com/paidi/psychologia/musictherapy>

¹²³ Bailey, L. M. (1984). The Use of Songs in Music Therapy With Cancer Patients and Their Families. . *Music Therapy, 4(1)*, 5–17.

στη διάθεση και τα βιώματα τους[123]. Το περιεχόμενο και το είδος των τραγουδιών παίζει σημαντικό ρόλο. Μπορεί να χρησιμοποιηθούν ευκολομνημόνευτα παιδικά ή και ήρεμα , μελωδικά παραδοσιακά τραγούδια. Επίσης κάποια τραγούδια μπορεί να είναι αφηγηματικά , άλλα να περιέχουν κίνηση , γλωσσικές εκφράσεις ή έννοιες , ενώ κάποια άλλα να εντείνουν φαντασία (Ward, 2000)¹²⁴. Οι Nordoff και Robbins δημιούργησαν μια λίστα τραγουδιών διαφορετική από τις άλλες. Συμπεριέλαβαν δυσαρμονίες , εκτεταμένους τόνους και διάφορες ακόμη ασυνήθιστες μουσικές αναλογίες με σκοπό την αύξηση του εύρους των ακουστικών ερεθισμάτων , άρα και των αποκρίσεων , ενός ασθενή (Ritholz, 2014)¹²⁵. Γενικότερα , δυναμικά στοιχεία της μουσικής όπως ο ρυθμός , η μελωδία και οι δυναμικές αποτελούν βασικά υλικά ενός μουσικοθεραπευτή , για την ενίσχυση της θεραπευτικής διαδικασίας (Schmidt, 1984)¹²⁶.

Αναφορές έχουν γίνει επίσης για τη χρήση άλλων μέσων – υλικών δραστηριοτήτων που δεν σχετίζονται άμεσα με τη μουσική , δίνοντας μια πολύπλευρη μορφή προσέγγισης στη θεραπεία [125]. Δημιουργικά παιχνίδια που δεν περιέχουν ως βάση μουσικό υλικό θεωρήθηκαν ενδιαφέροντες εναλλακτικοί τρόποι ως προς την ώθηση των θεραπευομένων για εξερεύνηση , έκφραση και πειραματισμό [125] . Πιο συγκεκριμένα , αυτοσχέδια παιχνίδια όπως η κατασκευή τηλεφώνου από νήμα , κυβάρια , ντόμινο , αυτοσχέδιοι λαβυρίνθοι και επιτραπέζια, κινούμενες εικόνες , κάρτες με αντικείμενα και ζώα που παράγουν ή συνδέονται με χαρακτηριστικούς ήχους είναι κάποια από τα αυτοσχέδια υλικά που βοηθάνε τις μουσικές δραστηριότητες [121]. Ο συνδυασμός εικόνων με ηχητικό υλικό οδηγεί σε μια αποτελεσματικότερη και πιο ευχάριστη θεραπευτική διαδικασία [125] . Επίσης , κατασκευές από υλικά όπως πηλός , ξύλο , χαρτί , πέτρα ή πλαστικό μπορεί να κριθούν ως χρήσιμα μουσικοθεραπευτικά εργαλεία.

Παρόλα αυτά , τα κύρια υλικά που χρησιμοποιούνται στη μουσικοθεραπεία είναι κυρίως τα ρυθμικά , αλλά και μελωδικά (κιθάρα , πιάνο) , μουσικά όργανα. Κρουστά όπως το καχόν , το ντέφι , το τριγωνάκι , τα ντραμς , τα μπόνγκος και τα κύμβαλα απαρτίζουν την υλική βάση μια μουσικής συνεδρίας (Parker Hairston, 1990)¹²⁷. Με βάση τα ρυθμικά όργανα , λαμβάνουν χώρα αυτοσχεδιαστικές δραστηριότητες οι οποίες επιτρέπουν τη δημιουργία έκφρασης συναισθημάτων , επικοινωνίας και διεύρυνσης της φαντασίας. Κατά αυτόν το τρόπο δημιουργούνται οι συνθήκες για ένα οικείο και ασφαλές περιβάλλον , επιτρέποντας τη χρήση

¹²⁴ Ward, D. (2000). *Μουσικοθεραπεία. Μετάφρ. Μιχάλης Τόμπλερ Εισαγωγή στη μουσικοθεραπεία ως θεωρία και πράξη. Περιγραφή των μεθόδων με εκτιμήσεις και συμπεράσματα.* Αθήνα: Νικολαΐδης & Σία

¹²⁵ Ritholz, M. S. (2014). The Primacy of Music and Musical Resources in Nordoff-Robbins Music Therapy. *Music Therapy Perspectives*, 32(1) , 8–17.

¹²⁶ Schmidt, J. A. (1984). Structural Analysis of Clinical Music: An Important Tool for Music Therapy Practice and Research. *Music Therapy*, 4(1), 18–28.

¹²⁷ Parker Hairston, M. J. (1990). Analyses of Responses of Mentally Retarded Autistic and Mentally Retarded Nonautistic Children to Art Therapy and Music Therapy. *Journal of Music Therapy*, 27(3), 137–150.

ενός άυλου μουσικοθεραπευτικού υλικού το οποίο ορίζεται σταδιακά μέσω της εξελικτικής πορείας των υπολοίπων δραστηριοτήτων (Gold, C. et al., 2007)¹²⁸. Το υλικό αυτό είναι ο διάλογος και η επικοινωνία μεταξύ του θεραπευτή και του θεραπευόμενου σχετικά με την επίλυση δυσκολιών , την ανάλυση μουσικών αποσπασμάτων ή αυτοσχεδιασμών.

Η χρήση του διαλόγου , της μη λεκτικής επικοινωνίας σε συνδυασμό με την σταδιακά αναπτυσσόμενη εμπιστευτική σχέση θεραπευτή – θεραπευόμενου και την κατάλληλη χρήση των μουσικοθεραπευτικών υλικών στις μουσικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται , αποτελούν τα βασικά στοιχεία μιας μουσικοθεραπευτικής συνεδρίας [128].

3.9 Δόμηση περιβάλλοντος σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο

Πολύ σημαντικό κομμάτι μιας μουσικοθεραπευτικής συνεδρίας αποτελεί η διάταξη και δόμηση του χώρου όπου λαμβάνει χώρα η συνεδρία (Schopler, E et al., 1990)¹²⁹ διότι τα άτομα με αυτισμό προσαρμόζονται δύσκολα σε άγνωστα , χαοτικά περιβάλλοντα , εκδηλώνοντας συναισθήματα θυμού , φόβου και άγχους . Για μια λειτουργική και ευνοϊκή θεραπεία θα πρέπει να μελετηθούν προσεκτικά τα χαρακτηριστικά του χώρου όπως για παράδειγμα το μέγεθος του δωματίου , ο φωτισμός , οι θέσεις των παραθύρων , η τοποθέτηση του εξοπλισμού και η ακουστική (Bruscia K. , 1989)¹³⁰. Γενικότερα σε περιπτώσεις όπου δεν εφαρμόζονται σωστά οι περιβαλλοντικές προδιαγραφές του χώρου , παρατηρείται μειωμένη απόδοση από τον θεραπευόμενο αφού η θεραπευτική παρέμβαση δεν επιφέρει εξολοκλήρου επιτυχημένα αποτελέσματα (Hadsell, 1983)¹³¹ . Για αυτόν το λόγο τα δωμάτια των συναντήσεων θα πρέπει να είναι ευρύχωρα , άνετα και χωρίς υπερβολική διακόσμηση ώστε να μην αποπροσανατολίζουν τον θεραπευόμενο (Toigo, 1992)¹³² . Πιο συγκεκριμένα , τα χρώματα του χώρου θα πρέπει να μην είναι έντονα αλλά ουδέτερα , ενώ οι τοίχοι δεν πρέπει να έχουν περιττή διακόσμηση . Επίσης ο φωτισμός θα πρέπει να είναι ελαφρύς και ευμετάβλητος μέσω του χειρισμού κουρτινών ή λαμπών που ρυθμίζεται η κλίμακα φωτεινότητας. Ακόμη , άνετα καθίσματα διασκορπισμένα σε κομβικά σημεία του δωματίου μπορούν να δημιουργήσουν μια άνετη και

¹²⁸ Gold, C., Wigram, T., & Voracek, M. (2007). Predictors of change in music therapy with children and adolescents: The role of therapeutic techniques. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 80(4), 577–589.

¹²⁹ Schopler, E et al. (1990). Vol. 1 Psychoeducational Profile-Revised (PEP-R). Στο *Individualized Assessment and Treatment for Autistic and Developmentally Disabled Children*. (σσ. 156-159). Austin, Texas: Pro ed.

¹³⁰ Bruscia, K. (1989). The Practical Side of Improvisational Music Therapy. . *Music Therapy Perspectives*, 6(1), 11–15.

¹³¹ Hadsell, N. A. (1983). Levels of External Structure in Music Therapy. . *Music Therapy Perspectives*, 11(2), 61–65.

¹³² Toigo, D. A. (1992). Autism: Integrating a Personal Perspective with Music Therapy Practice. . *Music Therapy Perspectives*, 10(1), 13–20.

οικεία ατμόσφαιρα όπου ο θεραπευόμενος κάθεται αναπαυτικά και εστιάζει την προσοχή του στις διάφορες δραστηριότητες.

Όσον αφορά τον ήχο , το μουσικοθεραπευτικό δωμάτιο πρέπει να έχει όσο το δυνατόν καλύτερη ακουστική και ηχομόνωση ώστε να ακούγονται ξεκάθαρα οι εντολές του μουσικοθεραπευτή , οι αποκρίσεις του θεραπευόμενου , τα μουσικά αποσπάσματα και οι ήχοι των οργάνων , χωρίς να διασπάται η προσοχή του θεραπευομένου από εξωτερικούς θορύβους. Ο μουσικός και ηχητικός εξοπλισμός όπως ηχεία , cd player, μικρόφωνα και μουσικά όργανα παίζουν σημαντικό ρόλο στη θεραπεία και καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος του χώρου.

Σε ατομικές συνεδρίες , τα όργανα πιθανόν να είναι σχετικά διάσπαρτα στο χώρο ώστε να υπάρχει ένα είδος ελευθερίας , κίνησης και έκφρασης από τον θεραπευόμενο υπό τις οδηγίες πάντα του μουσικοθεραπευτή.

Αντίθετα στις ομαδικές συνεδρίες , λόγω του πλήθους των ατόμων , συνιστάται συγκεκριμένη θέση των οργάνων και των ατόμων ώστε να υπάρξει αποδοτικότητα , ομαδικότητα και εναλλαγή σειράς αντί σύγχυσης. Ακόμη , τα όργανα στις ομαδικές συνεδρίες πρέπει να είναι πολλά ώστε να απασχολούνται όλοι οι θεραπευόμενοι με δημιουργικό και ευφάνταστο τρόπο.

Παρόλα αυτά και στις δύο κατηγορίες συναντήσεων , ατομική και ομαδική , πρέπει να τεθούν με σαφήνεια τα όρια του χώρου για τις δραστηριότητες και οι συμπεριφορικοί κανόνες , μέσω του διαλόγου ή ενός πίνακα όπου θα αναγράφεται εικονικά η σειρά των δραστηριοτήτων. Έτσι δημιουργείται ένα ευρύτερο κλίμα οργάνωσης , ασφάλειας και αποδοτικότητας. Η διευθέτηση των ορίων και ο διαχωρισμός των χώρων εφαρμόζεται έντονα στα σχολεία όπου τα παιδιά με αυτισμό χρειάζονται να νιώθουν ασφάλεια και οικειότητα. Κατά αυτόν το τρόπο υφίσταται ο χώρος των μαθημάτων όπου το παιδί κατέχει συγκεκριμένη θέση στην τάξη , ο χώρος των δραστηριοτήτων , ο χώρος του φαγητού και ο χώρος όπου τα παιδιά αποβάλλουν την ένταση και ηρεμούν (Roberts, J., & Webster, A., 2020)¹³³.

Μια καινούργια ιδέα στη μουσικοθεραπευτική διαδικασία αποτελεί η δημιουργία ενός περιβάλλοντος εικονικής πραγματικότητας (Lima, D., & Castro, T. , 2012)¹³⁴ . Η δημιουργία μουσικών δραστηριοτήτων σε εικονική πραγματικότητα αποτελεί δύσκολο έργο για τους ειδικούς αφού τα άτομα με αυτισμό ποικίλουν ως προς τις δυσκολίες και τα κλινικά συμπτώματα. Το εικονικό περιβάλλον , εκτός από το να πληρεί γνωστικές και αντιληπτικές

¹³³ Roberts, J., & Webster, A. (2020). Including students with autism in schools: a whole school approach to improve outcomes for students with autism. . *International Journal of Inclusive Education* , 1–18.

¹³⁴ Lima, D., & Castro, T. . (2012). Music Spectrum: A Music Immersion Virtual Environment for Children with Autism. . *Procedia Computer Science*, 14, 111–118.

απαιτήσεις , πρέπει να δημιουργεί συνθήκες ασφάλειας και οικειότητας έτσι ώστε να ενεργοποιεί το ενδιαφέρον , την επικοινωνία και τη φαντασία των παιδιών στο φάσμα του αυτισμού. Το άτομο ωθείται να γνωρίσει και να εξερευνήσει κάποιο μουσικό όργανο αλλά και να συμμετάσχει σε κοινωνικές δραστηριότητες . Παρατηρήθηκε αύξηση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης διότι τα πρόσωπα που εμφανίζονται στην εικονική πραγματικότητα δείχνουν λιγότερο απειλητικά σε σχέση με τους αληθινούς ανθρώπους ενισχύοντας τον συναισθηματικοκοινωνικό τομέα του ατόμου με αυτισμό. Επίσης το μουσικό εικονικό περιβάλλον βοήθησε στη εξέλιξη του λόγου και της κατανόησης του συμβολικού περιεχομένου της μουσικής. Ενίσχυσε ακόμη την ανάπτυξη κινητικών και αισθητηριακών δεξιοτήτων , την κοινωνικοποίηση , τη φαντασία και την έκφραση συναισθημάτων.

Γενικότερα , το μουσικοθεραπευτικό περιβάλλον αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την εξέλιξη μιας θεραπείας. Μέσα από άνετο και οικείο περιβάλλον που συνδυάζεται με μια επαρκή καθοδήγηση από τον μουσικοθεραπευτή , οι θεραπευόμενοι γνωρίζουν σταδιακά τον εαυτό, τη δημιουργικότητα , τα όρια , τις μουσικές προτιμήσεις και το σώμα τους. Μαθαίνουν να εκφράζονται , να σέβονται και να επικοινωνούν όλο και περισσότερο με το καθημερινό περιβάλλον και τους ανθρώπους που εμπεριέχονται σε αυτό.

3.10 Χρήση μουσικού αυτοσχεδιασμού

Μέσω πολλών ερευνών σε βάθος χρόνου, αναπτύχθηκαν διάφορες μουσικοθεραπευτικές τεχνικές οι οποίες συνδράμουν θετικά στην εξέλιξη των ατόμων με αυτισμό όσον αφορά τον κοινωνικό , συναισθηματικό , σωματοκινητικό και επικοινωνιακό τομέα (Baron-Cohen, S. and Bolton, P., 1993)¹³⁵.

Ο μουσικός αυτοσχεδιασμός αποτελεί μια κύρια και σημαντική τεχνική στη μουσικοθεραπεία (Starr, E., & Zenker, K. , 1998)¹³⁶. Η επεξήγηση της έννοιας του μουσικοθεραπευτικού αυτοσχεδιασμού από τους ειδικούς είναι περίπλοκη διαδικασία λόγω της εμπλοκής ασταθών μουσικών και ψυχολογικών παραγόντων στη θεραπεία , η οποία καταλήγει να έχει κλινικό αλλά και προσωπικό χαρακτήρα (Juslin, P. N., Sloboda, J. A. , 2001)¹³⁷. Η επίτευξη του μουσικού αυτοσχεδιασμού σε μια θεραπευτική συνεδρία απαιτεί τη χρήση μουσικών οργάνων τα οποία κινούν το ενδιαφέρον του θεραπευόμενου χωρίς να χρειάζεται κάποια προαπαιτούμενη μουσική δεξιότητα ή γνώση . Η ανθρώπινη φωνή , κρουστά όργανα

¹³⁵ Baron-Cohen, S. and Bolton, P. (1993). *Autism: The Facts*. Oxford University Press

¹³⁶ Starr, E., & Zenker, K. (1998). Understanding autism in the context of music therapy: Bridging theory and practice. . *Canadian Journal of Music Therapy*, 6(1), 1–19.

¹³⁷ Juslin, P. N., Sloboda, J. A. (2001). *Music and Emotion: Theory and research* . Oxford University Press.

όπως ντραμς , ντέφι , μπόνγκος , κύμβαλα , μαράκες αλλά και μελωδικά όργανα όπως κιθάρα , πιάνο , φλογέρα και φουσαρμόνικα αποτελούν κύρια μέσα του μουσικού αυτοσχεδιασμού (Wigram et al., 2002)¹³⁸.

Η δημιουργία διαπροσωπικής εμπιστευτικής σχέσης μεταξύ των θεραπευομένων που συμμετέχουν στον αυτοσχεδιασμό αλλά και του μουσικοθεραπευτή αποτελεί πρωταρχικό στόχο με σκοπό την δημιουργία ενός ασφαλούς και οικείου περιβάλλοντος όπου τα άτομα νιώθουν εμπιστοσύνη και αποκτούν την αυτοπεποίθηση για έκφραση , επικοινωνία και αυτοσχεδιασμό (Ruud, 1998)¹³⁹. Έπειτα οι θεραπευόμενοι , νιώθοντας πιο άνετα , πειραματίζονται και συμμετέχουν σε μουσικές δραστηριότητες υπό την καθοδήγηση του μουσικοθεραπευτή , επεκτείνοντας τις αισθήσεις , την αντίληψη του εαυτού και την έκφραση των συναισθημάτων τους. Το σύνολο των εμπειριών αυτών τείνει να οδηγήσει τον θεραπευόμενο να σπάσει το φράγμα του φόβου , να αφηθεί και να εντείνει τη φαντασία και τη δημιουργικότητά του. Στον αυθορμητισμό που προσφέρει ο μουσικός αυτοσχεδιασμός δεν υπάρχει η έννοια του σωστού και λάθους αλλά αντίθετα συναντάται η ευκαιρία γνωριμίας του ατόμου με τα συναισθήματα του (Pavlicevic, 1999)¹⁴⁰. Συνεπώς δημιουργούνται συναισθηματικές εσωτερικές συγκρούσεις οι οποίες εξωτερικεύονται με την βοήθεια μουσικών στοιχείων (ρυθμός , μελωδία) που χρησιμοποιούνται αυτοσχεδιαστικά , προκαλώντας εκτόνωση και σταδιακή αλλαγή στον ψυχοσυναισθηματικό τομέα του θεραπευόμενου , ενώ ταυτόχρονα αναδύονται στοιχεία της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του.

Ο μουσικός αυτοσχεδιασμός βοηθάει στη βελτίωση και εξέλιξη του κοινωνικοσυναισθηματικού , επικοινωνιακού και κινητικού τομέα του ατόμου (Di Franco, 1999)¹⁴¹. Όσον αφορά το επικοινωνιακό κομμάτι , παρατηρείται μείωση των ηχολαλιών με αποτέλεσμα την βελτίωση στην ομιλία[141]. Επίσης μέσω της ευφάνταστης , δημιουργικής και αυτοσχέδιας μουσικής αλληλεπίδρασης γίνεται περισσότερο κατανοητή η χρήση και έννοια του συμβολικού παιχνιδιού[141]. Στον κινητικό τομέα υπάρχει εξέλιξη στις μιμητικές δεξιότητες , βελτίωση στη αντίληψη της σωματογνωσίας και στη χωροχρονική αντίληψη του ατόμου[141]. Οι στερεοτυπικές κινήσεις και συμπεριφορές μειώνονται σημαντικά ενώ μπορεί μέχρι και να εξαλειφθούν τελείως . Σχετικά με τον κοινωνικοσυναισθηματικό τομέα , η αίσθηση της ασφάλειας και άνεσης στο μουσικό αυτοσχεδιασμό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της

¹³⁸ Wigram et al. (2002). *A comprehensive guide to music therapy*. London: Jessica kingsley publishers

¹³⁹ Ruud, E. (1998). *Music Therapy: Improvisation, Communication and Culture*. Gilsum: NH:Barcelona Publishers.

¹⁴⁰ Pavlicevic, M. (1999). Thoughts, Words and Deeds: Harmonies and Counterpoints in Music Therapy Theory. . *British Journal of Music Therapy*, 13(2), 59–62

¹⁴¹ Di Franco, G. (1999). Στο *Music and Autism: Vocal improvisation as containment of stereotypes* (σσ. 93 -119). London: Paediatrics and Neurology .

βλεμματικής επαφής αλλά και την καλύτερη κατανόηση και διαχείριση των συναισθημάτων σε προσωπικό και ομαδικό επίπεδο[141] .

Τα άτομα με αυτισμό μαθαίνουν να συνεργάζονται μέσα από τον μουσικό αυτοσχεδιασμό , τονώνοντας την αυτοπεποίθηση , τη δημιουργικότητα ενώ αυξάνουν ταυτόχρονα την κατανόηση της διαφορετικότητας των άλλων ανθρώπων σε σχέση με τις μουσικές προτιμήσεις , τις γενικότερες ιδέες , τα συναισθήματα και τον χαρακτήρα τους.

3.11 Ο ρόλος του μουσικοθεραπευτή και η σχέση με το παιδί στο φάσμα του αυτισμού

Ο μουσικοθεραπευτής αποτελεί σημαντικό και κομβικό παράγοντα στο κομμάτι της θεραπείας. Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης η σταδιακή ανάπτυξη της σχέσης του θεραπευτή με τον θεραπευόμενο μέσω της δημιουργίας συνθηκών που εμπνέουν οικειότητα , ασφάλεια και εμπιστοσύνη (Bright, 2006)¹⁴². Οι κυριότερες κινήσεις για τη δημιουργία της θεραπευτικής σχέσης γίνονται από τον θεραπευτή ο οποίος καταβάλλει προσπάθειες να βοηθήσει τον θεραπευόμενο μέσω μουσικών δραστηριοτήτων.

Αρχικά , ο μουσικοθεραπευτής θα πρέπει να μελετήσει προσεκτικά το ιστορικό της παθολογίας και των γενικότερων εμπειριών του θεραπευόμενου ώστε να οργανώσει κατάλληλα τις μουσικοθεραπευτικές παρεμβάσεις και το θεραπευτικό πλάνο[142]. Ακόμη θα πρέπει να στηρίζει και να αποδέχεται όλες τις ιδιαιτερότητες και τις δυσκολίες του θεραπευομένου ώστε να τον βοηθήσει στην απελευθέρωση συναισθημάτων και στην κατανόηση του εαυτού του[142].

Η επιλογή των μουσικών αποσπασμάτων , τεχνικών , δραστηριοτήτων και των υπολοίπων θεραπευτικών υλικών γίνεται από τον μουσικοθεραπευτή , ο οποίος πρέπει να κατέχει μουσικές γνώσεις σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο [144]. Ο ρόλος του μουσικοθεραπευτή είναι πολύπλευρος αφού πρέπει να καταρτίζεται από μουσικές γνώσεις και δεξιότητες προσαρμόζοντας τις τεχνικές θεραπείας εξατομικευμένα σε κάθε θεραπευόμενο ενώ παράλληλα πρέπει να δημιουργεί διαύλους επικοινωνίας και συνθήκες οικειότητας όσον αφορά τη διαπροσωπική σχέση με τον θεραπευόμενο (Davis, W. B. et al., 2008)¹⁴³.

Η αλληλεπίδραση ενός μουσικοθεραπευτή με άτομα που αντιμετωπίζουν δυσκολίες είναι συχνή , οπότε θα πρέπει να βρίσκεται σε θέση να κατανοήσει , να δικαιολογήσει και να αντιμετωπίσει δύσκολες καταστάσεις με τους ασθενείς , χρησιμοποιώντας υπομονή , καλή

¹⁴² Bright, R. (2006). Coping with Change: The Supportive Role of the Music Therapist. . *Australian Journal of Music Therapy*, 17, , 64–72.

¹⁴³ Davis, W. B., Gfeller, K. E., Thaut, M., & American Music Therapy Association. . (2008). An introduction to music therapy: Theory and practice. . *Silver Spring*.

διάθεση και διακριτικότητα (Graham, 1974)¹⁴⁴. Επίσης όλη η προσοχή του θεραπευτή πρέπει να στρέφεται στον θεραπευόμενο ώστε να βρίσκεται σε ετοιμότητα για να αποσπάσει κλινικά στοιχεία και πληροφορίες μέσα από τη μουσική δραστηριότητα του δευτέρου. Ακόμη , είναι αναγκαίο να διαβάσει τις κινήσεις και εκφράσεις του θεραπευόμενου ώστε να διαμορφώνει κατάλληλα και με ευελιξία της ηχητικές εμπειρίες , με απώτερο σκοπό τη μουσική και συναισθηματική συμπόρευση και επικοινωνία [144]. Η κλινική αντικειμενικότητα είναι βασικό στοιχείο της προσωπικότητας ενός μουσικοθεραπευτή ο οποίος αξιολογεί εύστοχα το επίπεδο εξέλιξης του θεραπευόμενου ενώ ταυτόχρονα θα πρέπει να σέβεται τα όρια και τις ανάγκες του παιδιού , με στόχο την εξελικτική πορεία της θεραπείας μέσω της μουσικής και όχι τη απόκτηση μουσικών γνώσεων [142].

Λόγω του ότι η μουσική , κοινωνική συμπεριφορά αλλά και το συναίσθημα επηρεάζονται αμφίπλευρα από τον πομπό και τον δέκτη , ο θεραπευτής πρέπει να προσέχει και να ελέγχει τη συναισθηματική επιρροή και συμπεριφορά απέναντι στον θεραπευόμενο (Peters, 1977)¹⁴⁵.

Επομένως πέρα από την κλινική κατάρτιση , ο μουσικοθεραπευτής οφείλει να ελέγχει την ψυχική του κατάσταση μέσα από παρακολούθηση ψυχοθεραπευτικών και ψυχαναλυτικών συνεδριών για να βρίσκεται σε εγρήγορση , να κατανοεί τις δικές του δυσκολίες και λάθη έτσι ώστε να ξεπερνάει και να ανταπεξέρχεται στις απαιτήσεις των θεραπευτικών καταστάσεων (Préfontaine, 2006)¹⁴⁶. Η επικοινωνία και αλληλεπίδραση του θεραπευτή με άλλους συναδέλφους μουσικοθεραπευτές σε τακτικό επίπεδο συμβάλλει στην ενίσχυση της πείρας και των γνώσεων που χρειάζεται ένας μουσικοθεραπευτής για να σταθεί περισσότερο αντάξιος και υπεύθυνος στον σημαντικό αυτό ρόλο[146].

¹⁴⁴ Graham, R. (1974). The Education of the Music Therapist. *College Music Symposium*, 14, 50-59

¹⁴⁵ Peters, A. (1977). Language Learning Strategies: Does the Whole Equal the Sum of the Parts? . *Language*, 53(3).

¹⁴⁶ Préfontaine, J. (2006). On Becoming a Music Therapist. . *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 6(2).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Accordino, R., Comer, R., & Heller, W. B. (2007). Searching for music's potential: A critical examination of research on music therapy with individuals with autism. . *Research in Autism Spectrum Disorders*, 1(1), 101–115.
- Aiello, R. (1994). Can listening to music be experimentally studied? . *Musical perceptions Oxford University Press*, (p. 273–282.
- Alperson, P. (1991). What Should One Expect from a Philosophy of Music Education? . *Journal of Aesthetic Education*,.
- Alvin. (1969). Work with an autistic child. *British Music Therapy* , 1-5.
- Anderson, D. K. (2007). Patterns of growth in verbal abilities among children with autism spectrum disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75(4), 594–604.
- Atiwannapat, P., Thaipisuttikul, P., Poopityastaporn, P., & Katekaew, W. . (2016). Active versus receptive group music therapy for major depressive disorder—A pilot study. . *Complementary Therapies in Medicine*, 26, , 141–145.
- Bailey, L. M. (1984). The Use of Songs in Music Therapy With Cancer Patients and Their Families. . *Music Therapy*, 4(1), 5–17.
- Baron-Cohen, S. and Bolton, P. (1993). Autism:The Facts. *Oxford University Press*.
- Baron-Cohen, S., Spitz, A., & Cross, P. (1993). Do children with autism recognise surprise? *Cognition and Emotion*, 7(6), 507–516.
- Bauman, M. L. (2005). Neuroanatomic observations of the brain in autism: a review and future directions. . *International Journal of Developmental Neuroscience*, 23(2-3),, 183–187.
- Berger, D. (2009). On Developing Music Therapy Goals and Objectives. *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 9(1).
- Bertoglio, K. &. (2009). New Developments in Autism. . *Psychiatric Clinics of North America*, 32(1), . , 1–14.
- Bowman, W. (2004). . Cognition and the Body: Perspectives from Music Education. *Landscapes: The Arts, Aesthetics, and Education*, 29–50.
- Brady, M. P., Shores, R. E., McEvoy, M. A., Ellis, D., & Fox, J. J. (1987). Increasing social interactions of severely handicapped autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 17(3), 375–390.
- Bright, R. (2006). Coping with Change:The Supportive Role of the Music Therapist. . *Australian Journal of Music Therapy*, 17, , 64–72.
- Brignell, A. C. (2018). *Communication interventions for autism spectrum disorder in minimally verbal children*. Cochrane Database of Systematic Reviews.
- Bruscia, K. (1989). The Practical Side of Improvisational Music Therapy. . *Music Therapy Perspectives*, 6(1), 11–15.
- Bruscia, K. (1998). *Defining music therapy*. Gilsum: Barcelona Publishers.
- Bruscia, K. E. (1989). The Content of Music Therapy Education at Undergraduate and Graduate Levels. *Music Therapy Perspectives*, 7(1), 83–87.
- Buchweitz, A., & Prat, C. . (2013). The bilingual brain: Flexibility and control in the human cortex. . *Physics of Life Reviews*, 10(4), , 428–443. .
- Bunt, L., & Pavlicevic, M. (2001). Music and emotion: Perspectives from music therapy. *Oxford University Press*, (p. 181–201).
- Capps, L., Yirmiya, N., & Sigman, M. . (1992). Understanding of Simple and Complex Emotions in Non-retarded Children with Autism. . *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 33(7), 1169–1182 .
- Clifford, S. M. (2007). The Early Development of Joint Attention in Infants with Autistic Disorder Using Home Video Observations and Parental Interview. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(5), 791–805.
- Croene, R. (2003). Wanted: Music therapists: A study of the need for music therapists in the coming decade. *Music Therapy Perspectives*, 21,, 4-13.
- Cross, I. (2001). Music, Mind and Evolution. *Psychology of Music*, 29(1), , 95–102.
- Crystal, D. (1999). A consideration of how language and literature run together and can be studied together. *Journal of ENGLISH TODAY* 59 .
- Dale, N. (2000). *Τρόποι συνεργασίας με οικογένειες παιδιών με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: Έλλην .

- Davis, W. B., Gfeller, K. E., Thaut, M., & American Music Therapy Association. (2008). An introduction to music therapy: Theory and practice. . *Silver Spring*.
- Davis, William B.; Gfeller, Kate E.; Thaut, Michael H. (2008). *An Introduction to Music Therapy: Theory and Practice. Third Edition*. Silver Spring: American Music Therapy Association.
- Denise Grocke, Tony Wigram . (2007). *Receptive Methods in Music Therapy: Techniques and Clinical Applications for Music therapy clinicians, educators and students*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Di Franco, G. (1999). Στο *'Music and Autism: Vocal improvisation as containment of stereotypes* (σσ. 93 -119). London: Paediatrics and Neurology .
- Dunst, C. J. (1988). *Enabling and empowering families: Principles and guidelines for practice*. Cambridge: Brookline Books.
- Emily Stevens, Frank Clark. (1969). Music Therapy in the Treatment of Autistic Children, . *Journal of Music Therapy, Volume 6*, 98–104 .
- Eschen, J. (2002). *Analytical music therapy*. United Kingdom: Jessica Kingsley Publishers .
- Fancourt, D., Ockelford, A., & Belai, A. . (2014). The psychoneuroimmunological effects of music: A systematic review and a new model. *Brain , Behavior, and Immunity, 36*, , 15–26.
- Forgeot d'Arc, B., Vinckier, F., Lebreton, M., Soulières, I., Mottron, L., & Pessiglione, M. (2016). Mimetic desire in autism spectrum disorder. *Molecular Autism*.
- Frith, U. (1996). . Αυτισμός. Εξηγώντας το αίνιγμα. *Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα*, σελ.63-69.
- Frith, U., & Happé, F. (1994). Autism: beyond “theory of mind.”. *Cognition, 50(1-3)*,, 115–132.
- Gerard, B. A. (1955). A survey of music activities in schools for the handicapped in the New England area. . *Journal of Music Therapy Abstract No. 109*.
- Gold, C., Wigram, T., & Voracek, M. (2007). Predictors of change in music therapy with children and adolescents: The role of therapeutic techniques. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 80(4)*, 577–589.
- Goldstein, C. (1964). Music and Creative Arts Therapy for an Autistic Child. . *Journal of Music Therapy, 1(4)*,, 135–138.
- Goldstein, H. (2002). *Journal of Autism and Developmental Disorders, 32(5)*, 373–396.
- Graham, R. (1974). The Education of the Music Therapist. *College Music Symposium, 14*, 50-59.
- Grandin, T. &. (1995). Διάγνωση: Αυτισμός. Στο *Διάγνωση: Αυτισμός* (σσ. 56-59). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Griggs-Drane, E. R., & Wheeler, J. J. . (1997). The Use of Functional Assessment Procedures and Individualized Schedules in the Treatment of Autism: Recommendations for Music Therapists. . *Music Therapy Perspectives, 15(2)*,, 87–93.
- Haase, U. (2012). Thoughts on WFMT’s Definition of Music Therapy. *Nordic Journal of Music Therapy, 21(2)*, 194–195.
- Hadsell, N. A. (1983). Levels of External Structure in Music Therapy. . *Music Therapy Perspectives, 11(2)*, 61–65.
- Happé, F. G. (1994). An advanced test of theory of mind: Understanding of story characters’ thoughts and feelings by able autistic, mentally handicapped, and normal children and adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders 24(2)*, 129–154 .
- Hess, K. L., Morrier, M. J., Heflin, L. J., & Ivey, M. L. . (2007). Autism Treatment Survey: Services Received by Children with Autism Spectrum Disorders in Public School Classrooms. . *Journal of Autism and Developmental Disorders, 38(5)*, 961–971.
- Hobson, R. P. (1986). THE AUTISTIC CHILD’S APPRAISAL OF EXPRESSIONS OF EMOTION. *Journal of Child Psychology and Psychiatry 27(3)*, 321–342.
- Hobson, R. P., Ouston, J , & Lee, A. . (1989). Naming emotion in faces and voices: Abilities and disabilities in autism and mental retardation. *British Journal of Developmental Psychology, 7(3)*, 237–250.
- Hodges, D. A. (2010). Psychophysiological measures. . *Oxford University Press.*, p. 279–311.
- Holroyd, J. &. (1976). Mental retardation and stress on the parents: A contrast between Down's syndrome and childhood autism. *American Journal of Mental Deficiency, 80(4)*, 431–436.
- Hudson, W. C. (1973). Music: A physiologic language. *Journal of Music Therapy, 10(3)*,, 137–140.
- James, R., Sigafos, J., Green, V.A. et al. (2015). Music Therapy for Individuals with Autism Spectrum Disorder: a Systematic Review. *Rev J Autism Dev Disord 2*, , 39–54.
- Jordan. (1989). Autism Diagnostic Observation Schedule: A Standardized Observation of Communicative and Social Behavior ., *Journal of Autism and Developmental Disorders, Vol 19, No. 2*,.
- Jordan, R. (1996). Teaching communication to individuals within the autistic spectrum, REACH . *Journal of Special Needs Education in Ireland, 9*, 95-102.
- Juslin, P. N., Sloboda, J. A. . (2001). Music and Emotion: Theory and research . *Oxford University Press*.
- Kanner. (1943). autistic disturbances of affective contact . *Pathology* , pp 217-250.

- Kanner, L. (1946). IRRELEVANT AND METAPHORICAL LANGUAGE IN EARLY INFANTILE AUTISM. *American Journal of Psychiatry*, 103(2), 242–246.
- Kanner, L. (1949). Problems of nosology and psychodynamics of early infantile autism. *American Journal of Orthopsychiatry*, 19(3), 416–426.
- Kenneth Bruscia, C.-B. (1989). The Practical Side of Improvisational Music Therapy, . *Music Therapy Perspectives*, Volume 6, Issue 1,, 11–15.
- Kim, J. W. (2009). Emotional, motivational and interpersonal responsiveness of children with autism in improvisational music therapy. *Autism* 13 (4), 389.
- Koegel, R. L. (1983). The personality and family-interaction characteristics of parents of autistic children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(5), 683–692.
- Krantz, P. J. (1998). Social interaction skills for children with autism: a script-fading procedure for beginning readers. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 31(2), 191–202.
- L.Wing. (1988). The Continuum of Autistic Characteristics. In. Στο M. G. Schopler E., *Diagnosis and Assessment in Autism. Current Issues in Autism*. Boston: Springe.
- Landrigan, P. J. (2010). What causes autism? Exploring the environmental contribution. . *Current Opinion in Pediatrics*, 22(2), , 219–225.
- Larcombe, T. J., Joosten, A. V., Cordier, R., & Vaz, S. . (2019). Preparing Children with Autism for Transition to Mainstream School and Perspectives on Supporting Positive School Experiences. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*.
- Leen De Bruyn , Dirk Moelants , Marc Leman. (2011). An embodied approach to testing musical empathy in subjects with an autism spectrum disorder. *Music and medicine*, 28-36.
- Lima, D., & Castro, T. . (2012). Music Spectrum: A Music Immersion Virtual Environment for Children with Autism. . *Procedia Computer Science*, 14, 111–118.
- Maniadaki, K., Sonuga-Barke, E., Kakouros, E. . (2006). AD/HD Symptoms and Conduct Problems: Similarities and Differences in Maternal Perceptions. *J Child Fam Stud* 15, 460–474.
- McCaffrey, T. (2013). Music therapists' experience of self in clinical improvisation in music therapy: A phenomenological investigation. . *The Arts in Psychotherapy*, 40(3), , 306–311.
- McGee, G. G., Feldman, R. S., & Morrier, M. J. (1997). *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27(4),, 353–364.
- Mitchell, E. (2016). Therapeutic Music Education: An Emerging Model Linking Philosophies and Experiences of Music Education With Music Therapy. *Canadian Journal of Music Therapy Vol. 22 Issue 1*, 19-41.
- Montinari MR, Giardina S, Minelli P, Minelli S. . (2018). History of Music Therapy and Its Contemporary Applications in Cardiovascular Diseases. . *Southern Medical Journal* 111(2), 98-102.
- Myers, S. M, & Johnson, C. P. (2007). Management of Children With Autism Spectrum Disorders.,. *PEDIATRICS* 120(5).
- Nordoff, P., & Robbins, C. (1968). Improvised music as therapy for autistic children. *Music in therapy* , 191-193.
- P. Heaton, B. Hermelin and L. Pring. (1999,). Can children with autistic spectrum disorders perceive affect in music ? *Psychological Medicine United Kingdom Cambridge University Press*, 29, 1405-1410.
- Parker Hairston, M. J. (1990). Analyses of Responses of Mentally Retarded Autistic and Mentally Retarded Nonautistic Children to Art Therapy and Music Therapy. . *Journal of Music Therapy*, 27(3), 137–150.
- Pasiali, V. (2004). The Use of Prescriptive Therapeutic Songs in a Home-Based Environment to Promote Social Skills Acquisition by Children with Autism: Three Case Studies. . *Music Therapy Perspectives*, 22(1),, 11–20.
- Pavlicevic, M. (1999). Thoughts, Words and Deeds: Harmonies and Counterpoints in Music Therapy Theory. . *British Journal of Music Therapy*, 13(2), 59–62.
- Peters, A. (1977). Language Learning Strategies: Does the Whole Equal the Sum of the Parts? . *Language*, 53(3).
- Poulsen, A. R. (2006). Understanding children's motivation from a self determination theoretical perspective: Implications for practice. *Australian Occupational Therapy Journal*, 53(2), 78-86.
- Préfontaine, J. (2006). On Becoming a Music Therapist. . *Voices: A World Forum for Music Therapy*, 6(2).
- Raglio, A., Zaliani, A., Baiardi, P. et al. . (2017). Active music therapy approach for stroke patients in the post-acute rehabilitation. . *Neurol Sci* 38,, 893–897.
- Ratajczak, H. V. (2011). Theoretical aspects of autism: Causes—A review. *Journal of Immunotoxicology*, 8(1), 68–79.
- Reschke-Hernandez, A. E. (2011). History of Music Therapy Treatment Interventions for Children with Autism. . *Journal of Music Therapy*, 48(2), , 169–207.
- Ritholz, M. S. (2014). The Primacy of Music and Musical Resources in Nordoff-Robbins Music Therapy. *Music Therapy Perspectives*, 32(1) , 8–17.

- Roberts JMA, P. M. (2006). *A review of the research to identify the most effective models of practice in early intervention for children with autism spectrum disorders*. Australia: Australian Government Department of Health and Ageing.
- Roberts, J., & Webster, A. (2020). Including students with autism in schools: a whole school approach to improve outcomes for students with autism. . *International Journal of Inclusive Education*, , 1–18.
- Rodrigue, J. G. (1993). Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. *J Autism Dev Disord* 23,, 665–674.
- Ronna S. Kaplan, MA, MT-BC, Anita Louise Steele, MME, MT-BC, An Analysis of Music Therapy Program Goals and Outcomes for Clients with Diagnoses on the Autism Spectrum, *Journal of Music Therapy*, Volume 42, Issue 1, Spring 2005, Pages 2–19
- Roper, Nicole MA; Dunst, Carl J. . (2003). Communication Intervention in Natural Learning Environments. *Infants & Young Children: - Volume 16 - Issue 3*, 215-226.
- Rutter, M. (1978). Diagnosis and definition of childhood autism . *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia*, 8(2), 139–161.
- Ruud, E. (1998). *Music Therapy: Improvisation, Communication and Culture*. Gilsum: NH:Barcelona Publishers.
- Sanders, J. L. (1997). Family Stress and Adjustment as Perceived by Parents of Children with Autism or Down Syndrome: Implications for Intervention. . *Child & Family Behavior Therapy*, 19(4), 15–32.
- Saperston, B. (1973). The use of music in establishing communication with an autistic mentally retarded child. . *Journal of Music Therapy*, 10(4), 184–188.
- Schmidt, J. A. (1984). Structural Analysis of Clinical Music: An Important Tool for Music Therapy Practice and Research. *Music Therapy*, 4(1), 18–28.
- Scheerenberger, R. (1953). Description of a music program at a residential school for mentally handicapped. *Am J Ment Defic* 57(4), 573-9.
- Schellenberg S, E. G., & Hill, D. S.. In I. Deliège & J. Sloboda (Eds.),. (1997). The origins of music perception and cognition: A developmental perspective. *Perception and cognition of music Psychology Press/Erlbaum (UK) Tay*, 103–128.
- Schopler, E et al. (1990). Vol. 1 Psychoeducational Profile-Revised (PEP-R). Στο *Individualized Assessment and Treatment for Autistic and Developmentally Disabled Children*. (σσ. 156-159). Austin, Texas: Pro ed.
- Sherwin, A. C. (1953). REACTIONS TO MUSIC OF AUTISTIC (SCHIZOPHRENIC) CHILDREN. . *American Journal of Psychiatry*, 109(11), 823–831.
- Sigman, M. e. (1999). "Continuity and Change in the Social Competence of Children with Autism, Down Syndrome, and Developmental Delays.". *Monographs of the Society for Research in Child Development* , vol. 64, no. 1, pp. i-139.
- Solomon, A. H. (2012). Understanding Autism: How Family Therapists Can Support Parents of Children with Autism Spectrum Disorders. . *Family Process*, 51(2),, 250–264.
- Stamou, L. (2002). Plato and Aristotle on Music and Music Education: Lessons From Ancient Greece. . *International Journal of Music Education*, os-39(1), 3–16.
- Stark, K. H., Barnes, J. C., Young, N. D., & Gabriels, R. L.. (2015). Understanding Crisis Behaviors in Hospitalized Psychiatric Patients with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorder* 45(11), 3468-3474.
- Starr, E., & Zenker, K. . (1998). Understanding autism in the context of music therapy: Bridging theory and practice. . *Canadian Journal of Music Therapy*, 6(1), 1–19.
- Steele, A. L., & Young, S. . (2008). A Comparison of Music Education and Music Therapy Majors: Personality Types as Described by the Myers-Briggs Type Indicator and Demographic Profiles. . *Journal of Music Therapy*, 45(1), 2–20.
- Tager-Flusberg, H. (1981). On the nature of linguistic functioning in early infantile autism. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 11(1), 45–56.
- Taylor, B. (2006). Vaccines and the changing epidemiology of autism. . *Child: Care, Health and Development*, 32(5), 511–519.
- Thompson, G. (2012). Family-Centered Music Therapy in the Home Environment: Promoting Interpersonal Engagement between Children with Autism Spectrum Disorder and Their Parents. . *Music Therapy Perspectives*, 30(2),, 109–116.
- Toigo, D. A. (1992). Autism: Integrating a Personal Perspective with Music Therapy Practice. . *Music Therapy Perspectives*, 10(1), 13–20.
- Towle, P. O., Vacanti-Shova, K., Higgins-D'Alessandro, A., Ausikaitis,A., & Reynolds, C. (2018). A longitudinal study of children diagnosed with autism spectrum disorder before age three: School services at three points

- time for three levels of outcome disability. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, 3747–3760.
- Trevarthen, C. (1999). Musicality and the intrinsic motive pulse: evidence from human psychobiology and infant communication. . *Musicae Scientiae*, 3(1_suppl), , 155–215.
- Trevarthen, C., Aitken, R., Papoudi, D. and Robarts, J. (1998). *Children with Autism(2nd edition)* . London: Jessica Kingsley.
- Volden, d. L. (1991). Neologisms and Idiosyncratic Language in Autistic Speakers . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 21, No. 2.
- Volkmar, F. R. (2011). Understanding the social brain in autism.). *Developmental Psychobiology*, 53(5), 428–435.
- Ward, D. (2000). *Μουσικοθεραπεία. Μετάφρ. Μιχάλης Τόμπλερ Εισαγωγή στη μουσικοθεραπεία ως θεωρία και πράξη. Περιγραφή των μεθόδων με εκτιμήσεις και συμπεράσματα.* Αθήνα: Νικολαΐδης & Σία.
- Warwick, A. (1984). The autistic child. . *British Journal of Music Therapy*, 15(1), 2-8 .
- Wheeler, B. L. (1983). A Psychotherapeutic Classification of Music Therapy Practices: A Continuum of Procedures. *Music Therapy Perspectives*, 1(2), 8–12.
- Wheeler, B. L. (1987). Levels of Therapy: The Classification of Music Therapy Goals, . *Music Therapy*, Volume 6, Issue 2, 39–49.
- Whipple, J. (2004). Music in Intervention for Children and Adolescents with Autism: A Meta-Analysis. *Journal of Music Therapy*, 41(2), , 90–106.
- Wigram et al. (2002). *A comprehensive guide to music therapy*. London: Jessica kingsley publishers.
- Wigram, T. (2000). A Method of Music Therapy Assessment for the Diagnosis of Autism and Communication Disorders in Children. *Music Therapy Perspectives*, Volume 18, Issue 1, 13–22.
- Wigram, T., & Gold, C. . (2006). Music therapy in the assessment and treatment of autistic spectrum disorder: clinical application and research evidence. *Child: Care, Health and Development*, 32(5), 535–542.
- Wing, L., & Gould, J. (1979). Severe impairments of social interaction and associated abnormalities in children: Epidemiology and classification. *Journal of Autism and Developmental Disorder*.
- Wing, L., Gould, J., & Gillberg, C. (2011). Autism spectrum disorders in the DSM-V: Better or worse than the DSM-IV. *Research in Developmental Disabilities*, 32(2), 768–773.
- Wing, L., Yeates, S. R., Brierley, L. M., & Gould, J. (1976). The prevalence of early childhood autism: comparison of administrative and epidemiological studies. *Psychological Medicine*, 89-100.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γενά, Α. (2002). Αυτισμός και Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές, Ένας πρακτικός οδηγός, γραμμένος από τη βασική ομάδα εργαζομένων της National Autistic Society και των τοπικών ενώσεων για τον αυτισμό. Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Προστασίας Αυτιστικών Ατόμων.
- Γκονέλα, Ε. (2006). *Αυτισμός αίνιγμα και πραγματικότητα Από τη θεωρητική προσέγγιση στην εκπαιδευτική παρέμβαση Διάγνωση του Αυτισμού-Κάνοντα στο πρώτο βήμα.* Αθήνα: ,Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Διονυσίου, Ζ. (2014). Η μουσική ζωή στην ελληνική οικογένεια με παιδιά 0-6 ετών. *Μουσικοπαιδαγωγικά Τεύχος* 12, 9-33.
- Καζαντζής, Ε. (2011). *Αυτισμός και μουσική.* Άρτα.
- Καρτασίδου , Λ. (2006). *Μουσική Παιδαγωγική, Μουσική Εκπαίδευση στην Ειδική Αγωγή, Μουσικοθεραπεία: Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές.* Αθήνα: Τυποθήτω.
- Καρτασίδου, Λ. (2004). Στο *Μουσική Εκπαίδευση στην Ειδική Παιδαγωγική* (σσ. 70-73). Αθήνα: Τυποθήτω.
- Μακρής, Ιωάννης , Μακρή Δημητρά. (2003). *Εισαγωγή στη μουσικοθεραπεία.* Αθήνα: Γρηγόρης.
- Νικολάου, Ε. (13 Μαρτίου 2017). Η μουσική ως θεραπεία στην ελληνική αρχαιότητα. *Approaches: Ένα Διεπιστημονικό Περιοδικό Μουσικοθεραπείας* 10 (2).
- Πρίνου-Πολυχρονιάδου, Λ. (1989). *Μουσική και Ψυχολογία: Εισαγωγή στη Μουσικοθεραπεία*).*Η επίδραση της μουσικής στην ανθρώπινη ψυχολογία. Ανάλυση του όρου Μουσικοθεραπεία ως προς τη θεωρητική αλλά και την πρακτική του ιδιότητα.* Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι.
- Τόμπλερ, Μ. (2001). *Ήχων στόχων ηχώ. Η μουσική στην ειδική αγωγή και θεραπεία.* . Αθήνα: : Music house edition Orpheus Μ. Νικολαΐδης & ΣΙΑ Ο.Ε. μουσικός οίκος.
- Ψαλτοπούλου, Θ. (2015). *Μουσικοθεραπεία: ο τρίτος δρόμος.* . Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ΣΕΑΒ).

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- <https://www.autismgreece.gr/ti-einai-o-aftismos/xarakteristika-aftismoy.html>
- <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorders>
- <https://www.hindawi.com/journals/aurt/2014/327271/>
- <https://www.iatronet.gr/eidiseis-nea/epistimi-zwi/news/9727/erevna-rixnei-fws-sta-aitia-toy-aftismoy-twn-prowrwn-neognwn.html>
- <https://www.moh.gov.gr/articles/news/1642-pagkosmia-hmera-aytismoy>
- <https://www.autismgreece.gr/ti-einai-o-aftismos/therapeftiki-antimetopisi.html>
- <https://www1.cgmh.org.tw/intr/intr2/c3390/en/music-therapy.html>
- <https://www.musictherapy.org/about/amta/>
- <https://www.paidiatros.com/paidi/psychologia/musictherapy>
- <https://www.noesi.gr/book/intervention/musictherapy>